

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOSOPHIA ET OECONOMICA

1 9 6 3

C L U J

În cel de al VIII-lea an de apariție (1963) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* cuprinde seriile:

matematică—fizică (2 fascicule);
chimie (2 fascicule);
geologie—geografie (2 fascicule);
biologie (2 fascicule);
filozofie—economie politică;
psihologie—pedagogie;
științe juridice;
istorie (2 fascicule);
lingvistică—literatură (2 fascicule).

На VIII году издания (1963), *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* выходит следующими сериями:

математика—физика (2 выпуска);
химия (2 выпуска);
геология—география (2 выпуска);
биология (2 выпуска);
философия—политэкономия;
психология—педагогика;
юридические науки;
история (2 выпуска);
языкознание—литературоведение (2 выпуска).

Dans leur VIII-me année de publication (1963) les *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* comportent les séries suivantes:

mathématiques—physique (2 fascicules);
chimie (2 fascicules);
géologie—géographie (2 fascicules);
biologie (2 fascicules);
philosophie—économie politique;
psychologie—pédagogie;
sciences juridiques;
histoire (2 fascicules);
linguistique—littérature (2 fascicules).

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOSOPHIA_{ET} OECONOMICA

1963

C L U J

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ—BOLYAI
Anul VIII 1963

REDACTOR ȘEF:
Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTOR ȘEF ADJUNCT:
Acad. prof. ȘT. PÉTERFI

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI FILOZOFIE—ECONOMIE POLITICĂ:

Conf. T. HĂGAN, Conf. N. KALLÓS (redactor responsabil), Conf. C. MARE,
Conf. A. NEGUCIOIU, Conf. A. ROTH, Prof. E. RÓZSA

Redacția:
CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1
Telefon 34—50

S U M A R — T A R T A L O M

T. IONESCU, Crearea premiselor pentru apropierea treptată dintre munca fizică și munca intelectuală în țara noastră	7
BALÁZS S., A fejlődési ütem kategóriája a marx-lenini filozófiában (Categoria de ritm de dezvoltare în filozofia marxist-leninistă)	27
C. MARE, Despre raportul dintre contradicția dialectică și principiul non-contradicției din logica formală	45
KALLÓS M., A polgári politika-tudomány (Știința politică burgheză)	65
GH. TOMA, Cauzalitatea în filozofia istoriei a lui D. Xenopol	79
E. RÓZSA, Dezvoltarea elementelor dialectice în filozofia lui Spinoza	89
I. V. MESAROȘIU, Rolul ipotezei în cunoașterea științifică	117

Recenzi i

Pe marginea unei interesante monografii despre modul de producție socialist (I. ALUAȘ)	131
Pseudo-umanismul filozofiei burgheze contemporane (I. ALUAȘ, GH. TOMA)	138
Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii, volumul III (GH. BIRSAN, I. SEMENIUC : : :	143
Mircea Flonta, Esență și fenomen (GH. DIACONU)	151

СОДЕРЖАНИЕ

Т. ИОНЕСКУ, Создание предпосылок для постепенного сближения физического и умственного труда в нашей стране	7
БАЛАЖ Ш., Категория темпа развития в марксистско-ленинской философии	27
К. МАРЕ, Диалектическое противоречие и принцип непротиворечия	45
КАЛЛОШ М., Буржуазная „Политическая наука“	65
Г. ТОМА, Причинность в философии истории А. Д. Ксенополя	79
Е. РОЖА, Развитие диалектических элементов в философии Спинозы	89
И. В. МЕСАРОШИУ, Роль гипотезы в научном познании	117
Рецензии	131

SOMMAIRE

T. IONESCU, La création des conditions favorables au rapprochement graduel du travail physique et du travail intellectuel en Roumanie	7
BALAZS S., La catégorie de rythme de développement dans la philosophie marxiste-léniniste	27
C. MARE, La contradiction dialectique et le principe de non-contradiction	45
KALLÓS M., La „science politique“ bourgeoise	65
GH. TOMA, La causalité dans la philosophie de l'histoire d'A. D. Xenopol	79
E. RÓZSA, Le développement des éléments dialectiques dans la philosophie de Spinoza	89
I. V. MESAROȘIU, Rôle de l'hypothèse dans la connaissance scientifique	117
Les livres parus	131

CREAREA PREMISELOR PENTRU APROPIEREA TREPTATĂ DINTRE MUNCA FIZICĂ ȘI MUNCA INTELLECTUALĂ ÎN ȚARA NOASTRĂ

de

TOADER IONESCU

Comunismul, presupune existența unor oameni cu un înalt nivel de cultură, multilateral dezvoltată, apți atât pentru munca fizică cât și pentru munca intelectuală, pentru o activitate susținută în diferite domenii ale vieții obștești, pe tărîmul științei și culturii, pentru care munca a devenit prima necesitate vitală. Asemenea oameni care să corespundă nivelului de dezvoltare al societății comuniste nu pot fi pregătiți și educați în condițiile orînduirii capitaliste; ei pot fi pregătiți și educați numai în condițiile orînduirii socialiste, care creează atât premisele materiale, cât și cele sociale pentru aceasta. Una din condițiile fundamentale ale creării omului multilateral dezvoltat, corespunzător orînduirii comuniste dezvoltate, o constituie apropierea treptată dintre munca fizică și munca intelectuală, iar apoi contopirea, imbinarea lor organică.

Procesul muncii este un proces conștient în care participă forțele fizice și intelectuale ale omului, iar rezultatele sale întotdeauna sînt produsele miinilor și ale creierului. Cu alte cuvinte, procesul de creare a mijloacelor de viață este de neconceput în afara unității a două laturi ale activității omului: a muncii fizice și a muncii intelectuale. „Așa cum în natură capul și mîna sînt legate între ele, tot astfel procesul de muncă leagă între ele munca intelectuală și munca manuală”¹. Unitatea acestor două forme de muncă care se găsește în activitatea omenească este o condiție a dezvoltării societății indiferent de forma sa socială.

Pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății omenești a devenit posibil și necesar ca munca fizică și intelectuală să se separe între ele ca munci independente. Această separare, care constituie un proces legic, necesar ce a reflectat o anumită dezvoltare a forțelor de producție, înfăptuindu-se în aceea treaptă de dezvoltare a societății pentru care era carac-

¹ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. III, E.S.P.L.P., p. 517.

teristică proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și prin urmare existența unor interese de clasă antagoniste în societate — a primit caracterul unor contradicții dintre munca intelectuală și munca fizică. Baza economică a acestor contradicții antagoniste a fost exploatarea celor ce muncesc de către clasele dominante, care în toate societățile exploatoare au monopolizat munca intelectuală, iar munca fizică a devenit ocupația celor exploatați, a majorității populației. Diviziunea între munca intelectuală și munca fizică în condițiile proprietății private asupra mijloacelor de producție a primit caracterul unor contradicții antagoniste, completându-se deci cu un conținut de clasă, cu un conținut social.

O dată cu trecerea de la o formațiune exploatoare la alta, contradicția dintre munca fizică și intelectuală s-a adâncit, atingând stadiul cel mai înalt în orînduirea capitalistă. Marea industrie capitalistă desăvîrșește... „Separarea forțelor intelectuale ale procesului de producție de munca manuală și transformarea lor în puteri ale capitalului asupra muncii”². Cei ce muncesc nu pot să aibă în capitalism posibilități de însușire a cunoștințelor și să se ridice la nivelul tehnicienilor și inginerilor, ei se ocupă numai cu munca fizică. În special în epoca imperialismului opoziția dintre munca fizică și intelectuală primește forme foarte ascutite. Apariția monopolurilor accentuează exploatarea muncitorilor pe baza tehnicii și a tehnologiei producției capitaliste. Toate măsurile așa-zise științifice de organizare a muncii, de perfecționare a producției și tehnologiei luate de întreprinderile monopoliste accentuează și mai mult inegalitatea socială dintre munca intelectuală și munca fizică. Spre exemplu, „greutatea specifică a salariilor muncitorilor productivi în valoarea producției nete a industriei prelucrătoare din Canada, în condițiile creșterii producției cu 220,7% în 1955 față de 1946 s-a redus la 38,4% cît era în 1946 la 34,2% în 1955, în timp ce greutatea specifică a salariului personalului tehnico-ingineresc și a funcționarilor a crescut de la 11,8% la 13,1% pentru aceeași perioadă”³. Totodată în capitalism se observă și o diferențiere tot mai accentuată a retribuiriîi intelectualității. Păturile inferioare ale intelectualității se apropie tot mai mult prin situația lor materială de situația clasei muncitoare. Aceasta constituie baza economică a alianței sale cu clasa muncitoare, a atragerii sale în lupta împotriva capitaliștilor și a părții privilegiate a intelectualității care prin nivelul său de trai și de viață se apropie de capitaliști.

În România capitalistă opoziția dintre munca fizică și intelectuală s-a manifestat cu o deosebită intensitate. Comorile științei, artei și culturii erau puternic concentrate în mîinile claselor exploatoare, masele populare fiind excluse de la posibilitatea de a se bucura de ele. Datele recensămîntului din 1930 demonstrează în mod convingător acest lucru. Astfel datele acestui recensămînt arată spre exemplu, că 43% din populația în vîrstă de peste 7 ani în țara noastră era analfabetă, iar în mediul rural

² Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. III, E.S.P.L.P., 1957, p. 436—437.

³ „Voprosi filosofii”, nr. 12/1961, p. 16 (traducerea revistei în limba romînă).

peste 48% din populația peste 7 ani era analfabetă. Din cei ce știau carte 85% terminaseră doar 4 clase elementare, 8,6% terminaseră școala medie și numai 1,1% din aceștia aveau studii superioare.

Ideologii burgheziei încearcă să permanentizeze aceste deosebiri sociale caracteristice orînduirilor legate de proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Ei creează tot felul de teorii despre necesitatea unei „elite” provenită din rîndurile claselor exploatoare care poate să conducă statul, să creeze valori culturale, să dezvolte știința, să organizeze producția, să adminstreze. Masele populare sînt privite de aceștia ca lipsite de orice capacitate de a conduce economia, producția, statul sau de a dezvolta știința și cultura. Ei încearcă să justifice inegalitatea socială dintre munca fizică și intelectuală din punct de vedere economic, politic, cultural.

În realitate opoziția dintre munca intelectuală și cea fizică are un caracter istoric, trecător ca și proprietatea privată care a generat-o. Marxism-leninismul a demonstrat că opoziția dintre munca fizică și intelectuală dispare o dată cu înseși condițiile care au generat-o. Victoria revoluției socialiste în țara noastră a confirmat în mod strălucit aceste indicații ale învățaturii marxist-leniniste.

Apariția proprietății socialiste în țara noastră asupra mijloacelor de producție a înlăturat o dată cu monopolul claselor exploatoare asupra mijloacelor de producție și monopolul lor asupra instrucțiunii. Trecerea mijloacelor de producție în proprietatea socială, arată Engels, va crea „posibilitatea de a asigura tuturor membrilor societății, cu ajutorul producției sociale, o existență care să fie nu numai pe deplin îndestulătoare, devenind pe zi ce trece mai îmbelșugată din punct de vedere material, dar care să le garanteze și o dezvoltare și manifestare pe deplin liberă a aptitudinilor lor fizice și spirituale”⁴.

Încă din primii ani ai existenței sale, dictatura proletariatului în țara noastră, a început să înfăptuiască un program măreț în domeniul învățămîntului public, al lichidării analfabetismului moștenit de la regimul burghezo-moșieresc și al ridicării nivelului cultural al oamenilor muncii.

Reforma învățămîntului din anul 1948 a deschis larg porțile pentru toți fiii oamenilor muncii, a pus învățămîntul pe baze noi, științifice — avînd la temelie concepția marxist-leninistă — a legat învățămîntul de nevoile practice ale economiei noastre naționale. A fost creată o rețea întregă de școli tehnice, profesionale, noi institute tehnice și economice de învățămînt superior, care au început să pregătească un număr din ce în ce mai mare de cadre necesare pentru economia noastră națională.

O măreață cucerire a oamenilor muncii din țara noastră o constituie lichidarea neștiinței de carte, moștenită de la regimul burghezo-moșieresc.

Ca rezultat al măsurilor luate de partidul și statul nostru pentru ridicarea nivelului tehnic-cultural a celor ce muncesc din țara noastră, numărul celor cuprinși în școli de diferite grade a crescut de la an la an. Numărul elevilor înscriși în învățămîntul de cultură generală, elementar și mediu

⁴ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, ed. III, E.S.P.L.P., 1955, p. 313.

a crescut în anul școlar 1961—1962 față de a celor din anul școlar 1938/1939 de 1,75 ori, cel al elevilor înscriși în școlile profesionale de 3,2 ori, iar al elevilor înscriși în școlile medii tehnice de peste 4 ori.

În perioada anilor 1955—1960 școlile profesionale și tehnice din țara noastră au dat producției peste 218 000 lucrători calificați și tehnicieni. Cursurile școlilor serale și fără frecvență au fost absolvite în perioada 1948—1960 de un număr de 121 773 oameni. În strinsă legătură cu dezvoltarea multilaterală și avântul impetuos al economiei și culturii în Republica Populară Română, au fost create noi instituții de învățământ superior și noi facultăți. În această privință este grăitor faptul că în prezent în cele 13 centre universitare funcționează 46 de instituții de învățământ superior (față de 16 în 1938) cu 165 de facultăți (față de 33 în 1938) și cu un număr de studenți de 3,77 ori mai mare ca în anul 1938.

O foarte mare importanță pentru înlăturarea opoziției dintre munca intelectuală și munca fizică a avut-o activitatea vastă a partidului și statului nostru, de transformare a culturii într-un bun al tuturor, alocând mari fonduri pentru dezvoltarea bazei materiale a activității culturale. S-a lărgit rețeaua de teatre, cinematografe, case de cultură, cămine culturale, muzee, expoziții, crescând concomitent și numărul spectatorilor din rândurile oamenilor muncii la toate genurile de activitate. Oamenilor muncii li s-au creat toate condițiile pentru ridicarea nivelului lor cultural și tehnic.

Construirea bazei economice a socialismului, încheierea procesului de creare a relațiilor socialiste în țara noastră în urma terminării colectivizării agriculturii au generat raporturi cu totul noi între clasele și păturile sociale. Au luat naștere și se dezvoltă tot mai mult raporturile de colaborare și ajutor reciproc, care exclud cu desăvârșire orice fel de exploatare a unei clase sau pături sociale de către o altă clasă sau pătură socială, lichidându-se totodată opoziția de veacuri dintre munca fizică și munca intelectuală.

Structura de clasă din țara noastră se caracterizează prin existența a două clase sociale prietene—clasa muncitoare și țărănimea colectivistă. Alături de acestea mai există și pătura intelectualității, legată de popor. Între clasa muncitoare, țărănimea colectivistă și intelectualitatea din țara noastră s-a format o unitate de nezdruccinat. Această unitate este determinată de proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, de comunitatea țelului pe care-l urmăresc — desăvârșirea construcției socialiste și trecerea la comunism.

Deci o dată cu crearea bazei tehnico-materiale și a bazei economice a socialismului în țara noastră s-a desăvârșit procesul de lichidare a opoziției dintre munca fizică și munca intelectuală.

Victoria socialismului în țara noastră, a schimbat în mod radical conținutul social al diviziunii sociale a muncii. Din simpli executanți care lucrau sub comanda capitalului clasa muncitoare și țărănimea muncitoare au devenit conducători și organizatori ai procesului de producție. Sfaturile populare, comitetele de întreprinderi, consătuirile de producție, adunările generale ale G.A.C., etc., sînt tot atîtea forme de atragere din ce în ce mai largă a tuturor muncitorilor și țăranilor la conducerea economiei socialiste, la conducerea și organizarea producției.

S-a schimbat în mod radical în urma lichidării opoziției dintre munca fizică și munca intelectuală, și conținutul social al diviziunii dintre ele. Dar toate urmările fostelor contradicții antagoniste dintre munca intelectuală și munca fizică n-au putut și nici nu pot fi lichidate într-o perioadă istorică relativ scurtă. Diviziunea muncii între munca intelectuală și cea fizică rămâne sub forma unor deosebiri esențiale dintre ele și exprimă rămășițe ale vechii diviziuni a muncii. Aceste deosebiri esențiale vor putea fi lichidate numai în cea de a doua fază a orînduirii comuniste — în comunismul deplin. Deosebirile esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală în socialism indică existența unor oarecari deosebiri în situația diferitelor grupuri sociale și clase în producția socială. *Deci, esența deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală în socialism, constă în menținerea unei diviziuni determinate a activității fizice și intelectuale între diferite grupe și clase sociale.* Existența unei diviziuni determinate a activității fizice și intelectuale în societate între grupe și clase sociale, la rîndul său determină menținerea unor deosebiri însemnate între nivelul cultural-tehnic al oamenilor muncii fizice și al oamenilor care se ocupă cu munca intelectuală.

Nivelul de dezvoltare al forțelor și relațiilor de producție din socialism determină menținerea claselor. Desigur că în condițiile menținerii diferitelor clase și grupe sociale, fiecare din ele vor juca roluri diferite în diviziunea muncii sociale. Clasa muncitoare și țărănimea se ocupă cu munca fizică, iar intelectualitatea cu munca intelectuală. Aceste deosebiri sociale existente în diviziunea muncii sociale se reflectă și în faptul că nivelul tehnic-cultural al muncitorilor și țăranilor, deși se ridică încontinuu, el rămîne totuși în urmă față de nivelul tehnic-cultural al intelectualității, luată în ansamblu. Dar aceste deosebiri din urmă se datoresc unor cauze sociale, au un conținut social, ele constituie doar forma principală de manifestare a unor relații determinate între oameni.

Unii autori reduc sau pun pe primul plan în cadrul deosebirilor esențiale dintre munca fizică și cea intelectuală în socialism, diferența dintre nivelul cultural-tehnic al muncitorilor și țăranilor și cel al intelectualilor, omițînd conținutul social al acestora. Astfel în articolul „Lichidarea opoziției dintre munca fizică și munca intelectuală în R.P.R.” apărut în „Probleme economice” nr. 9/1961, citim; „Deosebirile dintre munca fizică și munca intelectuală existente în socialism sînt de două feluri și anume: deosebiri esențiale și deosebiri neesențiale. Deosebirile esențiale se datoresc în primul rînd, faptului că nivelul cultural-tehnic al muncitorilor și țăranilor n-a ajuns încă la gradul de pregătire al inginerilor și tehnicienilor. Aceste deosebiri esențiale sînt trecătoare și vor fi lichidate în mod treptat în societatea comunistă. În ce privește deosebirile neesențiale acestea sînt proprii naturii muncii fizice și muncii intelectuale și se vor menține și în comunism.”*

* Vezi articolul: I. Predoi, *Lichidarea opoziției dintre munca fizică și intelectuală în R.P.R.*, „Probleme economice”, nr. 9/1961.

Explicarea deosebirilor esențiale existente între munca fizică și munca intelectuală în primul rând prin diferența dintre nivelul tehnic-cultural al celor ocupați cu munca fizică și a celor ocupați cu munca intelectuală este nesatisfăcătoare, nu indică mai întâi cauza socială a menținerii acestor deosebiri; nu explică relațiile producătorilor uniți, ocupați cu munca socială neomogenă, care decurge din situația lor diferențiată în producția socială. În socialism există diviziunea muncii între munca intelectuală și munca fizică, între munca calificată și munca necalificată, între munca industrială și munca agricolă. Toate aceste genuri de diviziune a muncii care au la bază proprietatea socială asupra mijloacelor de producție caracterizează relațiile de producție ale primei faze ale comunismului. În comunismul deplin acest caracter al diviziunii sociale a muncii va dispărea și o dată cu el și diferența care mai există între nivelul diferitelor clase sau grupe sociale din punct de vedere cultural-tehnic.

Nu putem fi de acord nici cu punctul de vedere al aceluiași autor că în comunism vor mai rămâne deosebiri neesențiale între munca fizică și intelectuală. Aceasta înseamnă permanentizarea deosebirilor dintre ele. Trebuie avut în vedere că deosebirile esențiale și împreună cu aceasta și cele neesențiale sînt deosebiri sociale, care explică anumite relații determinate între oameni. În comunism, în condițiile proprietății unice, a întregului popor, vor rămâne numai deosebiri tehnico-productive între cei ce vor fi ocupați în diferite ramuri de producție. Însă aceste deosebiri nu vor mai putea servi drept barieră care vor despărți satul de oraș și munca fizică de munca intelectuală.

Lichidarea deosebirilor dintre munca intelectuală și munca fizică se înfăptuiește în mod treptat pe măsura trecerii de la socialism la comunism, pentru ca în comunism ele să dispară complet. Dar unele premise ale acestui proces se creează încă în procesul construirii socialismului concomitent cu lichidarea opoziției dintre munca fizică și munca intelectuală.

Un rol deosebit de important în indicarea căilor care duc la apropierea dintre munca fizică și munca intelectuală îl au documentele celui de al XXII-lea Congres al P.C.U.S. În aceste documente se găsește o tratare profundă a problemelor muncii fizice și intelectuale, a căilor de contopire a lor în activitatea de producție a oamenilor. În programul P.C.U.S se arată că „O dată cu victoria comunismului se va produce îmbinarea organică a muncii fizice și intelectuale a oamenilor. Intelectualitatea nu va mai constitui o pătură socială deosebită, lucrătorii muncii fizice se vor ridica, în ceea ce privește nivelul lor tehnic-cultural la nivelul lucrătorilor intelectuali”⁵.

Rolul hotărîtor și determinant în crearea condițiilor de lichidare a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală îl joacă crearea bazei tehnico-materiale a comunismului. Crearea bazei tehnico-materiale a comunismului constituie condiția principală pentru transformarea relațiilor de producție socialiste în relații comuniste, pentru construirea societății

⁵ Programul P.C.U.S., în „Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.”, Ed. pol. 1962, p. 384

fără clase și lichidarea deosebirilor dintre oraș și sat și apoi dintre munca fizică și intelectuală.

Construirea bazei tehnice materiale a comunismului necesită trecerea la un înalt nivel al tehnicii, tehnologiei și perfecționării producției în timp ce știința va trebui să devină din ce în ce mai mult „o forță de producție nemijlocită, iar producția — o aplicare tehnologică a științei moderne”⁶.

Comunismul nu se poate construi fără tehnica cea mai modernă, fără automatizarea deplină a întregii producții sociale, fără aplicarea în practică a celor mai noi descoperiri științifice; el presupune deplina electrificare a țării și perfecționarea pe această bază a tehnicii, tehnologiei și organizării producției în toate ramurile economiei naționale.

Programul P.C.U.S. prevede ca pînă în anul 1980 să fie îndeplinită în proporții de masă automatizarea completă a producției, introducerea celor mai perfecționate sisteme de comandă automată, aplicarea pe scară largă a ciberneticii, a dispozitivelor electronice de calcul și de comandă în procesele de producție din industrie, construcții și transporturi, în cercetările științifice, în calculele de planificare și proiectare, în sfera evidenței și administrației. Automatizarea și mecanizarea complexă constituie baza materială pentru lichidarea treptată a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală, pentru transformarea treptată a muncii socialiste în muncă comunistă. Perfecționarea tehnicii producției „mărește considerabil exigențele față de nivelul producției”, față de pregătirea de specialitate și de cultură generală a tuturor oamenilor muncii. Dezvoltarea tehnicii noi va fi folosită pentru ușurarea și îmbunătățirea radicală a condițiilor de muncă ale omului sovietic, pentru reducerea zilei de muncă și asigurarea condițiilor de trai confortabil, pentru lichidarea muncii fizice grele și apoi a oricăror munci necalificate.

Dezvoltarea multilaterală a tehnicii, automatizarea completă a producției vor modifica raportul dintre cheltuirea forței mușchiulare și a energiei intelectuale, vor mări considerabil volumul și rolul activității intelectuale în procesul muncii fizice.

Mașinile viitorului vor putea realiza independent o serie întreagă de operațiuni, se vor autoregla, vor putea să-și programeze funcționarea, să înlăture automat defectele apărute etc. Dar aceasta nu-l va scuti pe om nici de activitatea fizică, nici de activitatea intelectuală. Prin urmare nu va fi vorba aici despre desființarea sau lichidarea unei anumite forme de muncă, ci despre contopirea lor organică.

Spre exemplu, mașinile electronice de calcul permit să se stabilească de mii de ori mai rapid și mai exact optimele variante ale planului, cele mai raționale forme de organizare și optimele regimuri de muncă. Reglarea automată a proceselor de producție care vor asigura crearea unor aliaje și materiale sintetice cu calități dinainte stabilite, sistemele de strunguri care se vor regla cu ajutorul aparatelor ciberneticii, metodele de perfecționare a tehnologiei care asigură controlul, montarea, transportarea detaliilor și a produselor fără să se atingă de ele mina omului etc., vor schimba în mod radical funcțiile celor ce muncesc în producția materială. Munca

⁶ N. S. Hrușciiov, *Cu privire la programul P.C.U.S.*, Ed. pol. 1961, p. 42.

lor va apărea nu în calitate de forță de mișcare și executați ai procesului de producție (cum apare astăzi munca strungarului la un strung universal) ci se va înfăptui în primul rând în forma unei funcții de conducere a unor mașini care vor funcționa în mod automat.

În condițiile aplicării în producție a tehnicii celei mai noi și a ultimelor cuceriri ale științei și tehnicii pentru muncitor, nu mai este suficientă forța sa fizică, agerimea, experiența. Pentru el este necesar acum o înțelegere a bazelor teoretice ale producției, el trebuie să aibă cunoștințe profunde și multilaterale. Muncitorul trebuie să cunoască construcția mașinii la care lucrează, trebuie să știe s-o repare în timpul funcțiunii și chiar să prevină defecțiunile.

Deci muncitorul în acest caz are nevoie de cunoștințele unui inginer, de o minte analitică, de spirit de inițiativă, să știe să găsească noi rezerve de producție, să fie capabil să facă analiza tehnico-economică a tehnologiei. În felul acesta activitatea muncitorilor care conduc mașini automate se transformă într-o variantă deosebită a activității ingineresti... „În condițiile automatizării — arată tov. N. S. Hrușciov — se schimbă radical caracterul muncii, crește nivelul cultural și tehnic al muncitorului, se creează condițiile pentru lichidarea deosebirilor dintre munca intelectuală și cea fizică. Rolul omului se reduce la conducerea automatelor și a aparatelor, la reglarea lor, la întocmirea programelor și regimurilor proceselor tehnologice.”⁷

În anii construcției comunismului în Uniunea Sovietică se vor crea toate condițiile pentru automatizarea deplină a producției. Va fi organizată în masă producția diverselor mijloace ale automatizării, ale radioelectronicii, un sistem perfecționat de mașini pentru industrie, agricultură și construcții. Producția de linii automate și semiautomate va crește între anii 1961—1980 de 60 de ori în U.R.S.S.

Construirea bazei tehnice-materiale a comunismului pune sarcini deosebite față de pregătirea tehnică și culturală a tuturor oamenilor muncii din U.R.S.S. De creșterea nivelului tehnic-cultural al populației depinde într-o foarte mare măsură creșterea forțelor de producție, progresul tehnicii și organizarea producției, răspindirea din ce în ce mai largă a formelor comuniste de muncă precum și apropierea treptată dintre munca fizică și intelectuală.

Un rol deosebit de important în creșterea nivelului tehnic-cultural al populației sovietice și deci în același timp și în dispariția deosebirilor esențiale dintre munca fizică și intelectuală îl joacă școala sovietică. În această privință în U.R.S.S. s-au obținut rezultate foarte însemnate. Încă de pe acum o mare parte a muncitorilor sovietici și colhoznici înzestrați cu tehnica înaintată și cu cunoștințe avansate îmbină elemente atât ale muncii fizice cât și ale muncii intelectuale. „În prezent — se arată în raportul la cel de al XXI-lea Congres al P.C.U.S. prezentat de tov. N. S. Hrușciov —, 40% din muncitori și peste 23% din colhoznici au studii medii și supe-

⁷ N. S. Hrușciov, *Raport de activitate al C.C. al P.C.U.S., prezentat la Congresul al XXI-lea al P.C.U.S.*, Ed. pol. 1959, p. 35.

rioare. Acum în multe cazuri este greu de deosebit un muncitor de un inginer, un colhoznic fruntaș de un agronom.⁸

Școala sovietică este organizată în așa fel încît creează toate posibilitățile atît pentru ridicarea nivelului cultural-tehnic al populației, cît și pentru îmbinarea învățămîntului cu practica, cu munca productivă. Ea este organizată în așa fel încît toți elevii au posibilitatea să țină pasul cu dezvoltarea științei și tehnicii moderne. Fiecare verigă a învățămîntului sovietic constituie o treaptă atît în însușirea cunoștințelor generale, cît și politehnice, a elementelor științifice, cît și tehnologice de bază, o dată cu pregătirea pentru o anumită profesiune și deprindere de a munci în producție. La aceasta contribuie faptul că după absolvirea școlii de 8 ani, elevii trebuie să muncească în înteprinderi, colhozuri și concomitent să învețe pentru a absolvi învățămîntul mediu complet. Prin faptul că va îmbina din ce în ce mai mult munca productivă cu învățămîntul, școala va juca un rol important în dezvoltarea multilaterală, armonioasă a omului nou. Lenin arăta încă în secolul trecut că „nu-ți poți închipui un ideal de societate viitoare fără îmbinarea învățămîntului cu munca productivă, a tinerei generații: nici învățămîntul și studiile fără muncă productivă, nici munca productivă fără învățămînt și studii făcute paralel n-ar putea fi ridicate la înălțimea cerută de nivelul actual al tehnicii și al științelor”⁹. „Nivelul tehnicii și științei” prevăzut de Lenin pentru realizarea acestei sarcini, îl constituie tocmai tehnica și știința comunismului, cînd se va realiza și altă previziune a lui Lenin și anume aceea de a se impune „tuturor obligația de a lua parte la munca productivă”¹⁰, iar munca „condiție a dezvoltării generale și multilaterale a omului”¹¹ nu va mai fi considerată un mijloc de cîștigare a existenței ci va fi devenit ea însăși prima necesitate vitală a tuturor membrilor societății.

Introducerea învățămîntului mediu general în următorii ani în U.R.S.S. va fi însoțită de crearea unor condiții mai accesibile pentru toate formele de învățămînt superior. Aceasta va permite ca numărul studenților să crească în anul 1980 la 8 000 000 față de 2 600 000 în 1961/62, adică de peste 3 ori. Învățămîntul superior va fi legat din ce în ce mai mult de producție. Încă în anul școlar 1961/62 peste 50% din studenții înscriși la cursurile de zi în institutele și universitățile U.R.S.S. aveau un stagiul de muncă în producție.

Alături de școală un rol deosebit de important în pregătirea multilaterală a membrilor societății comuniste îl va juca dezvoltarea impetuoasă a vieții culturale a societății în toate domeniile sale: literatură, muzică, pictură, cinematograf, teatru, etc., care va pătrunde tot mai mult în rîndurile maselor, contribuind la educarea și formarea lor în spirit comunist.

Ca urmare a pătrunderii și răspîndirii automatizării producției și a creșterii nivelului tehnic-cultural al poporului sovietic, productivitatea

⁸ N. S. Hrușciiov, *Raport de activitate al C.C. al P.C.U.S. prezentat la Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, Ed. pol. 1961, p. 121.

⁹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. II, Ed. P.M.R., 1951, p. 465.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

muncii va crește în așa măsură încît va crea posibilitatea să se reducă timpul de muncă în proporții de masă. Încă în deceniul 1961—1970 în U.R.S.S. va fi îndeplinită trecerea la ziua de lucru de 6 ore cu o zi nelucrătoare — sau la săptămîna de lucru de 35 de ore cu două zile nelucrătoare, iar la muncile în subteran și în industriile cu condiții de muncă vătămătoare va fi îndeplinită trecerea la ziua de lucru de 30 de ore cu două zile nelucrătoare. În viitor ziua de lucru va fi și mai mult redusă. Reducerea zilei de lucru va însemna mărirea timpului liber al producătorilor care vor primi în felul acesta posibilitatea să folosească mai mult timp pentru pregătirea lor profesională și culturală, contribuind prin aceasta la creșterea productivității muncii. Deci creșterea timpului liber al oamenilor în socialism și comunism va acționa asupra producției ca o măreață forță productivă.

Procesul de lichidare a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală, de îmbinarea organică a lor, este însoțit de schimbarea caracterului muncii atît în producția materială, cit și în sfera producției spirituale.

Muncitorii în comunism avînd cunoștințele unui inginer vor munci în mod creator, vor căuta noi căi de dezvoltare ale progresului tehnic, vor rezolva problemele producției prin metode științifice. Creșterea numărului inovatorilor, a raționalizatorilor, a brigăzilor muncii comuniste confirmă faptul că încă în socialism crește caracterul creator al muncii, ceea ce înseamnă de fapt îmbinarea tot mai mult a muncii fizice și intelectuale în proporții sporite.

Caracterul muncii intelectuale în condițiile construcției desfășurate a comunismului de asemenea se va schimba și el. Cercetările și experimentările din condițiile de laborator se vor extinde pe baze largi în cadrul întreprinderilor, iar multe forme ale muncii intelectuale vor fi înzestrate cu mașini. Aceasta va ridica munca intelectuală la un nivel mai înalt, va spori foarte mult fecunditatea acestei activități, va accentua influența asupra producției accelerînd procesul de transformare a teoriei în practică.

Dialectica ștergerii deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală se îndeplinește prin creșterea nivelului cultural-tehnic al tuturor celor ce muncesc fiind însoțit totodată de creșterea greutății specifice a intelectualilor în totalitatea populației. Astfel referindu-ne la Uniunea Sovietică vom vedea, spre exemplu, că dacă astăzi raportul dintre numărul muncitorilor și inginerilor este de 10 muncitori la 1 inginer, în 1980 va fi de 3 muncitori la 1 inginer.

Lichidarea deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală se va îndeplini definitiv numai în comunismul dezvoltat. O condiție a desăvîrșirii acestui proces o constituie terminarea în prealabil a procesului, care de altfel se îndeplinește paralel, de lichidare a deosebirilor esențiale dintre sat și oraș, dintre clasa muncitoare și țărănime. Trebuie arătat în legătură cu acest lucru că perfecționarea tuturor laturilor de producție socialiste și transformarea lor în relații comuniste, duce în mod necesar la ștergerea deosebirilor esențiale dintre sat și oraș, dintre clasele și grupurile sociale ale societății socialiste, la dezvoltarea și întărirea principiilor comuniste în relațiile dintre muncitori, țărani și intelectuali.

Dezvoltarea bazei tehnice-materiale în condițiile desăvârșirii construirii socialismului în țara noastră, creează premisele apropierei treptate dintre munca fizică și munca intelectuală.

Extinderea mecanizării și automatizării producției, reutilizarea întreprinderilor existente și înzestrarea noilor întreprinderi cu utilaje și agregate la nivelul celor mai noi realizări ale tehnicii, dezvoltarea multilaterală a industriei electroenergetice, chimizarea largă a producției, precum și alți factori ai progresului tehnic vor constitui factorul hotărâtor în procesul de crearea a premiselor pentru apropierea treptată dintre munca fizică și munca intelectuală în țara noastră. Progresul tehnic va schimba în mod substanțial condițiile de muncă, eliberând pe muncitori de munca fizică grea, transformând treptat — mai ales într-o perspectivă mai îndepărtată pentru țara noastră — munca fizică într-o varietate a muncii inginerilor și tehnicienilor.

Încă de pe acum în țara noastră s-au obținut o serie de succese pe linia introducerii tehnicii noi. Spre deosebire de trecut, cînd majoritatea lucrărilor din industrie, construcții, agricultură etc. se executau manual, ceea ce supunea pe muncitori la eforturi fizice deosebit de mari, astăzi se introduce și se extinde tot mai mult mecanizarea și automatizarea. Deși ponderea automatizării în cadrul economiei noastre naționale, luată în ansamblu, nu este mare, totuși, din ce în ce mai multe întreprinderi au introdus utilaje și aparate automate, iar noile obiective industriale create în anii regimului democrat-popular, se caracterizează printr-un grad ridicat de mecanizare și automatizare.

Noile furnale și oțelării Martin de la Hunedoara și Reșița construite în anii regimului democrat-popular dispun de automatizarea completă a sistemului de încărcare, centralizarea măsurătorilor, controlarea și reglarea automată termotehnică etc. În prezent peste 50% din producția de fontă și peste 60% din producția de oțel Martin obținut în țara noastră se produce în agregatele cu operații automate.

În industria constructoare de mașini a crescut numărul mașinilor-unelte automate, s-au construit primele agregate și s-au introdus primele linii tehnologice automate.

Noile fabrici și uzine din industria chimică cum sînt: Fabrica de antibiotice din Iași, Uzina de produse chimice din Govora, Fabrica de superfosfat de la Năvodari, Fabrica de fibre și fire sintetice de la Săvinești etc., dispun de instalații în mare parte automatizate.

Automatizarea producției și a tehnologiei a obținut succese importante și în alte ramuri ale economiei noastre naționale. Au fost introduse linii tehnologice automate în industria materialelor de construcții, industria lemnului, industria alimentară. Industria textilă a primit războaie automate de țesut, stațiile de transformare a energiei electrice, s-au automatizat și s-a introdus telemecanizarea.

La sfîrșitul planului șesenal, în anul 1965, în țara noastră numărul de întreprinderi cu un înalt grad de mecanizare și automatizare va crește în mod simțitor. Astfel agregatele siderurgice cu procese de producție mecanizate și automatizate vor da 83% din fontă și 98% din oțelul obținut în țara noastră. Automatizarea va lua o mare extindere în industria chimică,

în industria de prelucrare a petrolului, la transportul gazelor, în industria alimentară etc.; se va introduce telecomanda hidrocentralelor de pe Bistrița, telecomanda și supravegherea automată a extracției la cca. 1300 sonde de țitei, automatizarea a 11 linii de ciment. Industria constructoare de mașini va fi înzestrată cu un mare număr de mașini-unelte automate cu operații multiple, mașini de copiat electrice, linii automate și semiautomate pentru prelucrarea de elemente tipizate de mașini și piese de mare serie.

Datorită extinderii mecanizării și automatizării, la sfârșitul planului nostru de 6 ani, 68% din producția de acid sulfuric, 90% din producția de amoniac, 90% din producția de zahăr, 86% din producția de ulei rafinat se vor obține în instalații având principalele operații automatizate.

De o deosebită atenție se bucură în țara noastră mecanizarea lucrărilor grele și care necesită un volum mare de muncă: industria minieră, exploatarea lemnului, construcții, agricultură, lucrări de încărcare și descărcare, transporturi interne de uzină etc. În anii următori în țara noastră aceste lucrări vor fi aproape complet mecanizate, iar altele vor atinge un înalt grad de mecanizare, urmînd ca în perspectivă și acestea să fie complet mecanizate sau automatizate.

Mecanizarea agriculturii va lua și ea amploare în anii următori, ceea ce va avea ca urmare ușurarea muncii lucrătorilor din agricultură, creșterea productivității muncii și reducerea prețului de cost. Directivele Congresului al III-lea al P.M.R. prevăd ca în agricultura țării noastre în anul 1965 să existe cca 100 000 tractoare fizice, peste 43 000 combine de cereale, peste 8000 combine de porumb, etc. Înzestrarea agriculturii cu un număr sporit de mașini va permite să fie mecanizate 80—90% lucrările de grâu, 90% lucrările de semănat la porumb, 40% lucrările de întreținere a porumbului, totodată se vor mecaniza pe scară largă și lucrările necesare celorlalte ramuri agricole.

Progresul tehnic determină schimbări importante și în forța de muncă, iar schimbările survenite în cadrul acesteia la rîndul lor constituie una din cauzele care influențează accelerarea progresului tehnic în cadrul economiei noastre naționale. Astfel sub influența progresului tehnic au sporit: numărul operatorilor la tablourile de comandă, numărul mecanicilor pentru aparate de măsură și control, montatori de aparate și instalații de măsură, control și semnalizare precum și a altor categorii legate de instalarea sau deservirea instalațiilor automate.

Profesiunile noi apărute necesită un înalt grad de calificare din partea muncitorilor. Noua tehnică sporește cerințele în privința cunoștințelor tehnice-culturale a muncitorilor și tehnicienilor. Spre exemplu operatorilor de la pupitrul de comandă li se cer cunoștințe generale privind: electrotehnica, mașini electrice, echipament electric, acționări electrice, semnalizări, aparataj de măsură și control, reglări de întrerupătoare automate și releu, circuite electronice, cunoștințe de hidraulică, cunoștințe de termodinamică, etc. Se observă schimbări serioase în cadrul unor profesioni mai vechi. Spre exemplu caracterul muncii muncitorilor care deservesc liniile automate construite și reutilate de la uzinele „Cristea Nicolae”-Galați sau de la Combinatul siderurgic Hunedoara se identifică cu acelea a operatori-

lor de la pupitrul de comandă (interpretează semnalele aparatelor de măsură și control, manevrează diferite manete, etc.).

Atît apariția unor profesii noi cît și schimbările survenite în conținutul unor profesii vechi ca urmare a pătrunderii tot mai largi a automatizării determină creșterea ponderii muncii intelectuale în comparație cu munca fizică, care scade.

Datorită existenței relațiilor de producție socialiste, creșterea gradului de mecanizare și automatizare este însoțită în țara noastră de creșterea neîntreruptă a nivelului de calificare al celor ce muncesc. În ramurile industriei grele în care s-a aplicat cu precădere mecanizarea și automatizarea, cerințele privind calificarea muncitorilor au crescut într-un ritm mai rapid. Spre exemplu, în sectoarele industriei chimice, petrolifere, energeticii, telecomunicațiilor — cei care se pregătesc să devină muncitori calificați trebuie în prezent să aprobe 11 clase școlare, pe cînd în trecut cerințele se limitau numai la 7 clase elementare.

Creșterea gradului de calificare în urma automatizării principalelor procese de fabricație are ca efect creșterea rapidă a productivității muncii, reducerea prețului de cost, îmbunătățirea calității produselor, eliminarea efortului fizic al muncitorilor și dispariția muncilor grele și vătămătoare sănătății. Pe măsura pătrunderii automatizării în țara noastră munca fizică este eliberată de funcțiile pur mecanice, se observă tot mai mult fenomene de imbinare organică a muncii fizice și intelectuale în activitatea de producție a oamenilor.

Ca urmare a creșterii însemnate a numărului de muncitori calificați în țara noastră se observă și o creștere considerabilă a ponderei acestora în numărul total al muncitorilor. Astfel, în timp ce înainte de cel de al doilea război mondial peste 60% din numărul muncitorilor industriali din țara noastră erau necalificați, în prezent deja peste 80% sînt calificați. Datorită politicii științifice a partidului de ridicare a calificării oamenilor muncii, încă în 1958 aproximativ $\frac{2}{3}$ din numărul salariaților erau calificați în anii regimului democrat-popular.

Referindu-se la importanța creșterii numărului de muncitori calificați, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta că „*Ridicarea calificării muncitorilor la un înalt nivel tehnic devine, din ce în ce mai mult o sarcină centrală a construcției economiei socialiste.*”¹² În această privință Congresul al III-lea al P.M.R. a prevăzut extinderea an de an a școlarizării pentru pregătirea muncitorilor, astfel ca în această perioadă numărul de cadre muncitorești calificate prin școli să crească în anii planului șesenal cu încă 260 000.

Pe măsura creșterii și întăririi sectorului socialist la sate care a fost însoțită de o mecanizare din ce în ce mai intensă a agriculturii și de aplicarea largă a unor măsuri agrotehnice, în agricultura noastră, au crescut în mod progresiv și cerințele privind cunoștințele tehnico-culturale ale celor ce muncesc în agricultură. Semnificativ în acest sens este numărul de muncitori calificați în agricultura noastră începînd chiar imediat după

¹² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1955—1959*, Ed. pol. 1960, p. 673.

reforma agrară din 1945. Astfel, între anii 1945—61 au fost pregătiți pentru agricultura noastră aproape 115 000 muncitori calificați din care 83 000 tractoriști și mecanici agricoli; care sînt direct legați de minuirea tehnicii avansate ce pătrunde tot mai larg în agricultura țării noastre. Pînă în anul 1955 tractoriștii erau pregătiți la cursuri de scurtă durată, dar o dată cu creșterea și perfecționarea mijloacelor tehnice agricole aplicate în agricultura noastră această formă de pregătire a devenit insuficientă, necorespunzătoare gradului atins de tehnica noastră agricolă, provoca greutăți în folosirea parcului de mașini și tractoare. De aceea s-a trecut, începînd cu anul 1956, la formarea mecanizatorilor pentru agricultură în școlile profesionale de 3 ani, care să pregătească cadre de mecanizatori capabile să folosească rațional și deplin tehnica avansată a agriculturii noastre socialiste. Terminarea colectivizării agriculturii pune sarcini mai mari în legătură cu creșterea nivelului tehnic-profesional al lucrătorilor din agricultură care să participe tot mai activ la întărirea economico-organizatorică a gospodăriilor agricole colective, introducerea pe mai departe în ritm rapid a tehnicii și agrotehnicii înaintate și la ridicarea nivelului cultural-tehnic al tuturor lucrătorilor din agricultură.

De o mare importanță în această direcție este încadrarea gospodăriilor de stat în medie cu cel puțin 5 specialiști cu studii superioare și agricole, și a fiecărei gospodării agricole cu un inginer agronom. Un medic veterinar va deservi 3—4 gospodării colective.

Încă în anul 1962 în G.A.S.-uri lucrau 3200 specialiști, în G.A.C. cca 6000, iar la circumscripțiile veterinare 1600. În vederea asigurării pînă în anul 1975 a necesarului de aproape 59 000 de cadre tehnice-agricole cu pregătire medie față de cca 21 000 cite erau în anul 1962, învățămîntul mediu agricol va căpăta o largă dezvoltare. Pe lîngă G.A.S. și stațiunile experimentale se va crea o rețea largă de școli tehnice agricole cu durată de 4 ani.

Pentru asigurarea folosirii corespunzătoare a parcului de mașini și tractoare, în anul 1970 vor fi necesari: peste 150 000 de mecanici agricoli (față de 53 000 în anul 1962), cca 4000 de maiștri mecanici (față de 1500 în 1962), 3000—3500 de ingineri mecanici. În acest scop se va lărgi sistemul de școli profesionale cu durata de 3 ani, de școli de mecanici agricoli etc.

Un rol însemnat în creșterea cunoștințelor țărănimii noastre i-au jucat cercurile agrotehnice al căror număr a crescut de 9 ori în 1960 față de anul 1952, numărul cursanților mărindu-se de peste 16 ori. În toamna anului 1962 numărul cursanților din cadrul cercurilor agrozootehnice s-a ridicat deja la 800 000 de membri față de 500 000 eiți erau în toamna anului 1960.

Dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului, accelerarea progresului tehnic, apropierea treptată a nivelului cultural-tehnic al muncitorilor și țărănilor de cel al intelectualității vor contribui în largă măsură la intensificarea apariției premiselor materiale de apropiere treptată dintre munca fizică și munca intelectuală în țara noastră. La aceasta va contribui și procesul de apropiere din ce în ce mai strîns pe măsura desăvîrșirii socialismului și trecerii treptate de la socialism la comunism între clasa

muncitoare, țărănimea colectivistă și intelectualitate. Se vor crea condițiile ca toți cetățenii țării noastre să aibă posibilități tot mai largi de ridicare a nivelului lor cultural-tehnic, să devină oameni cu o cultură înaltă profesională și generală, dezvoltăți multilateral, care să folosească în producție ultimele cuceriri ale științei și tehnicii mondiale. În această privință o deosebită importanță vor juca dezvoltarea învățămîntului de toate gradele, reducerea zilei de muncă și creșterea nivelului de trai al tuturor categoriilor sociale de cetățeni ai țării noastre precum și măsurile luate de partid și guvern de ridicare a nivelului cultural al tuturor celor ce muncesc.

În formarea omului societății noi, cu o înaltă cultură generală și un înalt nivel profesional un rol deosebit îl joacă școala. Școlii noastre îi revine sarcina să pregătească cadre care să corespundă nivelului de dezvoltare al tehnicii noi, să țină pasul cu viața, cu necesitățile actuale ale producției și ale progresului rapid al tehnicii și tehnologiei în toate ramurile economiei noastre naționale. Subliniind importanța socială a învățămîntului, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta la cel de al III-lea Congres al P.M.R. că „Industria, agricultura, transporturile și celelalte ramuri de activitate vor cere sporirea însemnată a numărului de specialiști cu o înaltă calificare, absolvenți ai institutelor de învățămînt superior și ai școlilor tehnice de specialitate, muncitori cu un înalt nivel de pregătire tehnică superioară, ceea ce va crea condițiile pentru dispariția treptată a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală”¹³.

La Congresul al III-lea al P.M.R. s-a subliniat de asemenea că „O problemă de însemnătate capitală pentru economie și cultură, care se află în atenția partidului și statului nostru este pregătirea de cadre de toate gradele.” În anul 1960 lucrau în cadrul economiei noastre naționale de 6,66 ori mai mulți ingineri față de 1938. Între anii 1960—1965 numărul de cadre cu studii superioare va crește cu încă 54 000 absolvenți ai institutelor de învățămînt superior și 100.000 cadre tehnice medii. De o deosebită atenție se va bucura învățămîntul tehnic superior. În anul 1965 în economia țării noastre numărul inginerilor va trebui să ajungă la circa 80 000 adică aproape de 9 ori mai mulți ca în anul 1938. Pentru ca învățămîntul nostru superior să corespundă tot mai mult sarcinilor puse de economia noastră națională se va continua profilarea lui prin dezvoltarea ramurilor legate de extinderea tehnicii moderne: electronică, automată industrială, a prelucrării materialelor plastice, tratamentelor termice și prin îmbunătățirea pregătirii practice a studenților în anii de studii.

În procesul creării premizelor apropierii dintre munca fizică și munca intelectuală și apoi pentru lichidarea treptată a deosebirilor esențiale dintre ele Partidul Muncitoresc Român folosește indicațiile marxism—leninismului în legătură cu îmbinarea muncii productive cu învățătura. Ridicarea calității învățămîntului la cerințele economiei naționale, corespunzător progresului rapid al tehnicii și științei contemporane este condiționată de îmbinarea procesului instructiv educativ cu activitatea de producție. Engels arată că „în societatea socialistă munca urmează să fie

¹³ Congresul al III-lea al P.M.R., p. 74.

îmbinată cu educația, asigurându-se astfel o pregătire tehnică multilaterală și o bază practică pentru educația științifică". La Congresul al III-lea al P.M.R. s-a arătat că îmbinarea învățămîntului cu munca productivă va constitui una din principalele preocupări de seamă ale partidului și statului nostru în domeniul învățămîntului. La întocmirea planurilor de școlarizare în țara noastră se va ține seama de dezvoltarea neconținută a ramurilor de producție existente, de crearea unor ramuri noi, de creșterea numărului întreprinderilor și de înzestrarea lor cu utilaj modern. Se vor lua măsuri care să asigure o pregătire completă a viitorilor muncitori. Astfel, se vor revizui nomenclatorul de meserii și specialități pentru a se asigura stabilirea unor meserii și specialități cu profil mai larg, mai cuprinzătoare pentru ca absolvenții acestor școli să poată face față cu ușurință sarcinilor pe care le pune producția în diferite sectoare de activitate. Va fi continuată orientarea pe drumul unei legături cât mai strinse între școală și viață, între școală și producție. Ca o expresie a acestei cerințe este și faptul care se observă în țara noastră că în totalul de elevi și studenți numărul celor înscriși în școlile medii tehnice, școli profesionale, școli serale precum și în institute tehnice crește mai repede decât numărul celor înscriși în școlile de cultură generală sau institute de învățămînt care nu pregătesc specialiști în domeniul tehnicii. Spre exemplu din numărul total de absolvenți ai institutelor de învățămînt superior în perioada 1960—1965 mai mult de 1/3 vor fi dați de învățămîntul tehnic și agrosilvic, în timp ce în anul 1938 din totalul de studenți care erau școlarizați, numai 3,9% urmau învățămîntul agricol și 9,2% învățămîntul tehnic.

De o însemnătate deosebit de mare pentru desăvîrșirea revoluției culturale în țara noastră, care va contribui foarte mult la ridicarea învățămîntului nostru pe o treaptă superioară este introducerea învățămîntului general obligatoriu de 8 ani, iar învățămîntul mediu de cultură generală va ajunge la 12 ani.

Dezvoltarea și perfecționarea învățămîntului de toate gradele din țara noastră, conform cu cerințele progresului multilateral al tehnicii, va contribui la formarea unor cadre bine pregătite, în strînsă legătură cu practica, la ridicarea pe o treaptă superioară a nivelului cultural și tehnic al celor ce muncesc, la îmbinarea organică a muncii fizice și intelectuale în domeniul producției materiale.

Ca urmare a progresului tehnic multilateral și a creșterii rețelei de școli tehnice de toate gradele crește în măsură însemnată greutatea specifică a inginerilor și tehnicienilor în numărul muncitorilor și salariaților în general. Progresul tehnic determină necesitatea creșterii ponderii personalului tehnic-ingineresc și a altor muncitori cu înaltă calificare datorită faptului că rolul specialiștilor crește pe măsura dezvoltării bazei tehnice și a perfecționării tehnologiei. În socialism cu cât este mai înalt nivelul mecanizării și automatizării cu atît numărul inginerilor și tehnicienilor trebuie să fie mai mare.

Ponderea inginerilor și tehnicienilor crește în toate ramurile economiei noastre naționale, dar în cadrul construcției de mașini această pondere este deosebit de mare. În cadrul construcției de mașini există sarcini

deosebit de complexe în ceea ce privește: a) complexitatea însăși a producției; b) utilaje mai complexe, c) necesitatea construirii și proiectării unor mașini noi, la nivelul tehnicii mondiale și d) complexitatea însăși a procesului tehnologic. În întreprinderile industriei constructoare de mașini și a celor de construcții se observă pe lângă creșterea în general a numărului de ingineri și tehnicieni și creșterea numărului de ingineri și tehnicieni în birourile de proiectări. Deci cu cât crește rolul științei în producție cu atât crește și ponderea personalului tehnico-ingineresc și de cercetare științifică în cadrul economiei naționale și în cadrul fiecărei întreprinderi în parte. Semnificativ în această privință este creșterea ponderii inginerilor și tehnicienilor la uzina „Tehnofrig” din Cluj, care produce utilaj pentru industria textilă. La întreprinderea „Tehnofrig” în anul 1960 lucrau un număr de peste 2 ori mai mare de tehnicieni și ingineri față de 1955. În anul 1960 la aceeași întreprindere ponderea inginerilor și tehnicienilor în numărul muncitorilor productivi era de 16,1%, iar la începutul anului 1962 ajunsese deja la 22,4% reprezentând o creștere de 39,1% față de 1960, în timp ce numărul muncitorilor productivi a crescut cu 10,2%, iar a salariilor în total cu 17,1% tot în aceeași perioadă. Ca urmare a sporirii sarcinilor de construire a unor utilaje frigoriferice tot mai perfecționate la întreprinderea „Tehnofrig”, a crescut în măsură foarte însemnată numărul inginerilor proiectanți. Astfel numărul inginerilor proiectanți a crescut la începutul anului 1962 cu 47% față de anul 1960, și era de 2,4 ori mai mare ca în 1955. Ponderea inginerilor proiectanți în numărul muncitorilor productivi era de 4,35% la începutul anului 1962. Sporirea sarcinilor de construcție, de asimilare, în special a războaielor de țesut automate a determinat creșterea însemnată a inginerilor proiectanți și la întreprinderea „Unirea” din Cluj, în numărul muncitorilor productivi de la 1,1% în anul 1955 la 2,1 la începutul anului 1962, reprezentând o creștere de 90%. Pe măsura dezvoltării forțelor de producție și a gradului de calificare al celor ce muncesc, care constituie cea mai importantă forță de producție, se va realiza o creștere însemnată a productivității muncii ceea ce va permite trecerea la reducerea zilei de muncă și în țara noastră. Reducerea zilei de muncă va avea ca urmare creșterea timpului liber creînd posibilitatea, ca cei ce muncesc, să folosească mai mult timp pentru ridicarea nivelului lor de cultură generală, mai mult timp pentru a se ocupa cu știința, muzica, literatura, pictura etc.

Mișcarea raționalizatorilor și a inovatorilor, care reflectă noua atitudine față de muncă, față de bunurile obștești și îndatoririle sociale, noi relații de întrajutorare tovarășească joacă și ea un rol important în îmbinarea muncii intelectuale cu munca fizică.

Fruntașii în întrecerile socialiste, raționalizatorii și inovatorii nu se mai mulțumesc cu rezultatele obținute în producție, ci își ridică neconținut nivelul lor profesional, perfecționează nemijlocit mijloacele de producție pe care le folosesc în procesul de producție, le aduc îmbunătățiri pe baza tehnicii moderne. În anul 1961 au fost aplicate un număr de 38 000 inovații și invenții care au adus peste 400 milioane lei economii. Pentru ca cei ce

muncesc să aibă posibilitatea de folosirea largă a premiselor care se creează în țara noastră pentru apropierea treptată dintre munca fizică și munca intelectuală, o condiție însemnată o constituie ridicarea nivelului de trai material și cultural al tuturor celor ce muncesc, apropierea tot mai strinsă a condițiilor de trai. În legătură cu creșterea nivelului de trai tovarășul Gheorghè Gheorghiu-Dej a arătat la cel de al III-lea Congres al P.M.R.: „creșterea productivității muncii, ca urmare a progresului tehnic și a ridicării calificării muncitorilor, reducerea zilei de muncă în toate sectoarele, mărirea sistematică a veniturilor reale prin sporirea veniturilor bănești și reducerea prețurilor și impozitelor, sporirea cheltuielilor social-culturale finanțate din bugetul statului vor asigura sporirea însemnată a nivelului de trai material și cultural al oamenilor muncii de la orașe și sate”¹⁴. Salariul real a crescut în anul 1961 cu 4% față de 1960 și cu 16% față de anul 1959. La sfârșitul anului 1963 nivelul salariului real va fi cu circa 22% mai mare decât în a doua jumătate a anului 1959, urmînd ca pînă în 1965 să crească cu circa 40—45% față de aceeași perioadă. Salariul minim a crescut în anul 1961 pe economie la 520 lei lunar. Veniturile nete ale țărănimii vor crește și ele în 1963 cu 40% față de 1959. Creșterea nivelului de trai material și cultural, contribuie la apropierea treptată a condițiilor de muncă și de viață a oamenilor muncii fizice și a oamenilor muncii intelectuale, totodată, prin aceasta contribuie și la crearea premiselor de apropiere treptată a muncii fizice de munca intelectuală în țara noastră.

Știința, arta și cultura vor fi răspîndite tot mai mult în rîndurilor maseselor muncitoare. Popularizarea pe înțelesul tuturor a cunoștințelor științifice și culturale, explicarea concepției marxist-leniniste, combaterea vederilor înapoiate, a superstițiilor, a prejudecăților și a misticismului vor contribui în măsură însemnată la creșterea nivelului de cunoștințe al celor ce muncesc. Fără un înalt nivel de cunoștințe nu poate fi vorba de un om multilateral care să îmbine munca lui intelectuală cu munca fizică în mod armonios. Cu cît este mai dezvoltat omul cu atît este mai bogată viața lui spirituală, cu atît mai multilaterale și înalte îi sînt cerințele sale.

O condiție importantă a creării premiselor de apropiere a muncii fizice de munca intelectuală o constituie și necesitatea apropierii satelor de condițiile de viață de la orașe. Prin dezvoltarea construcțiilor de locuințe, a instituțiilor culturale și sanitare, prin electrificarea și dotarea satului cu instalații necesare ușurării muncii și creșterii confortului, viața țaranului se va ridica la un nivel din ce în ce mai înalt, apropiînd condițiile de viață de la sate de condițiile de viață de la orașe. Terminarea colectivizării agriculturii a creat toate posibilitățile în privința apropierii de oraș, a dispariției cu timpul a deosebirilor esențiale dintre sat și oraș și dintre clasa muncitoare și țărănimea colectivistă.

¹⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Ed. pol. 1961, p. 164.

СОЗДАНИЕ ПРЕДПОСЫЛОК ДЛЯ ПОСТЕПЕННОГО СБЛИЖЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО И УМСТВЕННОГО ТРУДА В НАШЕЙ СТРАНЕ

(Резюме)

На известной ступени развития человеческого общества стало возможным и необходимым чтобы физический и умственный труд отделились как независимые друг от друга. Разделение между умственным и физическим трудом в условиях частной собственности на средства производства приняло характер враждебных противоречий, следовательно сплелось с классовым и общественным содержанием.

В капиталистической Румынии разногласие между физическим и умственным трудом проявилось с особенной силой.

Победа социализма в нашей стране привела к ликвидации враждебных противоречий между физическим и умственным трудом; но существенные различия между ними еще остались. Эти существенные различия выражают положение и роль различных общественных групп в рамках общественного разделения труда.

По мере перехода от социализма к коммунизму ликвидируются различия между физическим и умственным трудом, так как при коммунизме эти различия исчезнут совершенно.

Предпосылки сближения физического труда к умственному создадутся в нашей стране всё более и более по мере развития материально-технической базы. Эти предпосылки осуществляются автоматизацией производства, повышением квалификации всех работников, расширением школьной сети всех уровней, сочетанием образования с производственным трудом, повышением культурного уровня всех трудящихся, усилении социалистических соревнований; сокращением рабочего дня, сближением бытовых условий физических работников с бытовыми условиями работников умственного труда, сближение сельских бытовых условий с городскими, всё большим распространением популяризации наук и т.д.

Одновременно с переходом нашей страны к строительству коммунизма появится возможность, чтобы созданные в течение строительства и завершения строительства социализма предпосылки для постепенного сближения между физическим и умственным трудом привели бы к их слиянию, к исчезновению существенных различий, которые еще имеются между ними в социализме.

LA CRÉATION DES CONDITIONS FAVORABLES AU RAPPROCHEMENT GRADUEL DU TRAVAIL PHYSIQUE ET DU TRAVAIL INTELLECTUEL EN ROUMANIE

(Résumé)

A nu certain niveau de développement de la société humaine, il est devenu nécessaire que le travail physique et le travail intellectuel se séparent comme travaux indépendants. La division opérée entre eux dans les conditions de la propriété privée des moyens de production a pris le caractère d'une contradiction antagoniste, se conjuguant par conséquent avec un contenu de classe, un contenu social.

Dans la Roumanie capitaliste l'opposition entre travail physique et travail intellectuel s'est manifestée avec une intensité particulière. La victoire du socialisme a abouti à la liquidation des contradictions antagonistes entre ces deux modes du travail; toutefois il subsiste entre eux des différences essentielles, exprimant la situation et le rôle des différents groupes sociaux dans le cadre de la division sociale du travail.

A mesure qu'on passera du socialisme au communisme, ces différences diminueront, pour disparaître totalement au stade de communisme.

Les prémisses du rapprochement entre travail physique et travail intellectuel seront réalisées progressivement dans le pays à mesure que se développera la base technico-matérielle. Les moyens de réaliser ce rapprochement sont l'automatisation de la production, l'extension de la qualification à tous les ouvriers, la densité croissante du réseau scolaire de tous les degrés, la combinaison de l'enseignement avec le travail productif, l'élévation du niveau culturel de tous les travailleurs, l'intensification de l'émulation socialiste, la réduction de la journée de travail, le rapprochement des conditions d'existence des travailleurs manuels et intellectuels, de même que de celles des villes et des villages, la popularisation de la science dans des masses de plus en plus larges, etc.

Avec le passage du pays à la construction du communisme apparaîtra, pour les conditions de rapprochement graduel créées entre travail physique et travail intellectuel au cours de l'édification du socialisme et de son achèvement, la possibilité de fondre en un seul ces deux modes du travail et d'abolir les différences essentielles qui subsistent entre eux dans la phase socialiste.

A FEJLŐDÉSI ÜTEM KATEGÓRIÁJA A MARXI—LENINI FILOZÓFIÁBAN¹

BALAZS SÁNDOR

A nemzetközi kommunista mozgalom dokumentumai kiemelik, hogy a két társadalmi rendszer békés gazdasági versengésében a szocialista rend fejlődésüteméé a döntő szó, ez biztosítja a kapitalizmus mindenoldalú túlszárnyalását. Ezért hangsúlyozta erőteljesen a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa a szocialista és kapitalista rend összevetésénél azt az alapvető különbséget, ami a két rend különböző fejlődési üteméből fakad. „A világgazdaság — mutat rá a Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja — lassú ütemben fejlődik, válságokkal és megrázkódtatásokkal küszködik; ezzel szemben a szocialista világrendszer gazdaságát a növekedés állandó gyors üteme, valamennyi szocialista ország általános, szakadatlan gazdasági fellendülése jellemzi.”² „Míg a legutóbbi évtizedben — mondta N. Sz. Hruscsov — az egész tőkés gazdaság növekedésének átlagos évi üteme nem múlta felül az öt százalékot, addig a szocialista világban csaknem 14 százalék volt.”³

A szocializmus és kapitalizmus között folyó több mint negyven éves versengés, a szocializmus egyre beszédesebb eredményei a társadalom minden területén — a gazdasági életben, az életszínvonal emelésében, a kultúra felvirágoztatásában — s főleg az a nem távoli perspektíva, hogy a Szovjetunió túlhaladja a legfejlettebb tőkés országot, az Amerikai Egyesült Államokat, a burzsoá szociológusok jó részének a figyelmét is a társadalmi fejlődés ütemének kérdése felé irányította.

A fejlődés ütemére vonatkozó különböző burzsoá felfogások leleplezésére a társadalmi fejlődés-ütem gyakorlati kérdéseinek megvilágítására

¹ E közlemény elméleti bevezetésül szolgál egy nagyobb terjedelmű kollektív munkához. Eppen ezért nem tűzi ki célul a fejlődési ütemmel kapcsolatos gyakorlati problémák sokoldalú elemzését — ez magának a terjedelmesebb munkának a feladata —, pusztán arra szorítkozik, hogy a ritmus-fogalom elemzésével alapot adjon e kérdések gyakorlati vonatkozásának részletes elemzésére. Mivel a jelzett munka a társadalmi fejlődés ütemével foglalkozik, e bevezető rész is elsősorban a társadalmi fejlődés-ritmust vizsgálja.

² *Az SZKP Programja*. Politikai Könyvkiadó 1961, 24. old.

³ N. Sz. Hruscsov, *Az SZKP programjáról*. Politikai Könyvkiadó 1961, 21. old.

fontos támpontot ad a ritmus fogalmának tisztázása a dialektikus és történelmi materializmus szemszögéből.

Az ütem fogalmának körvonalazásában abból az egyedül helyes materialista elvből kell kiindulni, hogy a kategóriák a valóságból fakadnak, az anyagi valóságot tükrözik szubjektív formában. E fogalom esetében is tükrözésről van szó, elsődleges e kategória tartalma, amely a tudattól függetlenül létezik. A ritmus kategóriája magában a valóságban végbe menő objektív fejlődés egyik objektív tulajdonsága.

E fogalomnak azonban megvan az a sajátossága, hogy segítségével megmérhetjük az előrehaladás gyorsaságát. Ez könnyen tévedésbe ejthet egyeseket és táptalajt jelenthet a szubjektivizmus számára. A dialektikus materializmus megköveteli annak a kidomborítását, hogy a fejlődés üteme nem az ütem mérésétől függ: a ritmus mint a folyamatok lezajlásának egyik velejárója létezik az ütemet észlelőtől függetlenül. A szubjektív tényezők hozzájárulnak az ütem ilyen vagy olyan alakulásához, de ez mit sem változtat azon, hogy a fejlődés-ütem az ember tudatától függetlenül jellemzi az objektív folyamatokat.

Mivel a ritmus a fejlődés egyik tulajdonsága, e kategória tartalmának megvilágításához a fejlődésről szóló marxi—lenini tanításra kell támaszkodnunk.

A fejlődés döntő mozzanatai, csomópontjai a minőségi ugrások. A fejlődés objektív sajátossága az, hogy a minőségi ugrások egymásra következése időt igényel, bizonyos ideig létezik egy adott mérték — a mennyiség és minőség adott egysége —, s bizonyos időnek kell elteltnie ahhoz, hogy egyik mérték átadja helyét a másiknak. A fejlődés ritmusát — amennyiben az ütemet a fejlődésben a maga egészében vizsgáljuk — az fejezi ki, hogy a minőségi ugrások milyen időközökben követik egymást, képletesen kifejezve, a csomópontok milyen távol vannak egymástól a mértékek csomóvonalán. Ha a minőségi ugrások rövidebb időközökben váltakoznak, a fejlődés-ritmus gyorsulásáról van szó; ha megnyúlik a revolúciós szakaszok közötti időtartam, akkor a fejlődés ütemének lassúbbodása áll elő.

Amikor általában beszélünk a fejlődésről s az előrehaladás ütemét a minőségi ugrások megjelenéséhez szükséges idő terjedelmével mérjük, mindig az azonos típusú minőségi ugrásokra gondolunk. Ugyanis a természetben és a társadalomban a minőségi ugrások igen sokfélék. Hogyha általában vizsgáljuk a társadalmi fejlődés ütemét, a társadalom leglényegesebb minőségi ugrásait, az egyik társadalmi rendből a másikba való átmeneteket, illetve az ezek bekövetkezéséhez szükséges időt kell figyelembe vennünk. Ezek között az azonos típusú minőségi ugrások — forradalmak — között eltelt idő a társadalmi előrehaladás ütemének mércéje⁴. Tehát éppen azért beszélhetünk általában az emberi társadalom fejlődési

⁴ Amikor azonos típusú minőségi ugrásoknak nevezzük az egyik társadalmi rendből a másikba való átmeneteket, a forradalmakat, ezzel természetesen nem állítjuk, hogy mindenféle forradalom azonos típusú. Csupán abból a szempontból nevezzük azonos típusúaknak ezeket a minőségi változásokat, hogy mindenik új társadalmi rendszert eredményez, de ezen belül természetesen gyökeres minőségi különbségek vannak. A szocialista forradalom minőségileg különbözik az összes többi forradalomtól.

ütemének gyorsulásáról, mert ezek az azonos típusú minőségi ugrások mind rövidebb időközökben követik egymást⁵.

Az ütem kategóriájának tartalmába tehát mindenek előtt a minőségi ugrások megvalósulásához szükséges idő tartozik. Ennyi azonban még nem ad pontos képet a ritmus fogalmáról. A minőségi ugrások között eltelt időtartam tulajdonképpen a revolúciót előkészítő mennyiségi felhalmozódás időtartama. Egyoldalú lenne csak az evolúció terjedelmével mérni a fejlődés gyorsabb vagy lassúbb ütemét. Számításba kell venni a minőségi ugrások időtartamát is.

Az evolúció és revolúció egysége a fejlődés e két szükségszerű szakaszának időtartamában is megnyilvánul. A minőségi ugráshoz szükséges idő és az azt előkészítő evolúció időtartama között szükségszerű összefüggés van. Egyetemes érvényű, hogy az evolúció szakasza mindig viszonylag hosszabb, mint az őt követő revolúció. Amikor a minőségi ugrások időtartamát is figyelembe vesszük a fejlődési ütemnél, mindenképpen számításba vesszük azt az arányt is, amely a mennyiségi felhalmozódás és az őt követő minőségi ugrás között van.

Vannak hosszabban tartó és viszonylag rövidebb idő alatt lezajló minőségi ugrások. A revolúció-hosszúság mindig a konkrét viszonyoktól függ. Amikor Lenin a szocialista forradalomban általánosan érvényes törvényszerűségeken belül adódó egyes eltérésekről beszél, nemcsak arra utal, hogy a demokrácia megvalósításában, a proletárdiktatúra formájában stb. jelentkezhetnek sajátos vonások. Eltérő lehet e minőségi ugrás az ütem tekintetében is. „Minden nemzet eljut a szocializmushoz — állapítja meg Lenin — ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölesönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különböző területein végrehajtott szocialista átalakítások ilyen vagy olyan ütemének”⁶.

A fejlődés ütemének vizsgálatánál az evolúcióhoz és a minőségi ugrás megvalósításához szükséges időt kell számításba venni. A fejlődés ütemének gyorsulása akkor lép fel, ha az egymást követő azonos típusú minőségi ugrások *betetőzésének* időpontjai között eltelt idő csökkenő tendenciát mutat.

Tehát, amennyiben a fejlődés egészét vizsgáljuk, *az evolúció és revolúció egységét jelentő fejlődési ciklus lezajlásához szükséges idő lesz az az objektív mérce, amivel a fejlődés gyorsaságát lemérhetjük.*

A fejlődés az egyszerűtől a bonyolult felé, az alacsonyabbrendűtől a magasabbrendű felé halad. Amikor a társadalmi fejlődés-ütemet a társadalom általános fejlődésére vonatkozóan az egyes nagy minőségi ugrások betetőzéséhez szükséges idővel mérjük, figyelembe vesszük a fejlődés

⁵ Constantin Borgeanu, *A népi forradalom hazánkban és a történelmi fejlődés ritmusának gyorsulása* című tanulmánya („Studii de materialism istoric”. Ed. Științifică, Buc. 1960), bár nem határozza meg a ritmus fogalmát, ugyancsak az azonos típusú minőségi ugrások között eltelt időhöz köli a fejlődés gyorsuló ritmusát: „az egymást követő különböző társadalmi rendek időtartama egyre rövidebb lett az embernek a történelmi fejlődés új lépcsőfokaira történő előrehaladása mértékében”, 537. old.

⁶ V. I. Lenin *Művei*, 23. kötet, 66. old.

felfelé ívelő irányát is. A társadalmi előrehaladásban nem egyszerű ismétlődés van, az egymást követő minőségi ugrások az alacsonyabbrendű társadalmi rendből a magasabbrendű társadalmi rendbe való átmenetet jelentik. A ritmus fogalma a marxista filozófiában az egyre magasabb fokú minőségeket eredményező minőségi ugrások betetöződésének megvalósulásához szükséges időt fejezi ki, s az ismétlődés itt csak annyiban jelentkezik, hogy egymást követő, ismétlődő, de különböző minőségeket eredményező változásokról van szó.

Fontos kiemelni, hogy a ritmus kategóriájában helyet kap az ismétlődés momentuma, de az ütem nem szorítkozik erre. A marxista filozófiában a ritmus nem egyszerűen „ritmicitás“. Az „ütemesség“ a körforgást, az egyhelyben topogást is jellemezheti, amely a fejlődés egyes fázisaiban vagy egyes területeken megnyilvánul. Az ütem a felfelé ívelő fejlődés jellemvonása, — nem az ugyanolyan szintekhez való visszatérés időben ismétlődő fázisait jelöli, sem pedig bizonyos jelenségek azonos időközökben történő egymásutánját. A ritmust a szó filozófiai értelmében nem lehet feltételezni olyan részjelenségekben, ahol fejlődés nem mutatható ki. Éppen ezért kell elhatárolni az ütem filozófiai értelmét a ritmusnak más területen — például a zenében — használt fogalmától, ahol a ritmicitás nem a fejlődés egyik vonásaként mutatkozik.

A társadalmi mozgás ütemének kérdését azonban nemcsak egészen általános szinten, az egész emberi társadalom előrehaladásának ütemeként lehet szemlélni. Amikor a társadalmi fejlődést általában a maga egészében kutatjuk, lényegében a termelőerők és a termelési viszonyok dinamikája érdekel bennünket; az, hogy mennyi időre van szükség ahhoz, hogy a termelőerők fejlődésének eredményeképpen a termelőmód két alkotórésze közötti konfliktus következtében bekövetkezzék a forradalmi ugrás. Ugyanakkor kutatható a társadalmi valóság más területének a fejlődési üteme is, mint például a munkaeszközök tökéletesedésének, a népesség szaporulatának stb. fejlődésüteme. Sőt e területek közül egyeseket egy-egy adott fejlődési szakaszban is vizsgálni lehet, például a munkaeszközök fejlődését az ipari forradalom idején, vagy a szocialista kultúra térhódításának ütemét a szocialista építésben és így tovább.

A társadalom általános fejlődésében az ütem gyorsulása nem azt jelenti, hogy ez minden történelmi korszakban minden területre kiterjed. A jelenkori kapitalizmusban lehet beszélni a fejlődésütem gyorsulásáról abban az értelemben, hogy e társadalmi rendben a belső osztályellentétek kiéleződése miatt a megelőző társadalmi rendszerekhez viszonyítva aránylag rövidebb idő alatt megéri az új társadalmi rendhez vezető minőségi ugrás. A fejlődés ilyen természetű felgyorsulása nem jár együtt a kapitalizmusban e társadalmi rendszer különböző területeinek — mondjuk a termelés színvonalának — egyre gyorsabb ütemű fejlődésével. Ellenkezőleg, a társadalom általános fejlődésének gyorsulása — ami a kapitalizmus esetében azt jelenti, hogy viszonylag hamarabb megteremtődnek a feltételek a szocialista forradalom számára — elsősorban abból fakad, hogy a fejlődés kerékkötőjévé vált tőkés termelési viszonyok nem biztosítják a gazdasági élet fejlődésének olyan ütemét, amelyet a termelő erők meglévő színvonala megkövetel. Ez is arra hívja fel a figyelmet, hogy a tár-

sadalmi fejlődés ritmusát nem szabad csak a társadalom általános előrehaladásának ütemeként kezelni, kutatni kell a társadalom egyes területeinek fejlődésütemét is, ami — mint a kapitalizmus példája is igazolja — nem azonosítható a fejlődés általános felfelé ívelő haladásának ritmusával. Egyedül a szocializmusra jellemző a minden területre kiterjedő s nagyjában azonos gyors ütem, „csak a szocializmus biztosítja a gazdaság gyors ütemű, tervszerű, szüntelen fejlődését, a nép életszínvonalának szakadatlan emelkedését”⁷.

A társadalmi valóság különböző területeinek fejlődésütemét mindig konkrétan kell elemezni. Azonban a társadalom bármelyik szféráját vizsgáljuk is, a ritmus megállapításánál az a fő szempont, hogy a fejlődés magasabb fokának eléréséhez mennyi idő szükséges. I. Malisev, elemezve a Szovjetunió hétéves tervének fejlődésütemét, világosan megfogalmazta ezt a gondolatot: „A gyors ütem annak az időnek a maximális lecsökkentését jelenti, amely az új szocialista rend kapitalizmus feletti végleges gazdasági győzelméhez szükséges, hasonlóképpen a szocialista termelési mód összes objektív előnyeinek legteljesebb felhasználását, a szocialista gazdaság leghatékonyabb vezetését jelenti.”⁸ A gyorsabb ütem biztosítása a gazdasági élet fejlődésében tehát mindazoknak a feltételeknek a biztosítását követeli meg, amelyek révén rövidebb idő alatt el lehet érni a magasabb fejlődési szintet.

A társadalmi fejlődés üteme nemcsak a társadalmi valóság egyik vagy másik területén nyilvánul meg. Szemügyre lehet venni a társadalom egészéből kiragadott szakasz ritmusát is. Amennyiben ilyen összefüggésben tárgyaljuk a ritmust, az ütem kategóriájába már új jegyeket kell sorolnunk.

A fejlődés egészéből kiragadott periódus üteménél két eset lehetséges: vagy egy evolútív szakasz, vagy egy adott minőségi ugrás fejlődésütemét elemezhetjük. (Persze a kettő között átmenet is lehet: kiragadhatunk az egyetemes összefüggésből olyan darabkát is, amikor a mennyiségi felhalmozódás éppen minőségi ugrásba megy át, ez azonban nem változtat a jelenségek megítélésén, hiszen ilyenkor a két esetre alkalmazott szempontok együttes érvényesítése fog feleletet adni a ritmus intenzitására.)

A fejlődés egyik általános vonását az evolútív és revolútív szakaszokra vonatkozóan azonnal megállapíthatjuk. A marxizmus klasszikusai a tények sokoldalú elemzése alapján ahhoz az általános következtetéshez jutottak, hogy *az evolútív szakaszban a fejlődés sohasem haladhatja meg a revolútív szakasz fejlődési ütemét, a minőségi ugrások idején a változások összehasonlíthatatlanul gyorsabb ritmusban mennek végbe, mint az őket megelőző evolúciók esetében.*

Lenin a proletariátus taktikáját vizsgálva utal arra, hogy a proletariátusnak a fejlődés minden fokán számolnia kell az emberi történelem objektív dialektikájával, oly módon, hogy „kihasználja a politikai tespedés, illetve a csigalassúságú úgynevezett »békés« fejlődés korszakait.”⁹ Ezek a „békés” fejlődési korszakok a fejlődés evolútív szakaszai, melyekben

⁷ Az SZKP Programja. 19. old.

⁸ I. Malisev, *A fejlődés üteme a hétéves tervben.* „Kommuniszt”, 17/1958. sz.

⁹ V. I. Lenin *Művei*, 21. kötet, 64. old.

a társadalmi előrehaladás valóban csigalassúsággal történik. Ezzel szemben Lenin 1923-ban arról a „szédítően gyors fejlődésről“ ír, „amely az utóbbi öt év alatt a cárizmustól a szovjet rendszerbe hozott minket“¹⁰, érzékeltetve azt, hogy a forradalmi minőségi ugrások megvalósulásának idején rendkívüli mértékben felgyorsul a fejlődés üteme. Ennek az a természetes magyarázata, miként arra Lenin más helyen utal, hogy „éppen ezekben az időszakokban oldódik meg az a nagyszámú ellentmondás, amely az úgynevezett békés fejlődés időszakában lassan felgyülemlik.“¹¹ Amikor tehát a fejlődés menetében egy evolutív vagy revolútív szakaszt ragadunk ki, eleve tisztában kell lennünk azzal, hogy az evolúció alatt csak egy lépésről lépésre történő mennyiségi felhalmozódás ütemét kereshetjük, a revolúció esetében pedig az ellentmondások megoldásának ütemét, ami mindig gyorsabb előrehaladás, mint a mennyiségi felhalmozódás.

Az evolúció esetében két evolutív szakasz közül annak a fejlődési ritmusa erőteljesebb, amelyben az egymást követő mennyiségi fokozatok között kevesebb idő telik el. A fejlődés gyorsuló tendenciája azonban nemcsak abban jut kifejezésre, hogy kevesebb időre van szükség az adott fokozat eléréséhez, hanem abban is, hogy magasabb fokozat valósul meg viszonylag rövidebb idő alatt.

Ebből a ritmus kategóriájára vonatkozóan fontos következtetés származik: *az ütem meghatározásánál mindig viszonyítanunk kell az adott szakaszt a megelőző és az azt követő szakaszokhoz.*

A fejlődés a maga egészében előrehaladó mozgás. Ez nem mond ellent annak, hogy a fejlődés menetében vannak megtorpanások, sőt egyes esetekben bizonyos vonatkozásban visszafejlődés is. Lenin a Június brosúrájáról írt cikkében az első világháborút elemezve rámutat, hogy a proletariátus át akarja változtatni a háborút a burzsoázia ellenes polgárháborúvá. Ez viszont nem zárja ki, hogy ne lenne lehetséges Európában egy nagy nemzeti háború, ami néhány éves visszafejlődést jelentene. Lenin ebből az elemzésből a társadalmi fejlődés általános menetére vonatkozó egyetemes érvényű megállapítást tesz: „nem dialektikus, nem tudományos, elméletileg helytelen a világtörténelmet úgy elképzelni, hogy az simán egyenletesen halad előre, anélkül, hogy néha óriási ugrásokat ne tenne hátrafelé“¹². A fejlődés felfelé ívelő tendenciája csak végső eredménye a cikkekkel fejlődésmenetnek. Az egyes szakaszok fejlődésritmusánál ezekre a megtorpanásokra és regressziókra is tekintettel kell lennünk. Ez is arra utal, hogy a ritmus kategóriájánál mindig *viszonyításból* kell kiindulni, csak akkor alkothatunk helyes képet a fejlődés menetéről, ha az adott szakaszt több megelőző, s ha lehetséges azt követő fázishoz viszonyítjuk.

Mivel az ütem mindig viszonyítás, egymagában még nem elegendő ahhoz, hogy a fejlődésben az abszolút értelemben vett előrehaladást érzékeltesse. Ez abból fakad, hogy a ritmus csak *egyik* tulajdonsága a fejlődésnek. Amennyiben a kiindulópont, melyhez az ütemet viszonyítjuk, alacsony, a fejlődés százalékokban kifejezett ritmusa igen magas lehet.

¹⁰ V. I. Lenin *Művei*, 33. kötet, 489. old.

¹¹ V. I. Lenin *Művei*, 22. kötet, 322. old.

¹² Uo.

Vonatkozik ez különösképpen a termelés színvonalának alakulására. Az előállított termékek mennyiségi növekedésénél nemcsak a ritmust, hanem az abszolút értelemben vett gyarapodást is figyelembe kell venni. Persze ez a két vonatkozás szorosan összefügg.

Ez a szocializmus vonatkozásában úgy jelentkezik, hogy az előállított termékek mennyiségi gyarapodásánál a ritmus állandóan növekvő tendenciája mutatkozik meg, ha a kiindulópontul vett viszonyítási alapot ugyanannak vesszük. (Például az 1938-as szintet hazánk esetében.) Ha azonban a minden évben elért mennyiségi szintet a megelőző évhez viszonyítjuk, azaz változtatjuk a viszonyítási alapot, nem minden vonatkozásban szükségszerű, hogy az abszolút mennyiségekben vett gyors gyarapodás a ritmus tekintetében is ilyen mérvű gyorsulást mutasson.

Az ütemet a minőségi ugrásoknál is lemérhetjük. A minőségi ugrások alakulásánál — amennyiben nem egycsapásra végbemenő ugrásról van szó — szintén tekintetbe kell venni az egyes fokozatok között eltelt időt. Ugyanis a minőségi ugrások periódusában is ez mutatja meg a fejlődés gyorsabb vagy lassúbb ütemét.

Engels Bernsteinhez írt egyik levelében felhívja a figyelmet arra, hogy a forradalmi változásokban is megnyilvánul a fokozatosság, ez sem megy végbe mindig egyik napról a másikra. „A németek nagy hibája — írja — hogy a forradalmat egyik napról a másikra elintézhetőnek tartják. Valójában az a tömegek többéves fejlődési folyamata olyan körülmények között, amelyek meggyorsítják azt.”¹³ Mivel a forradalmi minőségi ugrások általában a fent leírt módon mennek végbe, lehetőség nyílik az ilyen forradalmi szakaszoknál is arra, hogy feltárjuk a fejlődés ritmusát.

A fokozatosan megvalósuló minőségi ugrások azonban lényegesen különböznek az evolúciótól. Ugyanis a fokozatosan végbemenő minőségi ugrásoknál az egyes fokozatok között minőségi különbség van. Itt az új minőség halmazódik fel az ugrás kiteljesedésével. Tehát az ilyen ugrásoknál a fejlődési ütem mérésére szolgáló egyes fokozatok illetve megjelenésük között eltelt idő, valamint az evolúció lépesői között gyökeres különbség van.

Lenin számos munkájából kitűnik, hogy a minőségi ugrásoknál is, a gyorsabb vagy lassúbb ütemű fejlődés annak az időnek a függvénye, amely e minőségi fokozatok eléréséhez szükséges. Világosan jelentkezik az a lenini gondolat az „Inkább kevesebbet, de jobban” című 1923-ban írt cikkéből. Itt a szovjet államapparátus megjavításának problémáját elemzi, s ennek kapcsán merül fel a gyorsabb vagy lassúbb ütemű fejlődés kérdése. A proletárdiktatúra állama, a szovjet állam megjelenése forradalmi minőségi ugrás a burzsoá államhoz viszonyítva. Erre a minőségi ugrásra is jellemző bizonyos fejlődési ütem. Lenin ezzel kapcsolatban a minőségi ugrásra vonatkozóan általánosításra feljogosító megállapításokat tesz. A szovjet államapparátus elemzésénél erre a konklúzióra jut: „Államapparátusunk kérdésében tehát az eddigi tapasztalatok alapján azt a következtetést kell levonnunk, hogy jobb volna kissé lassabban halad-

¹³ Marx — Engels, *Válogatott levelek*. Szikra, 1950, 432. old.

nunk.¹⁴ A további vizsgálódásból az is kitűnik, mit értett Lenin lassúbb ütemű előrehaladáson. Megállapítja, hogy egy igazán új államapparátus elemei akkor még igen csekély mértékben voltak meg. „Nem, ilyen apparátus — írja — sőt még csak elemei is neveltségesen kis mértékben vannak meg nálunk, és ne feledjük, hogy nem szabad sajnálnunk az időt megteremtésére és sok-sok-sok évet kell rászánnunk.”¹⁵ Eszerint tehát a lassúbb ütemű fejlődés a minőségi ugrásoknál azt jelenti, hogy az új minőség elemei viszonylag hosszabb időközökben halmozódnak fel.

A fejlődés akkor a leggyorsabb ütemű, amikor a minőségi ugrás egy-csapásra, közbeeső fokozatok nélkül valósul meg. Az ilyen minőségi ugrásnál nem mérhető le a közbeeső fázisok egymásra következéséhez szükséges idő, hiszen ilyen fokozatok nincsenek. Ekkor a fejlődés ütemének gyorsasága abban nyilvánul meg, hogy magának a minőségi ugrásnak mekkora a terjedelme, ha erről egyáltalán beszélhetünk, hiszen vannak olyan egy-csapásra megvalósuló minőségi ugrások, amelyek egyik napról a másikra történnék.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk: a társadalom fejlődési ütemének gyorsulásával akkor találkozunk, amikor időben sűrítve, más fejlődési szakaszokhoz viszonyítva rövidebb idő alatt mennek végbe a társadalom fejlődése irányába mutató változások. Mennél inkább sűrítve, mennél rövidebb idő alatt éri el a társadalom a magasabb fokozatot, annál gyorsabb a fejlődésütem.¹⁶ A fejlődés egyes szakaszaiban a gyorsuló ütemet az adja, hogy az egyes — az evolúciónál egyszerű mennyiségi, a revolúciónál minőségi — fokozatok között egyre kevesebb idő telik el. Ott gyorsabb a fejlődés üteme, ahol az ugyanolyan szintek eléréséhez kevesebb időre van szükség¹⁷.

Marx Engelshez írt egyik levelében érzékletesen szemlélteti, mit jelent a társadalmi fejlődésben az ütem gyors vagy lassú volta. Engelsnek „A munkásosztály helyzete Angliában” című könyvére utalva megállapítja, hogy az 1844 óta eltelt fejlődés maradéktalanul igazolta Engelst. „Csak a német szatócsok — írja Marx —, akik a világtörténetet röffel és mindenkorri »érdekes újsághírrrel« mérik, képzelhetik, hogy az ilyen fejlődésben 20 év több egy napnál, noha jöhetnek aztán olyan napok, amelyekben 20 év összpontosul.”¹⁸ Erre a marx-i megállapításra utalva domborítja ki

¹⁴ V. I. Lenin *Művei*, 33. kötet, 488. old.

¹⁵ V. I. Lenin *Művei*, 33. kötet, 489. old.

¹⁶ G. V. Oszipov, *Technika és társadalmi haladás* című könyvében igen szemléletesen mutatja be, hogyan rövidült le a magasabb színvonal eléréséhez szükséges idő a termelőeszközök fejlődésében, ami a ritmus gyorsulásának legbiztosabb jegye: „A chelleai fejszétől a moustieri eszköz megalkotásáig körülbelül 600—700 ezer év telt el, a moustieri eszköztől a specializált eszközök kb. 50 ezer év, a specializált eszköztől a gépig 800—900 év, a géptől az automatizálásig 100—200 év.” (*Technica și progresul*. Editura Științifică, 1960, 48. old.).

¹⁷ Megjegyzendő, hogy az „idő” kifejezés a ritmusnál semmi mást nem jelent, mint a föld nap körüli keringését alapul vevő, években mérhető ún. „történelmi” idő. Éppen ezért lehet eltekinteni az időben végbement események és az idő kapcsolatától, úgy lehet tekinteni az időben lezajló eseményeket, mint amelyek nem hatnak az idő tartamára. Más területen az Einstein-i relativitás-elmélet alapján az időtartamot nem lehet függetleníteni az időben végbemenő eseményektől.

¹⁸ Marx — Engels, *Válogatott levelek*. 161. old.

Lenin, hogy a társadalmat nem sekélyes evolucionista módon kell felfogni, nem úgy kell elképzelni, hogy csak egyenletes, lassú változások vannak a társadalomban¹⁹. Mert valóban a társadalom előrehaladását nem egyszerűen az eltelt idővel mérjük. A társadalom fejlődését az alacsonyabbrendűtől a magasabbrendű felé vezető úton a társadalmi események változása adja.

A fejlődési ütem kategóriája éppen azt világítja meg, mi a viszony a társadalmi változások és az ezekhez szükséges idő között; lassú ütemű fejlődés esetében hosszú idő alatt sem következnek be olyan változások, mint a forradalmi átalakulások idején rövid idő alatt.

A társadalmi fejlődésritmus fogalmának tartalmát csakis akkor lehet valóban helyesen értelmezni, ha azon a kérdésen túlmenően, hogy miben nyilvánul meg az ütem (erre igyekeztünk az előbbieken választ adni), feleletet adunk arra a kérdésre is, mi határozza meg a társadalom fejlődésütemét.

Minden társadalmi rendszernek megvan a sajátos fejlődési üteme, megvannak azok a mozgatói, amelyek előrelendítik a fejlődést. Általános érvényű megállapítás, hogy a gazdasági életnek itt is döntő szerepe van. Minden társadalmi gazdasági alakulatban végső soron a gazdasági viszonyok fejlődésüteme a meghatározó, ebből lehet levezetni — néha nagyon is sok áttételen keresztül — a társadalom többi területének fejlődésritmusát.

A történelmi materializmus azonban a gazdasági tényezőket a maguk komplexitásában vizsgálja, s mentes mindenféle vulgarizálástól. Ez itt abban nyilvánul meg, hogy a társadalom fejlődésütemét végső soron meghatározó tényezőt — a termelőerők s ezen belül a munkaeszközök fejlődését — a termelési viszonyokkal dialektikus egységben vizsgálja, s ugyanakkor elismeri a társadalmi valóság különböző területeinek viszonylagos önállóságát is a gazdasági viszonyokhoz képest. Ebből az következik, hogy mint legvégső tényező a termelő erők, s ezen belül a munkaeszközök fejlődési üteme a meghatározó. Amikor a történelmi materializmus megvilágítja, mi lendíti előre a munkaeszközök fejlődését, egyben általános feleletet ad arra is, mi a társadalmi berendezkedés egészének fejlődési ütemét determináló fő tényező. Hasonlóképpen, amikor megvilágítja, miből fakad a társadalom egyes területein a viszonylagos önálló fejlődés, egyben feltárja e területek fejlődésütemében mutatkozó sajátosságok okát is.

Ezek az általános megállapítások azonban további konkretizálásra várnak. Erre a konkretizálásra a legmegfelelőbb út a szocializmus fejlődésütemét meghatározó tényezők elemzése. Ugyanis ebben a társadalmi rendszerben olyan új hajtóerők jelentkeznek, amelyek ismerete nélkül nem alkothatunk teljes képet az ütemet meghatározó okokról általában. Ugyanakkor a szocializmus fejlődésütemének vizsgálata alkalmas arra is, hogy ebből a társadalom fejlődésütemét meghatározó általános okokra is következtessünk. Hiszen a szocializmust megelőzően éppen azért volt lassúbb a fejlődés ritmusa, mert vagy hiányoztak azok az új lendítőerők, amelyek

¹⁹ V. I. Lenin *Művei*, 21. kötet, 64. old.

e kizsákmányolástól mentes társadalomban léteznek, vagy pedig a kizsákmányolás viszonyai miatt nem bontakozhattak ki kellő mértékben.

Melyek a szocializmusra érvényes fejlődésütem leglényegesebb jegyei? Mindenekelőtt az, hogy itt a fejlődésritmus rendkívül gyors, megszakítás nélküli, s átfigja a társadalom életének minden területét.

Az ilyen fejlődésritmus mindenekelőtt annak köszönhető, hogy az új típusú forradalmi párt, a proletariátus, majd az egész nép államhatalma az objektív gazdasági törvényekre támaszkodva biztosítja a szocialista termelési viszonyok gyorsütemű fejlődését, s ez vonja maga után az egész társadalom előrehaladásának erőteljes ritmusát. A szocialista termelési viszonyok segítik elő a termelőerők szakadatlan fejlődését, a termelés színvonalának állandó gyors emelkedését, a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek egyre teljesebb kielégítését. Ugyancsak a szocialista alap gyors fejlődése vonja maga után a felépítmény eszmei részének és intézményeinek intenzív kiterjedését, a szocialista kultúra kibontakozását.

Ez azt jelenti, hogy a szocialista termelési viszonyok fejlődési ütemének vizsgálatán keresztül képet lehet kapni a szocialista társadalom mindenoldalú fejlődéséről, hiszen végső soron ennek a fő elemnek — a szocialista alpnak — a kiterjedése az a tényező, amelynek fejlődési ütemétől az egész társadalom felfelé ívelő előrehaladásának ritmusa függ.

A szocializmus magasabbrendűségét biztosító gyors fejlődésütem — amelyről Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtárs pártunk III. kongresszusán megállapította, hogy „a szocializmus általános törvénye, amely biztosítja a győzelmet a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben”²⁰ — a szocialista termelési viszonyok kialakulásának, megszilárdulásának és fejlődésének folyamatában maradéktalanul érvényes. Erről meggyőznek bennünket azok a nagyszerű eredmények, amelyekről Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtárs a Román Munkáspárt III. kongresszusán beszámolt, s azok, amelyeket a III. pártkongresszus óta eltelt időben elértünk. Az a tény, hogy „növekvő ütemben emelkedett a szocialista ipar termelése, számos vállalatot építettünk, új iparágakat hoztunk létre, határidő előtt teljesítettük az ország villamosításának tízéves tervét; népgazdaságunk egészében évről évre növekszik az ipar részaránya”²¹, az a tény hogy „csaknem négy évvel a határidő előtt teljesítettük a RMP III. kongresszusán a mezőgazdaság szocialista átalakítását illetően kitűzött feladatot”²², s hathatós intézkedéseket tettünk szocialista mezőgazdaságunk megszilárdítása érdekében — mind azt igazolja, hogy a szocializmus gazdasági alapjának lerakása, a szocialista termelési viszonyok döntő túlsúlyba jutásának, teljes győzelmének és megerősödésének folyamata viszonylag rövid idő alatt tehát gyors ütemben valósult meg.

A szocializmusra azonban nem egyszerűen csak a gyors ütem jellemző. Ha az eddigi megvalósításainkhoz vezető utat, valamint az RMP III.

²⁰ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Jelentés az RMP III. kongresszusán*, Politikai Könyvkiadó, 1960. 8. old.

²¹ Uo. 6. old.

²² Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Jelentés a Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülésén a kollektívizálás befejezéséről és a mezőgazdaság vezetésének átszervezéséről*, Politikai Könyvkiadó Bukarest, 1962, 3—4. old.

kongresszusán elénk vetített távlatokat megvizsgáljuk, azonnal kitűnik, hogy szocializmust kiteljesítő társadalmi rendszerünkre az egyre inkább gyorsuló fejlődési ütem jellemző. Joggal állapította meg Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtárs eddigi eredményeinket jellemezve: „Országunk hatalmasat lépett előre gazdasági és társadalmi fejlődésének útján s ez megteremti a feltételeket még gyorsabb ütemű, szakadatlan előrehaladásra.”²³

Arra a kérdésre, minek az eredménye a szocializmusban az egyre gyorsuló, megszakítás nélküli fejlődés, elsősorban a szocializmus gazdasági szerkezete, a szocialista termelési mód belső objektív törvényszerűségei, illetve e törvényszerűségek jellegének vizsgálata ad feleletet.

A burzsoá közgazdászok jó része a kétségbevonhatatlan tények súlya alatt kénytelen elismerni a szocialista rendben létező gyorsütemű előrehaladást. Szerintük azonban ez csak bizonyos periódusban érvényesül, a fejlődésnek ezt a felfelé ívelését követnie kell majd az ütem lassúbbodásának, a pangásnak. Ezeknek az „érveknek” a visszaverése egyben magyarázatot ad arra is, hogy mi határozza meg a szocialista termelési viszonyok és általában a szocialista rend gyorsütemű, állandó előrehaladását. A kapitalizmus apologetái hamis analógiából indulnak ki, amikor a szocializmus fejlődésütemének lassúbbodását jósolják: a kapitalizmusra jellemző vonásokat húzzák rá önkényesen a szocializmusra. A kapitalizmusban ugyanis valóban váltogatják egymást az időleges fellendülés, majd a visszaesés szakaszai. Ennek eredménye, hogy a kapitalizmusban a termelés színvonala tekintetében — amennyiben nagyobb időszakot veszünk szemügyre — nem olyan méretű a fejlődés, mint amilyent a termelőerők színvonala megkövetel.

A kapitalizmusban ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a tőkés termelési viszonyok már nem jelentenek megfelelő keretet a termelőerők számára, a termelőerők jellege és a termelési viszonyok között konfliktus jelentkezik, a kapitalista termelési viszonyok nem biztosítják a termelőerők szakadatlan, gyors ütemű fejlődését. A kapitalizmusban ideiglenesen ható tényezők járulnak hozzá a termelés bizonyos ágainak ideig-óráig tartó fellendüléséhez.

A kapitalizmus korlátokat állít a termelőerők fejlődésének útjába. A szocializmus ezzel szemben létrehozza a termelőerők gyorsütemű fejlődéséhez szükséges összes feltételeket. Ez abból fakad, hogy a szocializmusban összhang uralkodik a termelőerők jellege és a termelési viszonyok között.

A termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhang biztosítja a termelőerők szakadatlan fejlődését. S mivel a szocializmusban a termelési viszonyok sohasem kerülhetnek konfliktusba a termelőerők fejlődésével, a szakadatlan, gyorsütemű fejlődésnek nincsenek akadályai. Rosszindulatú rágalom tehát minden olyan burzsoá „érvelés”, mely szerint a szocializmusban valaha is jelentkezhetnek olyan tényezők, amelyek útját állnák a gazdasági élet megszakítás nélküli, gyorsütemű fejlődésének.

²³ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Jelentés az RMP III. kongresszusán*. Politikai Könyvkiadó, 1960, 19. old.

A termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhang nemcsak abban a vonatkozásban hat a szocializmusban, hogy a termelési viszonyok állandó ösztönzői a termelőerők fejlődésének. A termelőmód e két alkotó része közötti összhang egyben a termelési viszonyok szakadatlan fejlődését is eredményezi.

Az az általános gazdasági törvényszerűség, hogy a termelőmódon belül a termelőerők, s ezen belül a munkaeszközök fejlődése a legintenzívebb, s csak ezt követően fejlődnek ennek megfelelően a termelési viszonyok — a szocializmusban is érvényesül. A termelőerők és a termelési viszonyok összhangja nem zárja ki azt, hogy a termelési viszonyok egyes elemei részlegesen ne maradhatnak le a termelőerők fejlődése mögött. Ez maga után vonja a termelési viszonyok állandó tökéletesítésének szükségességét. Minthogy a munkásosztály pártjának gazdaságpolitikája híven tükrözi az objektív gazdasági törvényszerűségeket, a párt felismeri ezt a szükségletet, s a megfelelő párt- és kormányintézkedések hozzájárulnak ahhoz, hogy a termelési viszonyok szakadatlanul fejlődjenek, s így mindig kellő ösztönzői legyenek a termelőerők fejlődésének.

A termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhang objektív törvényének a hatása tehát az a fő tényező, amely a szocializmusban a termelési viszonyok, s ezen keresztül az egész társadalom gyorsütemű fejlődését meghatározza.

Ebből általánosítva, a társadalom fejlődésütemét meghatározó általános okokra vonatkozóan megállapíthatjuk: *a társadalom fejlődésüteme ott nagyobb, ahol a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhang ezt a gyorsabb fejlődési ritmust biztosítja.*

Nem zavarhat meg ez esetben az a tény, hogy minden társadalmi rend fejlődésének kezdeti szakaszán összhang mutatkozik a termelőerők és a termelési viszonyok között, de az adott, kizsákmányoláson alapuló társadalmi-gazdasági alakulat fejlettebb szakaszában megbomlik ez az összhang. Amikor az összhanghoz kötjük a ritmus magasabb fokát, ugyancsak figyelembe vesszük, hogy ez a fejlődésnek csak *egyik* vonatkozása, s mindig *viszonyítást* jelent, tehát ha az összhang megbomlása az ütem csökkenésével jár együtt, ebből nem az következik, hogy minden szocializmust megelőző társadalmi-gazdasági rend tulajdonképpen a „visszafejlődés” útját járta volna. Az abszolút értelemben vett előrehaladás és a fejlődésütem csökkenése nem zárja ki egymást. Másrészt figyelembe kell venni azt is, hogy *más vonatkozásban éppen a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhang megbomlása siettetli a fejlődést*, s miként fentebb utaltunk rá, *egyre gyorsabb ütemben előkészíti az adott minőség meghaladását.*

A szocializmusban a termelési viszonyok, s így az egész társadalom egyre gyorsabb ütemű fejlődéséhez hozzájárul az objektív gazdasági törvények azon jellemvonása is, hogy mindig *tendencia* jellegük van.

A gazdasági törvények tendencia jellege többek között abban nyilvánul meg, hogy akkor, amikor működni kezdenek, még nem hatnak a maguk „tisztaságában”, a múltból átörökölt elemek „szennyeződésével” kezdenek kibontakozni. Fokozatosan — tendenciaszerűen — hámozódnak le ezek

az átörökölt elemek, s nyilvánulnak meg e törvényszerűségek egyre inkább a maguk tisztaságában, a maguk teljességében.

Marx tömören megfogalmazta ezt a gondolatot a tőkés termelési móddal kapcsolatban, amikor megállapította: „Elméletben azonban feltelesszük, hogy a tőkés termelési mód törvényei a maguk tisztaságában érvényesülnek. A valóságban ez mindig csak megközelítően van így, de a megközelítés annál nagyobb, mennél fejlettebb a tőkés termelési mód és mennél inkább kiküszöbölődik a korábbi gazdasági viszonyok maradványai-val való szennyeződése és összefonódása”²⁴. Ez a marxi megállapítás a gazdasági törvények „szennyeződésére” vonatkozóan nemcsak a tőkés termelési módra áll. A kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet idején sem jelentkezik „vegytiszta” formában a gazdasági viszonyok. Az új társadalom építésének folyamataiban a gazdasági viszonyok még sok vonatkozásban magukon viselik a kapitalizmustól átörökölt „anyajegyeket”. A gazdasági törvények itt is fokozatosan kezdenek egyre tisztábban, egyre teljesebben hatni, tendencia jellegük van.

A szocializmus gazdasági törvényeinek ilyen kibontakozó jellege egyaránt vonatkozik azokra a gazdasági törvényekre is, amelyek csak a szocializmus talaján születnek meg és hatnak, s nem kevésbé azokra is, amelyek általános törvényszerűségek, más társadalmi rendszerben is érvényesülnek, csupán a szocializmusban új módon bontakoznak ki. Az első csoportba tartozó törvényeknél főleg a szocializmus alapvető gazdasági törvényére, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének objektív törvényére gondolunk. Az utóbbiak közül a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhang fent említett törvényére utalunk.

Ezek a gazdasági törvények a múltból átörökölt „szennyező” elemekkel szemben, ezek ellenére hódítanak teret. A szocializmus gazdasági törvényeinek egyre szélesebb körű érvényesülése annak az eredménye, hogy fokozatosan visszahúzódná kényszerülnek a kitéljesedésüket akadályozó tényezők. A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye például a magántulajdonon alapuló kisárutermelő gazdasági szektor állandó visszahúzódása nyomán teljeseedett ki azáltal, hogy a kisárutermelők önkéntes tömörülése a szövetkezetekben lehetővé tette a népgazdaság egészét átfogó mindenoldalú tervszerűsítést.

„A falun lezajlott mélyreható forradalmi átalakulások — emelte ki Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtárs — az állandóan felfeléívelő, kiegyensúlyozott, minden ágában harmónikusan és állandó ütemben növekedő egész népgazdaság fejlődésének körülményei között mentek végbe.”²⁵ Ez annak is a következménye, hogy a szocializmus gazdasági törvényei egyre átfogóbban, mind „tisztábban”, tendenciaszerűen érvényesültek.

Következőképpen a termelési viszonyok, s ezen keresztül az egész szocialista rend szakadatlan, egyre gyorsabb ütemű fejlődése annak is következménye, hogy a szocializmusban a gazdasági törvényeknek tendencia jellegük van, egyre teljesebben, egyre „tisztábban” hatnak.

²⁴ K. Marx, *A tőke*, III. kötet, Szikra, 210—211. old.

²⁵ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Jelentés a Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülésén a kollektívizálás befejezéséről és a mezőgazdaság vezetésének átszervezéséről*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1962, 5. old.

Ismét általánosítva, a társadalom egészére vonatkozóan: *a régít tagadó új társadalmi rend gazdasági törvényeinek tendenciaszerű kibontakozása, a régi, visszahúzó elemek fokozatos felszámolása a fejlődés-ütem gyorsulását meghatározó általános tényező.*

A társadalom gazdasági törvényeinek megvan az a jellemvonása, hogy az emberek tudatos cselekedetein keresztül törnek maguknak utat. A társadalmi haladást szolgáló gazdasági törvények érvényesülését sohasem lehet elszakítani azoktól a társadalmi erőktől, amelyeknek aktivitása teret enged az ilyen objektív törvények működésének. Ily módon, hogyha a szocialista termelési viszonyok fejlődésének gyors ütemét a szocializmusban ható gazdasági törvények érvényesüléséhez, tendencia jellegükhöz kötöttük, ez azt is jelenti, hogy a fejlődés szakadatlan, gyorsuló üteme azon tömegek aktivitásának függvénye is, amelyek kibontakoztatják a társadalom előrehaladásának irányában ható törvényeket.

Hasonlóképpen nem lehet figyelmen kívül hagyni a társadalmi fejlődés ütemének alakulásánál azokat a reakciós erőket sem, amelyek akadályozni igyekeznek a fejlődés gyorsulását, gátolni akarják a gyorsuló ütemet eredményező törvényszerűségek egyre szélesebb körben való érvényesülését. Ezek az erők olyan gazdasági viszonyok kifejezői, amelyek éppen e gazdasági törvényeket „szennyező” elemek.

Általában megállapítható: *a társadalmi fejlődés gyorsuló ütemét — ilyen vonatkozásban — az határozza meg, hogy mennyire széles tömegek vesznek részt tevékenyen az új társadalom gazdasági rendjének kialakításában, mennyire sikerül a tömegeknek megtörniök a haladással szembenálló erőket.* A tömegek nagyarányú aktivitása a társadalmi fejlődés meggyorsulását hozza maga után.

Lenin műveiben számos esetben felszínre kerül az a gondolat, hogy a társadalom fejlődésének üteme szoros kapcsolatban van a néptömegek aktivitásával. Megvilágítja ezt a kérdést negatív oldalról is. Kimutatja, hogy egy adott történelmi korszakban a társadalmi fejlődésütem lassúbbodása annak következménye, hogy a néptömegek nem vettek részt kellő súllyal a történelem alakításában. Ugyanakkor kiemeli a pozitív oldalt is: számos esetben aláhúzza, hogy a történelmi előrehaladás gyors üteme a néptömegek tevékenységének fokozódásával áll egyenes arányban.

Idézhetjük ennek alátámasztására Lenin elemzését a Poroszországra rákényszerített tiltsziti béke utáni helyzetre vonatkozóan. Lenin megállapítja, hogy az I. Napóleontól Poroszországra erőszakolt béke rendkívül nehéz körülményeket hozott. „Akkor — írja 1918-ban —, százegynéhány évvel ezelőtt, egy maroknyi nemes és néhány burzoá intellektuel csinálta a történelmet az álmos és alvó munkás és paraszttömegek feje felett. Akkor a történelem éppen ezért csak szörnyű lassúsággal cammogott.”²⁶ Lenin összeveti az akkori helyzetet azokkal a körülményekkel, amelyeket az első imperialista világháborút lezáró béke teremtett Szovjetország számára. „A háború előrehajtotta a történelmet — állapítja meg —, mely most

²⁶ V. I. Lenin *Művei*, 27. kötet, 151—152. old.

a mozdony gyorsaságával száguld előre. A történelmet most önállóan csinálják az emberek milliói és tízmilliói.²⁷

Ebből a lenini összevetésből is kiderül, hogy a társadalmi előrehaladás üteme közvetlenül függ a tömegek aktivitásának kibontakozásától. A fejlődés üteme akkor gyorsul, ha a tömegek egyre nagyobb mértékben s egyre tevékenyebben vesznek rész a társadalom előrelendítésében.

Lenin ezt a gondolatot más helyen tétélesen is megfogalmazza. A legális Pravda megalapításának tizedik évfordulójára írt cikkében, elemezve az elmúlt tíz év (1912—1922) eseményeit, azokat az alapvető változásokat, amelyek ez alatt az idő alatt bekövetkeztek, megállapítja: „Legfőbb oka annak, hogy a világ fejlődése ilyen roppant mértékben gyorsult, az, hogy száz meg százmilliók kapcsolódtak be a fejlődésbe.”²⁸

A társadalom fejlődésének irányában ható gazdasági törvények akkor törnek utat maguknak egyre nagyobb lendülettel, ha mind szélesebb társadalmi erők járulnak hozzá érvényesülésükhöz. Természetesen a tömegek egyre teljesebb tevékenysége és a gazdasági törvények hatásának kibontakozása között nemcsak ez az összefüggés áll fent. Mind nagyobb társadalmi erők mozgásba jövétele valóban elősegíti a gazdasági törvények kibontakozását. Viszont azzal is számolni kell, hogy a néptömegek tevékenységének fokozását az objektív gazdasági szükségletek, az objektív gazdasági törvények követelik meg. Lenin utal erre: „éppen a kapitalizmus 'ingatagsága' az az óriási progresszív tényező, amely meggyorsítja a társadalmi fejlődést, amely a népesség egyre nagyobb tömegeit sodorja bele a társadalmi élet forgatagába, amely rákényszeríti őket arra, hogy maguk legyenek, »saját szerencsájük kovácsai.«²⁹ Ez azt jelenti, hogy az „ingatag” kapitalista rend, melynek ingatagságát éppen a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti konfliktus határozza meg, meggyorsítja a társadalmi fejlődés ritmusát, olyan értelemben, hogy egyre szélesebb tömegeket mozgósít a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti összhang megteremtésére, vagyis a forradalomra.

A szocializmusban korlátlan lehetőség nyílik a néptömegek tevékenységének kibontakozására. A szocializmus először teremti meg annak a lehetőségét, hogy a tömegek alkotó tevékenysége maradéktalanul megnyilvánuljon, s tudatosan formálják társadalmi életüket. A szocializmusban a gazdasági élet alakítása a társadalom objektív fejlődéstörvényeinek ismerete alapján történik. A munkásosztály forradalmi pártjának egész politikája a gazdasági élet objektív törvényszerűségeinek ismeretére és felhasználására épül. A párt széles körben tudatosítja a dolgozóknban a társadalmi fejlődés szükségszerű menetét, s ennek megfelelően bevonja a tömegeket a szocializmus tudatos építésébe és kiteljesítésébe. Mélyen igaz van Leninnek, amikor megállapítja: „*csupán* a szocializmusban kezdődik majd a gyors, igazi, valóban tömegeket átfogó, a lakosság *többségének*, azután pedig

²⁷ V. I. Lenin *Művei*, 27. kötet, 152. old.

²⁸ V. I. Lenin *Művei*, 33. kötet, 346—347. old.

²⁹ V. I. Lenin *Művei*, 2. kötet, 212. old.

az egész lakosságnak részvételével végbemenő haladás a társadalmi és az egyéni élet minden területén.³⁰

A szocializmusban a társadalmi fejlődés ritmusának gyorsulása mindenekelőtt annak a következménye, hogy a párt és a kormány politikájának eredményeképpen a dolgozóiban tudatosodik a társadalmi előrehaladás szükségszerű menete, s egyre teljesebben érvényesül a tömegeknek arra irányuló törekvése, hogy a szocializmus gazdasági törvényei utat törjenek maguknak.

A szocializmus gazdasági alapjának lerakása hazánkban a párt vezetésével, a szocializmus végleges győzelme városban és falun a lakosság döntő többségének tevékeny részvételével valósult meg. „Ez a győzelem — állapította meg Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtárs — magasabb szintre emeli a munkás-paraszt szövetséget és az egész nép erkölcsi-politikai egységét. A két baráti társadalmi osztály, a munkásosztály — valamennyi dolgozó vezetője — és a kollektivistá parasztság osztálya az értelmiségiekkel vállalva haladnak előre pártunk kipróbált vezetése alatt, a szocialista társadalom felépítésének kiteljesítése és a kommunizmus építésére történő fokozatos áttérés felé.”³¹ További fejlődésünkben a lenini útmutató-sokhoz híven egyre inkább az egész lakosság részvételével történő társadalmi előrehaladás körvonalai rajzolódnak ki előttünk, s ebben döntő jelentőségű az egész népet átfogó erkölcsi-politikai egység. Ez biztosíték arra, hogy a társadalmi fejlődés ütemének gyorsuló tendenciája a jövőben is érvényesüljön.

CATEGORIA DE RITM DE DEZVOLTARE IN FILOZOFIA MARXIST-LENINISTA

(Rezumat)

Această comunicare este o introducere teoretică la o lucrare colectivă mai amplă și are drept scop să ofere o bază teoretică pentru analiza problemelor practice legate de ritm. Studiul subliniază ideea că în învățătura marxist-leninistă cu privire la dezvoltare ritmul reprezintă o caracteristică obiectivă a dezvoltării.

Dacă privim dezvoltarea în ansamblul ei, ritmul dezvoltării sociale este dependent de timpul care trece între diferite trepte ale dezvoltării, între desăvârșirea salturilor revoluționare. Dacă un salt calitativ se produce după un timp mai scurt, este vorba de un ritm mai accelerat, dacă același salt calitativ apare după un timp mai îndelungat, avem de-a face cu un ritm mai lent. Deci în dezvoltare, luată în general, timpul necesar desfășurării ciclului dezvoltării — care reprezintă unitatea evoluției și revoluției — raportat la durata de timp a etapelor asemănătoare anterioare și ulterioare, va fi aceea măsură obiectivă cu care putem măsura rapiditatea dezvoltării.

Problema ritmului mișcării sociale se poate urmări însă nu numai la un nivel general. Ritmul se referă atât la dezvoltarea în ansamblul ei cât și la o fază a dezvoltării. În ultimul caz ies la iveală corelații noi.

La cercetarea ritmului unei perioade luate ca parte din întregul dezvoltării putem distinge două cazuri: se poate examina o etapă evolutivă sau o fază a saltului.

³⁰ V. I. Lenin *Művei*, 25. kötet, 506. old.

³¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Jelentés a Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülészakán a kollektívizálás befejezéséről és a mezőgazdaság vezetésének útszervezéséről*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1962, 3. old.

Noțiunea de ritm ne indică timpul necesar pentru apariția unor trepte cantitative sau calitative în procesul dezvoltării.

Categoria de ritm al dezvoltării ne arată care este relația dintre schimbările sociale și timpul necesar acestor schimbări. În cazul unui ritm mai lent într-un timp mai îndelungat nu se produc transformări atât de adânci cât se produc într-un timp mai scurt în cazul transformărilor revoluționare.

Partea a doua a comunicării analizează factorii care determină ritmul dezvoltării sociale cu referiri speciale la socialism. Se arată că relațiile de producție joacă rolul hotărâtor și în determinarea ritmului de dezvoltare. În socialism concordanța dintre caracterul forțelor de producție și relațiile de producție este factorul principal care determină dezvoltarea rapidă a relațiilor de producție și prin aceasta a întregii societăți. În același timp în socialism dezvoltarea permanentă a societății într-un ritm accelerat este determinată și de caracterul de tendință al legilor economice.

În sfârșit se arată rolul factorilor subiectivi în formarea ritmului dezvoltării sociale. Din acest unghi de vedere accelerarea ritmului dezvoltării depinde de măsura și dimensiunea participării active a maselor populare în construirea orânduirii noi, de măsura în care reușesc masele populare să zdrobească forțele opuse progresului.

În țara noastră în etapa actuală o chezușie a dezvoltării într-un ritm accelerat este întărirea unității moral-politice a întregului popor, antrenarea întregii populații sub conducerea partidului în desăvârșirea construcției socialiste.

КАТЕГОРИЯ ТЕМПА РАЗВИТИЯ В МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОЙ ФИЛОСОФИИ

(Резюме)

Настоящий доклад является теоретическим введением в более обширный коллективный труд и имеет своей целью представить теоретическое основание для анализа практических задач относящихся к темпу. Изучение подчёркивает мысль, что в марксистско-ленинском учении относительно развития, темп является объективной характеристикой развития.

Если рассматривать развитие в его совокупности, то темп общественного развития находится в зависимости от времени протекающего между различными ступенями развития, между завершением революционных скачков. Если качественный скачок производится после более короткого промежутка времени речь идёт о более ускоренном темпе, если тот же качественный скачок появляется после более продолжительного промежутка времени имеем дело с более замедленным темпом.

Категория темпа развития показывает нам какво соотношение между общественными переменами и временем, необходимым для этих перемен. В случае более медленного темпа в течение более продолжительного промежутка времени не производятся такие глубокие преобразования какие возникают в более короткий промежуток времени в случае революционных преобразований.

Вторая часть доклада рассматривает факторы, определяющие темп общественного развития главным образом с ссылками на социализм. Объясняется, что производственные отношения играют решающую роль в определении темпа развития. Соответствие между характером производственных сил и производственными отношениями является в социализме главным фактором, определяющим быстрое развитие способа производства и этим всего общества.

Ускорение темпа развития зависит от величины и размера активного участия народных масс в строительстве нового общества. В нашей стране, в настоящий период, залогом развития быстрым темпом, являются усиление морально-политического единства всего народа, вовлечение всего населения под руководством партии в завершение социалистического строительства.

LA CATÉGORIE DE RYTHME DE DÉVELOPPEMENT DANS LA
PHILOSOPHIE MARXISTE—LÉNINISTE

(Résumé)

Cet article est une introduction théorique à un ouvrage collectif plus ample; il a pour objet d'offrir une base théorique pour l'analyse des problèmes pratiques liés au rythme. L'auteur y souligne l'idée que, dans la doctrine marxiste-léniniste relative au développement, le rythme représente une caractéristique objective de celui-ci.

Si nous considérons le développement dans son ensemble, le rythme du développement social est fonction du temps écoulé entre les différents niveaux de ce développement, entre les bonds révolutionnaires totalement réalisés: si un bond qualitatif se produit après un temps plus court, on parlera d'un rythme plus accéléré, si le même bond apparaît après un délai plus long, on aura affaire à un rythme plus lent.

La catégorie de rythme de développement nous montre la relation entre les changements sociaux et le temps nécessaire à ces changements. Dans le cas d'un rythme plus lent, en un intervalle de temps plus long, les transformations produites ne sont pas aussi profondes que les transformations révolutionnaires apparues après un intervalle plus court.

La seconde partie de l'étude analyse les facteurs déterminant le rythme de développement social relativement au socialisme. On montre que ce sont les rapports de production qui jouent le rôle décisif dans la détermination du rythme de développement. En régime socialiste, la concordance entre le caractère des forces de production et les relations de production est le facteur principal qui détermine le développement rapide des relations de production et, par là, celui de toute la société.

L'accélération du rythme de développement dépend de la mesure et de la dimension de la participation active des masses populaires à la construction de la société nouvelle. En Roumanie, à l'étape actuelle, une garantie de développement à un rythme accéléré provient du raffermissement de l'unité morale et politique de l'ensemble du peuple et de son élan, sous la conduite du parti ouvrier, dans la tâche d'achèvement de l'édification socialiste.

DESPRE RAPORTUL DINTRE CONTRADICȚIA DIALECTICĂ ȘI PRINCIPIUL NON-CONTRADICȚIEI DIN LOGICA FORMALĂ

de

CALINA MARE

Este îndeobște cunoscut faptul că una din direcțiile actuale ale atacului întreprins de ideologia burgheză contemporană împotriva filozofiei marxiste o constituie dialectica și cu deosebire nucleul acesteia — legea unității și luptei contrariilor. Procedeele utilizate sînt extrem de diverse: de la negarea totală a contradicțiilor din realitate și cunoaștere, proprie gîndirii neopozitiviste, pînă la absolutizarea antagonismelor, proprie raționamentelor nehegelianismului și ale existențialismului.

Este firesc ca asemenea poziții, care denaturează în mod flagrant realitatea obiectivă și procesul cunoașterii, să constituie obiectul criticii îndreptățite a filozofilor marxști. Această critică însă nu are dreptul să se oprească la suprafața lucrurilor, ci trebuie să se îndrepte asupra argumentelor utilizate de adversar, dovedindu-le rînd pe rînd inconsistența. Dar critica temeinică a pozițiilor adversarului nu se poate face fără o prezentare argumentată a punctului de vedere marxist. Deseori ea necesită chiar o dezvoltare a teoriei marxiste, care, în luptă cu adversarul, căutînd noi argumente, noi soluții, se îmbogățește, devenind mai profundă, mai convingătoare, mai clară.

Unul din aspectele problemei contradicției, de a cărei clarificare depinde în mare măsură eficiența criticii îndreptate împotriva adversarilor noștri, este raportul dintre contradicția dialectică și principiul non-contradicției din logica formală.

Dialectica marxistă susține ideea caracterului universal al contradicțiilor, existența lor în realitatea obiectivă și în cunoașterea umană, faptul că orice fenomen, din momentul apariției pînă la transformarea lui în altceva, este un ghem de contradicții, în care laturi, tendințe opuse concomitent se presupun și se exclud reciproc. Lupta dintre contrarii constituie forța motrică a mișcării în general, a dezvoltării în special.

Dacă contradicția dialectică are un caracter universal, ea trebuie să existe și în gîndirea adevărată, ca reflectare adecvată a realității.

Dacă realitatea este contradictorie, atunci și gîndirea, pentru a o reflecta în mod adecvat, trebuie să fie contradictorie, ca să se poată realiza coincidența aproximativă dintre gîndire și obiect.

Problema centrală, care se ridică în fața dialecticianului, este de a explica, pe de o parte, modul în care contradicțiile realității se reflectă în gândire, iar pe de altă parte, caracterul contradictoriu al procesului cunoașterii și al gândirii ca parte constitutivă a cunoașterii umane.

Parafrazându-l pe Lenin, am putea afirma: „problema nu este dacă există contradicții, ci cum pot fi ele exprimate în logica conceptelor“.

Intr-adevăr, după cu o arată discuțiile din ultimii ani, logicienii încearcă să găsească cea mai adecvată soluție a problemei, dezvoltând și îmbogățind — pe baza unei analize profunde a faptelor — indicațiile clasiceilor marxism-leninismului.

Principala dificultate pentru realizarea acestui scop — central în logica dialectică — o constituie soluționarea cât mai profundă, cât mai științifică a raportului dintre contradicția dialectică și principiul non-contradicției din logica formală, care susține inadmisibilitatea contradicțiilor în gândire.

Există contradicții obiective?

Dacă da, pot fi ele reflectate în gândire?

În cazul că răspunsul este afirmativ, urmează în mod firesc întrebarea: cum se face această reflectare?

a) cu respectarea absolută a principiului non-contradicției,

b) sau prin respectarea lui parțială și în același timp — prin depășirea lui la nivelul logicii dialectice?

Așa cum remarca în mod spiritual filozoful sovietic E. V. Ilienkov¹, nici un gânditor nu contestă existența contradicțiilor în gândirea umană: nici dialecticianul, nici metafizicianul, nici materialistul, nici idealistul. Problema este de a înțelege natura acestor contradicții și a le explica.

Soluția logic-formală face abstracție de contradicțiile realității și ale gândirii, oglindind doar momentul *stabilității* relative a lucrurilor, momentul *conservării* unei anumite stări, momentul repausului și lăsând în suspensie problema devenirii în realitate și gândire.

Soluția logic-formală, așa cum a fost ea expusă de Aristotel în „Metafizica“ sa, constă în afirmația că în gândirea adevărată nu pot exista contradicții, pentru că ele nu pot exista nici în realitate. Contradicțiile pot să apară numai în gândire, ca urmare a nerespectării principiului non-contradicției și deci trebuie să fie înlăturate.

Rezumând, am putea afirma că singurele contradicții, a căror existență o recunoaște Aristotel, sînt contradicțiile gândirii provenite din nerespectarea principiului non-contradicției.

Pentru Aristotel, principiul non-contradicției are o aplicabilitate universală, fiind deopotrivă valabil și pentru relația dintre subiect și predicat (în interiorul propoziției) și pentru relația dintre judecăți (între propoziții). El preciza că nu e posibil ca în același timp contrariile să aparțină aceluiași subiect (oricărui va aparține, sau A sau B, dar nu aceluiași)², după cum este imposibil ca aceeași minte să conceapă în același timp, că

¹ E. V. Ilienkov, *Despre contradicții în gândire*, „Probleme de filozofie“ nr. 4/1957.

² Aristotel, *Metafizica*, cap. 3 1005 (9).

același lucru este și nu este”³. Îndreptînd ascușișul criticii sale împotriva dialecticii heracliteene, Aristotel arăta că legea contradicției ar fi „știința ființei ca ființă”, pentru că nu este cu puțință ca un lucru să fie și să nu fie în același timp.

Este limpede că o astfel de înțelegere a principiului non-contradicției echivalează cu universalizarea lui.

După cum evidențiază G. Klaus în a sa „Introducere în logica formală”, principiul non-contradicției poate primi o triplă formulare:

1. *formularea ontologică*: unul și același nu poate să fie și să nu fie concomitent și în aceleași raporturi propriu unuia și aceluiași;

2. *formularea gnoseologică*: două judecăți contradictorii nu pot fi concomitent adevărate. (Adică, nu putem gândi că unuia și aceluiași obiect îi aparține și nu îi aparține concomitent și în aceleași raporturi, o anumită însușire, pentru că așa ceva nu corespunde realității.);

3. *formularea metodologică*: este inadmisibil să acceptăm concomitent două judecăți contradictorii.

G. Klaus face specificarea foarte judicioasă că formularea metodologică și cea gnoseologică se întemeiază pe formularea ontologică și decurg din ea⁴.

A. Discuția cu privire la valoarea și semnificația principiului non-contradicției din logica formală a fost deschisă în literatura marxistă de A. Schaff în paginile revistelor poloneze de filozofie și ale revistei germane „Deutsche Zeitschrift für Philosophie”, în anii 1956—1957. A. Schaff pornește de la ideea caracterului absolut al principiului non-contradicției, de la necesitatea eliminării contradicțiilor logice din gândire și ajunge la concluzia că trebuie înlăturată orice contradicție din gândire, căci prezența acestora dovedește lipsa de maturitate a științei, imprecizia expresiilor verbale.

Dar raționamentul lui A. Schaff continuă astfel: recunoașterea logicii formale este incompatibilă cu admiterea contradicțiilor logice. Acestea din urmă decurg inevitabil din acceptarea contradicțiilor obiective, cuprinse în mișcarea materială. Sau e falsă logica formală, sau e falsă teza cu privire la caracterul obiectiv al contradicției mișcării. Cum pentru A. Schaff este evidentă valoarea absolută a principiului non-contradicției, el ajunge să respingă ideea caracterului obiectiv al contradicției.

„Adevărul științific e mai presus de orice. Sînt convins că tocmai această poziție coincide pe deplin cu spiritul marxism-leninismului” — conchide el⁵. Prin urmare, invocînd spiritul marxismului, A. Schaff elimină din el tocmai esența dialecticii: contradicția obiectivă a mișcării. Ce mai rămîne atunci din spiritul marxismului, dacă e limpede că acest spirit este determinat mai ales de înțelegerea dialectică a lumii, înțelegere în centrul căreia se află teoria contradicției.

³ Idem, cap. 6 1011 (9).

⁴ G. Klaus, *Einführung in die formale Logik*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1959 (în l. rusă p. 94).

⁵ A. Schaff, *Încă o dată despre dialectică și principiul contradicției logice*, „Studia filozoficzne”, 1957, nr. 1. Vezi și „Deutsche Zeitschrift für Philosophie”, 1956, Heft. 3.

În rezumat, constatăm o perfectă unitate de vederi între modul în care a rezolvat problema pusă în discuție A. Schaff și soluția lui Aristotel: nu există contradicții în gândirea adevărată, precum nu există pentru ele o bază ontologică. Există doar contradicții în gândire, contradicții logice, care provin dintr-o eroare de gândire, dintr-o reflectare falsă a realității.

Poziția lui A. Schaff a rămas izolată în literatura marxistă, majoritatea dintre participanții la discuție subliniind dezacordul lor față de soluțiile oferite de logicianul polonez.

Intr-adevăr soluția nu are nici un simbur de interpretare dialectică și trebuie total înlăturată.

B. Al doilea mod de rezolvare a problemei raportului dintre contradicția dialectică și cea logic-formală, *pornește de la recunoașterea existenței contradicțiilor obiective, susținând în același timp caracterul universal al legii non-contradicției din logica formală.*

Unii dintre filozofii ce apără acest punct de vedere, consideră că formularea oricărei contradicții dialectice, dacă este adevărată, nu constituie o încălcare a legii non-contradicției.

Pentru a demonstra acest lucru, se cercetează pe de o parte contradicțiile mișcării mecanice și explicarea lor în lumina principiului non-contradicției, iar pe de altă parte contradicțiile dialectice în general și compatibilitatea lor cu principiul non-contradicției.

În analiza contradicțiilor mișcării mecanice, adepții acestei poziții critice unele formulări ale lui Engels, care din cauza „ambiguității” termenilor utilizați lasă impresia că ar încălea principiul non-contradicției.

Cercetînd, de pildă, afirmația lui Engels că un corp se află și nu se află în același timp în același loc, V. I. Sviderski, E. Kolman, A. A. Zinoviev constată că termenii „loc”, „timp”, „este și nu este” sînt utilizați în sensuri diferite și în relații diferite — deci nu contravin principiului non-contradicției.

Astfel, V. I. Sviderski arată că prin mișcarea mecanică se înțelege schimbarea *poziției* corpului. Schimbarea poziției reprezintă momentul *variabilității*, iar conservarea poziției reprezintă momentul *stabilității*.

Dar schimbarea și conservarea poziției trebuie înțelese în alte sensuri și relații. Astfel, *schimbarea poziției* se referă la raportul corpului cu corpurile înconjurătoare, iar conservarea poziției se referă la faptul că în permanență corpul se află în relații cu corpurile înconjurătoare, are un loc în spațiu. Aceeași explicație o dă V. I. Sviderski și aporiei lui Zenon despre zborul săgeții.

După părerea lui Sviderski, simburile rațional al expresiei lui Engels constă în recunoașterea legăturii dintre momentul de timp și două locuri, căci aceasta caracterizează *trecerea* corpului dintr-un loc în altul foarte apropiat⁶.

Să reținem că pentru V. I. Sviderski esențialul constă în a reda *trecerea* corpului, în a exprima în gândire această trecere.

⁶ V. I. Sviderski, *O protivorečivosti mehaniceskogo doženja*, „Filosofskie nauki”, 1962, nr. 5, p. 85, vezi și V. I. Sviderski, *Protivorečivost i io proiavlennie*, Izd. Leninskogorskogo Universiteta, 1959, glava I. V. I. Sviderski, *Unitatea dintre variabilitate și stabilitate ca lege a lumii obiective*, „Probleme de filozofie”, 1959, nr. 2.

Același punct de vedere îl susține și E. Kolman, care propune pentru înlăturarea contradicției logice semnalate, să se înlocuiască noțiunile: „se află și nu se află” prin noțiunile „se află și trece”⁷.

S-ar putea obiecta însă că înlocuirea termenului nedeterminat „se află” cu termenul determinat „trece” nu rezolvă aporia lui Zenon, căci întreaga dificultate a problemei se deplasează de la un termen la celălalt. Ce înseamnă că săgeata „trece”? Aceasta înseamnă că săgeata „se află și nu se află” în locul dat.

Nici sublinierea faptului că în cazul săgeții e vorba de o mișcare relativă și de un repaus relativ nu schimbă lucrurile. E. Kolman propune să se ia în considerare două sisteme de referință: în raport cu unul — săgeata se mișcă, celălalt sistem se află chiar pe săgeată. În acest fel, în fiecare moment săgeata se mișcă în raport cu primul sistem și rămâne în repaus în raport cu al doilea. Din nou, dificultatea explicației se deplasează, dar nu se înlătură, căci rămâne de lămurit mișcarea într-un moment dat, chiar dacă ea se raportează de data aceasta doar la unul din sistemele de referință luate în considerare de E. Kolman.

A. A. Zinoviev sprijină același punct de vedere cu alte argumente.

El este de părere că judecata „un obiect în mișcare se află și nu se află în același timp într-un punct dat din spațiu” nu este contradictorie din punct de vedere logic, deoarece termenul „în același timp” din principiul logic al non-contradicției și cel din propoziția analizată au o altă semnificație. Termenul „în același timp” are în principiul non-contradicției semnificația unui *interval de timp*, care nu poate fi nici odată egal cu zero, în al doilea caz el exprimă un moment al timpului (limita dintre două intervale), a cărui mărime este egală cu zero. Judecata despre obiectul ce se schimbă nu este rezultatul experienței sau al observației, căci e imposibil să cercetezi ceva fără timp. Ea se deduce pe cale pur logică pe baza axiomei non-contradicției și este adevărată pentru momentul de timp, care este limita a două intervale diferite, în unul din care obiectul posedă o însușire, iar în altul nu o mai posedă.

Cu argumentele sale proprii, A. A. Zinoviev ajunge la concluzia caracterului universal al principiului non-contradicției, ca o condiție necesară a adevărului gândirii. Această cerință — arată A. A. Zinoviev — nu implică negarea contradicțiilor obiective sau a legăturii dintre contrarii, dimpotrivă, contradicțiile obiective sînt un tip deosebit de legături și relații între obiecte, pentru a căror reflectare teoretică este absolut necesară respectarea principiului non-contradicției⁸.

Concluzia de mai sus trece ca un fir roșu prin argumentarea filozofilor prezentați mai înainte. La V. I. Sviderski și la E. Kolman întâlnim de asemenea afirmația că formularea oricărei contradicții dialectice, dacă e adevărată, nu conține o încălcare a principiului non-contradicției. V. I. Sviderski face chiar următoarea precizare: „Trebuie să subliniem că în realitate nu există nici un caz de contradicție dialectică, unde ambele

⁷ G. A. Volkov, *Conferință cu privire la problemele contradicțiilor*, „Probleme de filozofie”, 1958, nr. 12, p. 198.

⁸ Ibidem, p. 202—203.

laturi (repaus și mișcare, continuu și discontinuu, necesar și întâmplător, finit și infinit) ar apare în aceleași raporturi, încălcând principiul non-contradicției⁹.

Dar din păcate analiza filozofului leningrădean se oprește aici. Or, după părerea noastră, tocmai acest lucru trebuia analizat în mod temeinic, detaliat, căci el reprezintă punctul nevralgic al problemei. Ar fi meritat osteneala de a se arăta cum anume reflectarea în gândire a contradicției dintre repaus și mișcare, dintre finit și infinit, dintre necesar și întâmplător, respectă întru totul principiul non-contradicției. Simpla declarație — în acest caz — nu este suficientă.

O atenție mult mai mare a acordat acestei probleme logicianul german Georg Klaus, care o supune unei analize logice. El constată, pe de o parte, caracterul universal al principiului non-contradicției din logica elementară, a cărui nerespectare ar face imposibilă știința, ar transforma gândirea într-o gândire haotică, și, pe de altă parte, faptul că pentru dialectică, contradicțiile constituie forța motrică a dezvoltării. Cum sînt compatibile cele două afirmații?

După părerea lui G. Klaus acest lucru este cu puțință pentru că termenul de „contradicție” este utilizat în fiecare din cele două cazuri în alt sens.

În cazul principiului non-contradicției din logica formală se precizează că unuia și aceluiași obiect nu poate să-i fie și să nu-i fie proprie în același timp și sub aceleași raporturi o însușire.

În cazul principiului dialectic al contradicției, este vorba de faptul că unul și același obiect posedă și nu posedă o anumită însușire în diferite relații și în momente diferite. Gîndirea metafizică, pornind de la principiul non-contradicției, ajunge să nege orice fel de contradicții. „Prin urmare, conchide G. Klaus, se neagă că

a) lucrurilor și fenomenelor le sînt proprii tendințe contrarii ce se află în luptă,

b) precum și faptul că orice fenomen în cursul dezvoltării sale se poate transforma în contrariul său¹⁰.

Soluția e suficient de îmbietoare, totuși, de la prima vedere, se ivesc unele dificultăți.

a) Dacă lucrurilor le sînt proprii tendințe contrarii ce se află în unitate și luptă, deci dacă aceste tendințe se presupun și se exclud reciproc, înseamnă că în cazul contradicției dialectice este vorba de unitatea contrariilor în același moment, adică interval de timp și în același sistem de referință.

b) G. Klaus mai amintește și un al doilea aspect, faptul că orice fenomen în cursul dezvoltării sale se poate transforma în contrariul său. Aici este deja vorba despre cu totul altceva, și anume, despre etapele prin care trece unitatea dată de contrarii pînă la destrămarea ei.

⁹ V. I. Sviderski, *O protivorecivosti mehaniceskogo dvojenia*, „Filosofskie nauki”, 1962, nr. 5, p. 85.

¹⁰ G. Klaus, *Einführung in die formale Logik*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1959 (în l. rusă p. 87—88).

Exemplele date de Klaus nu reușesc să soluționeze problema.

Astfel, el analizează propoziția R „diviziunea puterii în trei este progresistă” și propozițiunea contradictorie —R „diviziunea puterii în trei nu este progresistă”, constatînd că ambele sînt adevărate în relații diferite și în perioade diferite. Deci ambele propoziții sînt adevărate fără încălcarea principiului non-contradicției, dacă facem precizarea că R este valabil pentru secolul XVIII, iar —R pentru secolul XX.

Dar se ridică atunci întrebarea: ce contradicție reală oglindește cele două propozițiuni? Aici nu este vorba de o contradicție reală, reflectată în gândire, ci doar de constatarea rezultatului condiționării fenomenelor și al schimbării lor: în analiza făcută de Klaus este limpede exprimată cerința metodologică dialectică de a face întotdeauna analiza concretă a situației concrete.

Klaus însă nu se oprește aici. El face încă un pas înainte, cercetînd alte două propozițiuni contradictorii:

R: Diviziunea puterii în trei puteri este progresistă în secolul XVIII.

—R: Diviziunea puterii în trei puteri nu este progresistă în secolul XVIII.

De data aceasta este vorba de două propozițiuni ce se neagă reciproc în același timp, dar *sub raporturi diferite*. Astfel, diviziunea puterii în stat era progresistă în raport cu feudalismul, dar *în același timp* era reacționară căci împiedica masele populare să participe la rezolvarea problemelor hotărîtoare de stat¹¹. De aici s-ar putea trage concluzia că acest al doilea exemplu este mai apropiat de reflectarea unei contradicții reale, de oarece analizează aspecte concomitent contradictorii, dar în raporturi diferite. Ar trebui să se analizeze dacă toate contradicțiile constituie unități de contrarii, pentru care sînt indispensabile notele de *simultaneitate* și *același sistem de referință*. Cel puțin pentru simultaneitate, pentru existența contrariilor în același interval de timp, pledează analiza contradicțiilor reale. Un examen amănunțit al faptelor ne arată limpede că în reflectarea contradicțiilor reale, cele două cerințe ale principiului non-contradicției nu pot fi respectate. Rămîne de văzut: 1. în ce măsură este suficientă respectarea uneia dintre condiții, pentru ca principiul noncontradicției să-și păstreze valabilitatea; 2. dacă toate contradicțiile sau numai unele din ele presupun excluderea simultană și sub aceleași raporturi a celor două contrarii.

În general se poate constata că pentru G. Klaus gîndirea dialectică trebuie întotdeauna să respecte principiile logicii formale. Anumite precizări pe care logicianul german le face în lucrarea mai sus amintită, pun însă sub semnul întrebării această constatare.

Astfel, G. Klaus precizează că logica operează cu adevăruri absolute, adică fie prin recunoașterea adevărului unei propoziții, fie prin negarea lui.

Pe măsură ce ne ridicăm de la adevăruri relative de ordin inferior la adevăruri relative de ordin superior, am spune: pe măsură ce gradul de relativitate scade, în aceeași măsură *contradicția logică aparentă* va dispărea tot mai mult.

¹¹ Idem, p. 89.

„Cu toate acestea, conchide autorul, judecățile astfel obținute, nu sînt judecăți între care nu există nici o legătură, dimpotrivă, ele constituie expresia sub forma judecăților a două laturi ale unei contradicții dialectice“¹².

De aici G. Klaus scoate concluzia că orice contradicție incomplet exprimată duce la o contradicție logică și este suficient să o exprimi cît mai complet pentru ca contradicția logică să dispară total. Dar această analiză nu concordă — după părerea noastră — cu concluziile ce se desprind din cercetarea comparată a contradicțiilor.

Comparînd contradicția logic-formală cu contradicția dialectică, G. Klaus constată următoarele:¹³

Contradicția din logica formală

1. Conjuncția propozițiilor a și \bar{a} este întotdeauna falsă.
2. Din două afirmații a și \bar{a} , una trebuie să fie falsă, iar cealaltă adevărată.
3. Dacă a este cunoscut (de pildă, în cazul unei conjuncții de expresii date de mai înainte), atunci — \bar{a} poate fi precis determinat prin mijloace pur formale.
4. Contradicția dintre a și \bar{a} în orice știință, poate fi înlăturată numai pe calea respingerii uneia din cele două propozițiuni.
5. Contradicția nu există în realitate.

Contradicția dialectică

1. Legătura propozițiilor a și \bar{a} este adevărată.
2. Amîndouă afirmațiile a și \bar{a} trebuie să fie adevărate.
3. A nu poate fi determinat pur formal, el trebuie să fie obținut din studiul realității.
4. Contradicția trebuie să fie depășită într-o unitate superioară. Posibilitatea reală a acestei unități este criteriul necesar al existenței contradicției dialectice.
5. Contradicția există în mod real.

Analiza este extrem de interesantă și instructivă. În lumina discuțiilor care se duc acum în filozofia marxistă, nu există nici un participant care nu ar accepta total această caracterizare paralelă. Ceea ce rămîne însă insuficient argumentat este punerea de acord a acestor două categorii, demonstrarea compatibilității lor.

Am văzut mai înainte că considerarea contrariilor în momente diferite de timp face imposibilă existența reală a contradicției, după cum și cercetarea lor în raporturi diferite anulează de asemenea contradicțiile reale.

În raționamentul lui G. Klaus, contradicția logic-formală (deci o contradicție în gîndire, provenită dintr-o eroare) este pusă față în față cu contradicțiile din realitatea obiectivă și nu cu reflectarea acestora în mintea noastră.

Semnificativă este din acest punct de vedere următoarea constatare:

„Tratarea contradicțiilor dialectice și a celor logice trebuie să fie total diferită. Trebuie să descoperim contradicțiile dialectice și să le aducem la o unitate superioară. De contradicții dialectice nu poți scăpa pe cale teoretică.

¹² Ibidem.

¹³ În tabloul prezentat de G. Klaus sînt analizate comparativ și judecățile contrarii din logica formală, dar pentru a putea urmări mai limpede opoziția de care ne ocupăm, am renunțat la această parte a tabloului. Vezi *op. cit.*, p. 91.

Cu totul altfel stau lucrurile cu contradicțiile logice. Înlăturarea contradicțiilor logice este un mijloc important al progresului științific. Datorită acestui fapt, nu numai că se elimină din sistemul cunoașterii științifice erorile ce au un caracter pur formal, dar se obțin și noi concluzii¹⁴.

Dacă deosebirea dintre contradicțiile „logice” și cele dialectice este clar și convingător analizată, nu se cercetează însă suficient de profund, de temeinic, modalitatea de oglindire a contradicțiilor dialectice în gândire.

Mai ales, dacă ținem seama de concluziile autorului. Autorul constată că logica este știința despre normele gândirii, care, întrucât se întemeiază pe legi ale realității, are o întemeiere ontologică: „Gândirea logică naturală a oamenilor, formată în cursul unei lungi dezvoltări, reprezintă forma spirituală de adaptare a genului uman la mediul înconjurător”¹⁵. Profund adevărat. Dar atunci rămâne nesoluționată problema reflectării adecvate a contradicțiilor realității în gândire, de oarece este recunoscut faptul că temeiul ontologic al principiilor logicii formale îl constituie *stabilitatea* relativă a lucrurilor, identitatea lor abstractă. În același timp, curgerea, devenirea trebuie să găsească și ele forme adecvate de reflectare.

Dacă am absolutiza legile logicii formale, nu ne-am asemăna ca atitudine nedialectică cu geometrul care ar încerca să absolutizeze geometria euclidiană, închizând ochii în fața uriașelor progrese realizate de geometria neeuclidiană?

Întrebările puse rămân fără răspuns, neanalizate la nivelul acestei poziții.

C. Ele își găsesc o rezolvare mai deplină — după părerea noastră — doar la acei gânditori marxști care nu absolutizează principiul non-contradicției din logica formală, după cum nu absolutizează nici un principiu al logicii formale, dar nici nu resping marile ei realizări. Comună tuturor logicienilor marxști, care optează pentru această soluție, este constatarea că contradicțiile dialectice ale realității nu pot fi oglindite doar cu ajutorul axiomelor logicii formale, pentru că aceasta din urmă s-a constituit pentru oglindirea stabilității relative a lucrurilor și a raporturilor dintre forme constituite de gândire. Logica formală este incapabilă să reflecte devenirea. Consecvenți cu punctul de plecare enunțat, acești gânditori constată necesitatea unor forme logice speciale pentru reflectarea contradicțiilor realității și încearcă să descopere aceste forme. Pe această bază ei ajung să argumenteze necesitatea elaborării unei logici dialectice cu forme de gândire și legi, capabile să reflecte contradicțiile, trecerea de la o calitate la alta, devenirea în general. Pe acest temei, după cum vom vedea mai jos, descrierea caracterului contradictoriu al mișcării — paradoxală din punctul de vedere al principiului non-contradicției din logica formală — apare ca o judecată profund dialectică, capabilă să redea contradicția reală a mișcării.

Aici am putea distinge însă — de asemenea — câteva nuanțe.

¹⁴ Idem, p. 92.

¹⁵ Idem, p. 95.

C 1. Un grup de logicieni — printre care se numără în primul rînd logicienii romîni în frunte cu Ath. Joja — rezolvă problema pusă în discuție, subliniind că există o formă specifică de reflectare a contradicției dialectice reale — judecata cu două predicate contradictorii. Numai o astfel de judecată poate oglindi contradicția reală, pentru că unitatea obiectivă a contrariilor este redată de unitatea unui predicat complex.

„Unitatea predicăției nu e slărimată: predicatul e unic, dar complex și contradictoriu, reflectînd o contradicție reală. Propoziția rămîne și ea o unitate, cu deosebirea față de propozițiile simple, logic-formale, că predicatul ei este complex și contradictoriu. Predicatul fiind însă unitar în diversitatea sa contradictorie, propoziția își păstrează unitatea și nu degenerază în non-sens”¹⁶.

Spre deosebire de Aristotel, pentru care, principiul non-contradicției era obligatoriu atît pentru relația intrapropozițională, cît și pentru relațiile interpropoziționale, Ath. Joja consideră întemeiată admiterea principiului non-contradicției ca lege a raportului interpropozițional.

„...marxiștii admit că legea logic-formală a contradicției este o adevărată lege logică, care împiedică decăderea gîndirii în indeterminație și sofistică. Logicianul marxist-leninist admite legea contradicției, subliniind însă limitele și insuficiența ei, restrîngînd-o la raportul interpropozițional în cadrul aceluiași sistem și aici cu rezerve însemnate”¹⁷. „Legea aristotelică a contradicției e valabilă în cazul negației definite a afirmației și e *obligatorie* pentru logicianul dialectician — (sublinierea mea, C. M.) cel puțin în cadrul aceluiași sistem referențial”¹⁸.

Astfel, legea contradicției complexe contradictorii pune de acord gîndirea științifică contemporană, care constată dialectica obiectivă, cu exigențele logicității.

Pentru a exemplifica valabilitatea principiului predicăției complexe contradictorii, Ath. Joja analizează contradicția dintre caracterul corpuscular și cel ondulatoriu al microobiectelor, ajungînd la concluzia că această contradicție poate și trebuie să fie *exprimată* în mod adecvat în gîndire prin principiul predicăției complexe contradictorii, expresie logică a contradicției imanente.

Cu acest prilej, Ath. Joja critică interpretarea complementaristă a fenomenelor din microcosm, interpretare ce demonstrează că autorii și adepții ei nu pot depăși principiul (non) contradicției din logica formală.

Creatorii teoriei complementarității juxtapun aspectele contrarii, în loc să înțeleagă că ele sînt momente ale unei unități¹⁹. P. Langevin a atras atenția — printre primii — asupra acestei trăsături a concepției „complementarității”, care constată prezența contradicțiilor, fără să realizeze totuși sinteza lor. În locul intercondiționării, a întrepătrunderii contrariilor — dedublarea lor dualistă.

¹⁶ Ath. Joja, *Studii de logică*, Ed. Ac. R.P.R., 1960, p. 90.

¹⁷ Idem, p. 83.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Vezi A. R. Pozner, *Problema contradicției în microcosm și metodologia „complementarității”*, „Vestnik moskovskogo universiteta”, 1961, nr. 4.

Dimpotrivă, logica dialectică își dovedește concordanța cu realul, așa cum se dezvoltă aceasta în cercetarea științifică modernă.

Prin urmare, judecata dialectică, care are forma predicției complexe contradictorii, este necesară, fiind capabilă să exprime contradicțiile realității. Această judecată, când este corect formulată, evidențiază faptul că lucrurile au însușiri contradictorii, însușiri ce se exclud în același timp și sub același raport, deci nu se supune principiului non-contradicției.

Adepții acestei poziții acordă o atenție deosebită și analizei caracterului contradictoriu al mișcării mecanice, cazul particular al contradicției mișcării în general.

De pildă judecata „un lucru în mișcare *este și nu este* în același loc, în același timp“, departe de a fi un non sens logic. (ea apare ca un paradox din punctul de vedere al logicii formale), este singura capabilă să redea caracterul contradictoriu al mișcării mecanice. Mișcarea lucrurilor presupune că lucrurile în mișcare au — în același timp și sub același raport — însușiri contradictorii: însușirea de a se afla și de a nu se afla într-un anumit loc.

Logica formală cu ajutorul axiomelor ei poate reflecta din mișcare doar aspectul stabilității și nu cel al variabilității. Reflectarea acestui din urmă aspect îi depășește competența.

Radu Stoichiță constata cu finețe că „întrucât mișcarea este conservare a *devenirii*, cade sub axiomatica logicii formale, dar întrucât este *devenire*, veșnică schimbare scapă acestui sistem axiomatic“²⁰.

Logica elementară este în stare să exprime numai produsul mișcării nu și procesul ei, numai momentul devenirii, nu și devenirea.

C2. Un alt grup de logicieni marxști pășesc și mai departe pe linia sublinierii caracterului contradictoriu al gândirii, pe linia dezvoltării formelor în care se reflectă contradicțiile realității.

Deja în lucrările acad. Ath. Joja se găsesse premise ale dezvoltării unui astfel de punct de vedere:

„Potrivit contradicției imanente, orice formă logică e contradictorie = conceptul e contradictoriu, fiindcă implică momentele general-particular și fiindcă, în stare embrionară, conține judecata... Judecata scoate la suprafață contradicțiile latente ale conceptului.

Contradicția se manifestă, apoi, în silogism, în care premisă și concluzie, termeni și propoziție, se contrapun în mișcarea silogismului. Principiul predicției complexe contradictorii, expresie a contradicției imanente se aplică la nivelul propozițional, prin afectarea contradictorie a subiectului, sau — la nivelul interpropozițional — în judecăți compuse cu conținut antitetic, exprimând contradicțiile reale.“²¹

Mergând pe același drum, Roger Garaudy ajunge la concluzia că legea unității și opoziției contrariilor *se exprimă la niveluri diferite sub forme diferite*, deci și legea non-contradicției din logica formală își păstrează valabilitatea la diferite niveluri în diferite forme²².

²⁰ Radu Stoichiță, *Problema continuității și discontinuității...* „Analele Univ. «C. I. Parhon» seria filozofie“, 1957, nr. 8, p. 70.

²¹ Ath. Joja, *op. cit.*, p. 45—46.

²² R. Garaudy, *Perspectives de l'homme*, PUF, 1961, p. 302.

Credem că pe această linie s-ar putea merge pentru a arăta în ce sens e valabil principiul non-contradicției și pentru logica dialectică și care sînt formele logice în care acest principiu nu se aplică. S-ar putea merge — în acest caz — după părerea noastră, pe linia nivelurilor, a sistemelor de referință.

Am putea formula această idee astfel:

Contradicția dialectică se reflectă în gîndire în forme care respectă și nu respectă principiul non-contradicției din logica elementară.

De pildă, ea poate fi exprimată printr-o judecată cu două predicate contradictorii. În acest caz principiul non-contradicției nu se aplică la raportul dintre subiect și predicat, ci se aplică la judecățile care exprimă contradicția dialectică. Este vorba de un prim nivel.

Dar contradicția poate fi exprimată în judecăți compuse, ca o sinteză a două judecăți contradictorii.

În acest caz, principiul non-contradicției nu se mai aplică la raportul dintre propoziții, ci se referă la judecata compusă în ansamblul său.

Mai trebuie făcută în acest caz o precizare. Dacă prin aceste forme, în care acționează principiul non-contradicției din logica elementară, se reflectă sau nu o contradicție reală, acest lucru se poate stabili numai printr-o analiză a conținutului și, în acest sens, au dreptate cei ce declară că în logica dialectică conținutul joacă un rol esențial. Căci în unele raporturi o judecată cu două predicate contradictorii poate reflecta o realitate, în alte raporturi ea poate să constituie pur și simplu o eroare logică elementară; situația e aceeași și în cazul judecăților compuse.

Iată de ce trebuie analizată și reținută încercarea pe care o face în ultimul timp un grup de logicieni sovietici de a explica pe această linie specificul logicii dialectice și limitele logicii elementare.

În ultimele sale studii²³, B. M. Kedrov analizează pe larg această problemă, ajungînd la următoarele concluzii:

Vorbînd despre contradicții, trebuie să avem în vedere — pe de o parte — contradicțiile realității, pe de altă parte — contradicțiile din gîndire.

Contradicțiile din gîndire sînt de două feluri:

- a) contradicții „logice“, subiective și
- b) contradicții dialectice, care reflectă contradicțiile obiective (de aceea B. M. Kedrov le numește contradicții reale).

Logica formală, cu mijloacele care îi stau la dispoziție, adică cu ajutorul principiului non-contradicției, „cerne“ ca o sită ideile noastre, eliminînd temporar din sfera gîndirii toate contradicțiile. La atît se limitează funcția ei. Ceea ce a fost respins de „sita“ cognitivă a logicii formale este supus analizei dialectice, care separă contradicțiile reale de cele subiective.

Logica formală nu poate face această deosebire, pentru că din punct de vedere pur formal nu se poate preciza despre ce contradicție este vorba în cazul dat: despre o *contradicție reală*, reflectată de știință într-o formă logică sau despre o *contradicție inventată*, care trebuie să fie exclusă din sfera gîndirii.

²³ Vezi „Zakonî mişlenia“, Izd. Ak. N. SSSR, Moskva, 1962.

Dacă ambele tipuri de construcții din gândire au aceeași formulare exterioară, rezultă că stabilirea tipului de contradicții se poate face numai prin analiza conținutului, prin dezvăluirea esenței lucrurilor. Tocmai prin aceasta depășește logica dialectică pe cea formală.

„Contradicția reală poate și trebuie să fie oglindită în gândirea noastră numai într-o formă adecvată din punct de vedere logic, adică în forma contradicției dialectice ($a = b$ și $a \neq b$; $a = \text{non } a$), existind în gândirea noastră tocmai ca o contradicție, în caz particular, ca o coincidență a două judecăți contrarii”²⁴.

Dar recunoașterea existenței contradicțiilor reale și a posibilității oglinzirii lor nu înseamnă acceptarea contradicțiilor „logice”, a contradicțiilor subiective, a contradicțiilor *omului cu el însuși*, care sînt o consecință a incorectitudinii gândirii noastre. În raport cu aceste contradicții principiul non-contradicției din logica formală are valabilitate absolută.

Astfel, arată B. M. Kedrov, „dialectica gândirii reflectă contradicțiile reale, le reflectă în forma contradictorie, dar în mod necontradictoriu din punct de vedere logic”²⁵. După părerea lui B. M. Kedrov, legea contradicției în logica dialectică susține că contradicția reală trebuie să se reflecte în gândire în forma recunoașterii unității lui A cu non N. Fiecare lucru este concomitent și A și non A. Obiectul A poate să posede și să nu posede concomitent o anumită însușire B. Altfel spus, obiectul A este în același timp și în același raport și B și non B.

Analiza conținutului ne arată că logica formală interzice contradicțiile subiective „logice”, iar logica dialectică ia în considerare cu totul alte contradicții (pe cele reale), deși ambele tipuri apar în gândire:

- cele dintii din cauza unor erori logice elementare;
- cele din urmă din cauza reflectării realității.

Fără analiza conținutului, fără logică dialectică nu se poate rezolva just problema admisibilității contradicțiilor în gândire, căci ceea ce e adevărat din punctul de vedere al logicii formale poate fi fals din punctul de vedere al celei dialectice și invers.

Aici este vorba de două legi deosebite:

- una pornește de la negarea contradicției, punîndu-și drept scop eliminarea contradicției din sfera gândirii;
- cealaltă: de la existența contradicțiilor și necesitatea luării lor în considerare. Logica dialectică își fixează ca scop exprimarea contradicțiilor reale.

Dar dacă contradicțiile reale sînt oglinzite în gândire de o lege dialectică ce nu se poate supune principiului non-contradicției, încercările de a dovedi caracterul universal al logicii formale sînt nejustificate și sortite eșecului.

B. M. Kedrov demonstrează convingător necesitatea unei forme adecvate de reflectare a contradicțiilor reale și pe acest temei respinge orice

²⁴ Ibidem, p. 168.

²⁵ Idem, p. 170.

încercare de absolutizare a logicii formale, pretenția că contradicțiile reale ar putea fi exprimate prin mijloacele obișnuite ale logicii formale.

Fără să se refere direct la vreun logician anume, B. M. Kedrov critică pe cei ce susțin necesitatea predicăției complexe contradictorii.

Se pare însă că B. M. Kedrov nu a înțeles pe deplin poziția acestor logicieni, căci el pune pe seama lor afirmația că contradicțiile reale ar putea fi exprimate prin mijloacele obișnuite ale logicii formale. Or, făcând analiza predicăției complexe contradictorii, B. M. Kedrov constată că ea nu respectă principiul non-contradicției și deci constituie o confirmare a faptului că e inadmisibilă absolutizarea logicii formale.

Dar mai sus — unde am analizat poziția acestor logicieni — noi am subliniat faptul că și ei reliefează caracterul limitat al logicii formale și necesitatea descoperirii unor forme logice adecvate pentru oglindirea contradicțiilor reale. Legea predicăției complexe contradictorii constituie tocmai o astfel de formă.

Iată că de fapt, criticând acest punct de vedere fără să dezvăluie esența lui, Kedrov ajunge să se lupte cu niște pretinși adversari, care în realitate se află în rândurile celor mai credincioși aliați.

Intemeiată ni se pare critica îndreptată împotriva acelor logicieni marxiști, care consideră că exprimarea contradicțiilor reale în gândire este compatibilă cu principiul non-contradicției, deoarece contrariile nu se exclud în același timp și sub aceleași raporturi, ci în momente diferite și în raporturi diferite.

B. M. Kedrov analizează spre ilustrare caracterul intern contradictoriu al micii burghezii²⁶.

Adeptii punctului de vedere ce absolutizează legea non-contradicției, interpretează expresiile „pe de o parte” — „pe de altă parte” în felul următor: cele două aspecte s-ar referi la perioade diferite, la raporturi diferite. Dar în acest caz, nu avem de-a face cu o contradicție reală, ale cărei laturi coexistă, se întrepătrund, se condiționează reciproc.

B. M. Kedrov arată că țaranul mijlocăș e intern-contradictoriu în toate momentele activității sale: cele două laturi se influențează și nu pot fi izolate una de alta.

La aceeași concluzie ajunge B. M. Kedrov și în urma analizei contradicției proprii structurii materiei, ceea ce am văzut deja când am criticat aspectele gnoseologice ale teoriei complementariste.

Astfel, „tendența de a absolutiza logica formală a dus tocmai la încălcarea cerințelor logicii formale, pentru că se face încercarea ca prin procedeele și mijloacele logicii formale să se exprime relații ce depășesc posibilitățile acestei logici și care cad în sarcina logicii dialectice. Aceasta se ocupă în mod special cu analiza contradicțiilor din realitate și a reflectării lor în gândirea noastră”²⁷.

Ca toți logicienii, și B. M. Kedrov s-a oprit asupra analizei pe care o face Engels mișcării mecanice.

²⁶ Ibidem, p. 321—322.

²⁷ Ibidem, p. 332.

Judecata, „corpul se află în punctul dat” exprimă starea lui de repaus. Judecata „corpul nu se află în punctul dat” neagă prima judecată, indicînd doar faptul că corpul lipsește din locul respectiv. Luate separat cele două propoziții nu conțin contradicția și nici nu pot exprima mișcarea.

Singura posibilitate de a exprima mișcarea este de a considera cele două laturi, cele două momente în unitate contradictorie. Acest lucru se realizează în formula „corpul se află și nu se află în același timp”, formulare în care fiecare parte constituie o limitare (o negare) a celeilalte, iar amîndouă în unitatea lor redau esența mișcării.

Formula „este și nu este” înseamnă că corpul, intrînd în punctul dat, iese în același moment din el, înseamnă că corpul dat are tendința de a ieși din punctul dat chiar în momentul în care intră. Aceasta e tocmai mișcarea. Altfel ea nu poate fi descrisă.

Este un exemplu de exprimare a unei contradicții reale prin sinteza a două judecăți contradictorii. Principiul non-contradicției acționează în acest caz asupra concluziei incluse în sinteza dată.

În esență, acest punct de vedere este împărtășit de E. V. Ilievkov²⁸ și de I. Elez. Elementul comun al acestor poziții este următorul: nu avem dreptul să absolutizăm o anumită formă de exprimare a contradicțiilor reale, de oarece esențialul pentru determinarea unei contradicții reale și distingerea ei de o contradicție subiectivă, logică îl constituie *analiza concretă*, analiza conținutului și nu criteriile pur formale. Iată de ce analiza contradicțiilor cade în sarcina logicii dialectice, singura care o poate realiza.

În lucrările clasice ale marxism-leninismului se întîlnește clar distincția dintre *contradicțiile logice* și contradicțiile dialectice reflectate de gîndire.

Reținînd acest element prețios, adepții unei logici dialectice independente îl dezvoltă pe căi deosebite. Din toate încercările făcute, ni se pare că pot fi desprins următoarele concluzii, care reprezintă cîteva sugestii pentru o cercetare viitoare a problemei.

Există în gîndire contradicții, care pot fi împărțite în două grupe: contradicțiile „logice” subiective, contradicțiile celui ce elaborează raționamentele — cu el însuși, contradicții ce provin din utilizarea unor noțiuni imprecise. Eliminarea lor este o condiție necesară a oricărei gîndiri adevărate. În aceasta constă valabilitatea universală a principiului non-contradicției: ca mijloc de eliberare a gîndirii de toate contradicțiile subiectului gînditor cu sine însuși.

În al doilea rînd există în gîndire contradicții care oglindesc realitatea obiectivă. Aceste contradicții pot fi exprimate — după cum s-a văzut — fie printr-o judecată în care subiectului i se atribuie predicate contradictorii, fie prin sinteza a două judecăți contradictorii. În acest al doilea caz, fiecare judecată în parte nu e contradictorie, în timp ce sinteza lor sau judecata compusă constituie o expresie a contradicției. În interiorul acestor

²⁸ E. V. Ilievkov, *Despre contradicții în gîndire*, „Probleme de filozofie” nr. 4/1957. — Vezi și G. A. Volkov, *Conferința cu privire la problemele contradicțiilor*, „Probleme de filozofie”, nr. 12/1958.

forme nu acționează principiul non-contradicției din logica formală. Dar cînd este vorba de cercetarea raportului dintre formele logice prin care se exprimă contradicția reală, principiul non-contradicției intră din nou în acțiune. Iată cum trebuie înțeles faptul că principiul non-contradicției este și nu este universal valabil.

Dar în gîndire mai există un grup de contradicții: contradicțiile proprii procesului cunoașterii, pe care mintea omenească le poate oglindi. Și aceste contradicții sînt reale, și ele pot fi și trebuie să fie oglindite de gîndirea noastră.

Cea mai dificilă problemă, care ni se pare că nu este suficient de argumentată de nici un grup de participanți la discuție, este analiza contradicției dialectice, ca o contradicție în care contrariile se exclud simultan și în aceleași raporturi.

V. I. Sviderski, fără să analizeze, afirmă doar că contradicțiile dialectice sînt contradicții, în care niciodată nu e vorba de considerarea contrariilor în același timp și sub aceleași raporturi.

G. Klaus constată și el că contradicția dialectică e o contradicție în care contrariile fie nu sînt privite simultan și sub aceleași raporturi, fie, chiar dacă se desfășoară simultan, nu se prezintă în aceleași raporturi.

Logicienii, care încearcă să dezvăluie forme dialectice de reflectare a contradicțiilor reale, susțin că contradicțiile sînt reale, numai cînd avem de-a face cu contrarii ce se exclud simultan și sub aceleași raporturi.

Dar exemplele aduse în sprijinul acestui punct de vedere nu sînt întotdeauna concludente.

Unele exemple ne arată că avem de-a face cu contrarii ce se exclud simultan și sub aceleași raporturi, (microobiectul e corpusecul și undă, corpul este și nu este în același timp în același loc).

În mod similar, contradicția generală a mișcării, ca unitate dintre variabilitate și stabilitate, ne arată că *variabilitatea* înseamnă conservare a schimbării, iar *conservarea* unei anumite stări înseamnă ea însăși mișcare de un anumit gen, deci variabilitate. Iată că în același timp și sub aceleași raporturi obiectul este și nu este în mișcare.

Că un obiect este într-un anumit raport în repaus și în alt raport în mișcare, acest lucru este ușor de înțeles la nivelul logicii formale. Dar că un lucru se află în același timp și sub aceleași raporturi în repaus și în mișcare, acest fapt depășește posibilitățile de înțelegere și redare ale logicii formale.

Tot astfel se prezintă contradicția dintre necesar și întîmplător. Un lucru poate fi simultan și în aceleași raporturi și necesar și întîmplător. Hegel arăta de pildă că întîmplătorul este necesar tocmai ca întîmplător, ca formă de manifestare a necesității, căci nu există necesitate pură, necesitate care să nu se exprime prin întîmplare.

Deci ni se pare evidentă necesitatea și posibilitatea de a reflecta contradicții ale realității prin forme dialectice de gîndire, adecvate pentru acest scop. Dar nu toate contradicțiile dialectice sînt exprimate prin forme de gîndire ce exclud principiul non-contradicției, căci există aspecte contra-

²⁹ Vezi „Zakoni mișlenia“, Izd. Ak. N. SSSR, Moskva, 1962.

dictorii în fenomene ce se exclud *simultan*, dar *în relații diferite*. Astfel este contradicția între caracterul suveran și nesuveran al gândirii omenești. Cînd vorbim despre caracterul suveran al gândirii avem în vedere gîndirea unui șir nelimitat de generații de oameni, iar cînd vorbim de caracterul nesuveran al gândirii ne referim la condiționarea social-istorică a fiecărei generații de oameni, cu atît mai mult a fiecărui individ. În asemenea cazuri, are G. Klaus dreptate că o concretizare a judecăților, o analiză a semnificației lor face să dispară contradicția logică aparentă.

Poate că o analiză adîncită a contradicțiilor realității și a contradicțiilor proprii gîndirii ca proces, contradicții ce sînt de asemenea dialectice, ar permite să tragem concluzia că atunci cînd contradicția e alcătuită din contrarii ce se exclud simultan și sub aceleași raporturi, ea se oglindește în gîndire în forme adecvate, incompatibile cu principiul non-contradicției, iar atunci cînd contradicția este alcătuită din contrarii ce se exclud simultan dar sub raporturi diferite, ea se oglindește în gîndire în forme compatibile cu principiul non-contradicției.

Cu atît mai mult trebuie subliniat faptul că simpla distincție de formă nu e suficientă pentru a ne indica dacă ne aflăm în fața unei contradicții logic-formale care trebuie eliminată din gîndire, sau dacă este vorba de o reflectare adecvată a unei contradicții reale.

Dacă este adevărat că judecata cu două predicate contradictorii constituie un scandal pentru logica formală, de aici nu rezultă că ori de cîte ori vom fi în prezența unei astfel de judecăți, examenul formal ne va permite să stabilim că este vorba de reflectarea unei contradicții reale și nu de o eroare de gîndire.

Numai analiza conținutului propoziției respective poate face acolo lumină. Iată de ce exagerarea aspectului formal al logicii dialectice nu este justificată.

În apriga dispută dintre tabere, numărul exemplelor, care analizează formele dialectice ale gîndirii capabile să redea contradicții alcătuite din contrarii, care se exclud reciproc și sub aceleași raporturi, este extrem de redus.

Iată de ce cred că logicienii marxști, care caută noi căi de dezvoltare pentru logica dialectică, nu trebuie să se mulțumească cu fraze generale și cu un număr restrîns de exemple (mereu aceleași), ci să lărgească această analiză la toate domeniile realității. Numai o astfel de abordare a problemei va crea temelia necesară alcătuirii sistemului logicii dialectice.

ДИАЛЕКТИЧЕСКОЕ ПРОТИВОРЕЧИЕ И ПРИНЦИП НЕПРОТИВОРЕЧИЯ

(Резюме)

В работе ставится на обсуждение вопрос соотношения между диалектическим противоречием и принципом непротиворечия, для того чтобы объяснить как осуществляется отражение противоречий действительности в человеческом мышлении.

После краткого анализа аристотелевского решения, автор делает обзор главных решений вопроса, так, как они отражаются в трудах марксистских философов последних лет.

1. Одни марксистские философы считают, что объективные диалектические противоречия могут быть отражены соблюдением принципа непротиворечия формальной логики, потому что речь идёт о противоречии в разных отношениях и в разные моменты.

2. Другие марксистские философы придерживаются мнения, что отражение диалектических противоречий нельзя осуществить при помощи аксиом формальной логики, и что для этого необходимы особые логические формы или законы, неподчиняющиеся принципу непротиворечия, что *закон единства и борьбы противоположностей, выражается на разных уровнях разными формами.*

Автор работы считает, что в этой последней интерпретации находится рациональное зерно для адекватного решения вопроса.

Действительные противоречия могут быть выражены либо таким суждением в котором подлежащему присваиваются два противоречивых сказуемых, либо синтезом двух противоречивых суждений. В этом втором случае, каждое отдельное суждение не является противоречием, в то время как их синтез в сложном суждении составляет выражение противоречия. Внутри этих форм не действует принцип непротиворечия формальной логики. Но когда идёт речь об исследовании отношения между логическими формами, которыми выражается действительное противоречие, принцип непротиворечия снова вступает в действие.

Наиболее трудным вопросом который автор считает ещё неразрешённым, является анализ диалектического противоречия, как противоречия в котором противоположности исключаются одновременно но под разными соотношениями.

Нельзя подвергать сомнению существование противоречий в которых имеем дело с одновременным исключением и при одинаковых соотношениях противоположностей (микрообъект является корпускулой и волной, тело в состоянии механического движения в одно и то же время находится и не находится в одном и том же месте), противоречий отраженных специфическими диалектическими формами, в рамках которых принцип непротиворечия не сохраняет свою силу.

Наряду с этими противоречиями, существуют еще виды противоречий в явлениях исключаются одновременно, но в разных отношениях. В таких случаях противоречие отражается в мышлении в форме совместимой с принципом непротиворечия.

Логик-марксисты, изыскивающие новые пути развития для диалектической логики, не должны ограничиваться анализом какого-нибудь небольшого числа действительных противоречий (постоянно тех же), а расширить этот анализ на все области действительности.

LA CONTRADICTION DIALECTIQUE ET LE PRINCIPE DE NON-CONTRADICTION

(Résumé)

L'auteur discute le problème du rapport entre la contradiction dialectique et le principe de non-contradiction, afin d'expliquer comment s'opère la réflexion des contradictions de la réalité dans la pensée humaine.

Après une brève analyse de la solution d'Aristote, l'auteur examine successivement les principales autres solutions du problème, telles qu'elles se reflètent dans les travaux des philosophes marxistes des dernières années.

1. Certains d'entre eux considèrent que les contradictions dialectiques objectives peuvent être reflétées en respectant le principe de non-contradiction de la logique formelle, car il s'agit de contradiction entre relations différentes et à des moments différents.

2. D'autres philosophes marxistes sont d'opinion que la réflexion des contradictions dialectiques ne peut s'effectuer à partir des axiomes de la logique formelle et qu'elle nécessite des formes ou des lois logiques spéciales non soumises au principe de non-contradiction, que la *loi de l'unité et de l'opposition des contraires s'exprime à des niveaux différents sous des formes différentes.*

L'auteur estime qu'il se trouve dans cette dernière interprétation un noyau rationnel utile à la solution adéquate du problème.

Les contradictions réelles peuvent s'exprimer soit par un jugement attribuant au sujet deux prédicats contradictoires, soit par la synthèse de deux jugements contradictoires. Dans le second cas, chaque jugement pris à part n'est pas contradictoire, alors que leur synthèse dans le jugement composé constitue une expression de la contradiction. À l'intérieur de ces formes le principe de non-contradiction de la logique formelle n'agit pas. Mais quand il s'agit de rechercher le rapport entre les formes logiques par lesquelles s'exprime la contradiction réelle, le principe de non-contradiction entre de nouveau en action.

Le problème le plus difficile et que l'auteur considère comme n'étant pas encore résolu est l'analyse de la contradiction dialectique comme contradiction où les contraires s'excluent simultanément mais sous des rapports différents.

On ne peut mettre en doute l'existence de contradictions où l'on a affaire à l'exclusion simultanée des contraires et sous les mêmes rapports (le micro-objet est à la fois onde et corpuscule, le corps en mouvement mécanique est et n'est pas en même temps dans le même lieu), contradictions relictées par des formes dialectiques spécifiques, dans le cadre desquelles le principe de non-contradiction ne conserve pas sa valabilité.

Mais, à côté de ces contradictions, il existe aussi des aspects contradictoires dans les phénomènes, qui s'excluent simultanément mais dans des relations différentes. Dans de tels cas, la contradiction se reflète dans la pensée sous des formes compatibles avec le principe de non-contradiction.

Les logiciens marxistes, qui cherchent des voies nouvelles pour le développement de la logique dialectique, ne doivent pas se limiter à l'analyse d'un nombre restreint de contradictions réelles (toujours les mêmes), mais étendre cette analyse à tous les domaines de la réalité.

A POLGÁRI POLITIKA-TUDOMÁNY

KALLÓS MIKLÓS

A polgári politika-tudomány a jelenkori polgári politikai ideológia sajátos képződménye.

Már a múlt század végén, az imperializmus kialakulása idején, a polgárság ideológusai mind nagyobb erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az uralkodásnak, a tömegek elnyomásának csalhatatlan receptjeit szolgáltatassák a burzsoázia csúcsai számára. Egyre sürgetőbbé váltak azok a hangok, amelyek a politikát a tudomány rangjára kívánták emelni. Buckle angol történész még azt állította, hogy a politika egyike a kései művészeteknek, a francia Parieu és Funck-Brentano már tovább ment: elismerve a politika művészet jellegét, a tudományok sorába való felvételéért is kardoskodott¹. A polgári szociológia ismert román képviselője, D. Gusti is azonosította magát ezzel a felfogással. Gusti szerint, míg a politikai gyakorlat: művészet, a politika elmélete: tudomány. Abban a nyilvános előadásban, amelyben e kérdéstről beszélt, Gusti kifejtette, hogy míg Franciaországban 1871-ben megalakult az *Ecole libre des Sciences politiques*, később a *Collège libre des Sciences sociales*, Németországban pedig a *Hochschule für Politik*, Romániában semmi sem történt a politikai kultúra oktatása érdekében. Igaz, mondja, hogy a nagy államiérti „nascitur, non fit“, de politikai kultúra nélkül senki sem válhat nagy államférfivá². Gustinak e szavai is rávilágítanak arra, hogy milyen feladatot szánt a politika-tudomány művelésének: a tőkés-földesúri államhatalom vezetőfunkcionáriusainak módszeres kiképzését. A *Kommunista Kiáltvány* zseniálisan ragadta meg a tőkés országokban fennálló államhatalom lényegét, amikor rámutatott arra, hogy az csupán az egész burzsoá osztály ügyeinek igazgatási bizottsága³. Nos, a politika, mint tudomány ennek az ügyigazgatásnak a tudományaként jelentkezett a polgári ideológián belül a múlt század utolsó évtizedeiben.

Kezdetben a német újhegeliánus államtudomány ringatta bölcsőjét (Nyugat-Németországban és Ausztriában jelenleg is államtudomány néven

¹ M. E. de Parieu, *Principes de la science politique*. Paris. 1870, I—XIII; Th. Funck-Brentano, *La politique*, Paris, 1892, 37—38.

² D. Gusti, *Partidul politic*. Institutul Social Român București, 1—2

³ Marx—Engels, *Válogatott Művek*, I. k., 1949, 13.

művelik), majd később a nyugati, elsősorban az angolszász polgári szociológia nevelte. Igazi felvirágzása, vagy helyesebben: elburjánzása a második világháborút követő évtizedekben következett be, főként amerikai hatásra.

A politika-tudomány napjainkban óriási irodalommal és kiterjedt intézményesített szervezetekkel (kutatóintézetekkel, folyóiratokkal, főiskolákkal, nemzetközi egyesületekkel) rendelkezik. Legelterjedtebb az Amerikai Egyesült Államokban, ahol valamennyi egyetemen és kollégiumban önálló tanszékot vívott ki magának. Nemzetközi szervezésébe az UNESCO is bekapcsolódott⁴. A politika-tudomány a jelenkori polgári ideológia egyik legkiterjedtebb és legintenzívebben művelt területévé vált.

Több olyan tényezőt is találunk, amely ehhez hozzájárult.

Mindenek előtt arról van szó, hogy a világkapitalizmus válságának elmélyülésével és különösen annak harmadik szakaszával a monopolista burzsoázia mind nagyobb mértékben kénytelen igénybevenni a gazdaságon kívüli kényszer, a monopolkapitalista állam politikai eszközét. „Az állam a monopolista burzsoázia ügyeit intéző bizottsággá vált”⁵. A monopolista burzsoázia arra törekszik, hogy politikai eszközökkel befolyásolja a társadalmi élet különböző területeit, hogy államával elnyomja és az állam szerepéről szóló hamis elméleteivel félrevezesse a tömegeket. Lenin szavai arról, hogy az állam kérdése a legbonyolultabb, a legnehezebb és a polgári tudósok, írók és filozófusok által a leginkább összekuszált kérdés, még soha olyan időszerűek nem voltak, mint napjainkban. A polgári politika-tudomány éppen ennek a hol többé, hol kevésbé szándékos összegabalyításnak jellegzetes példája.

Ez azonban, bár lényeges, mégis csak *egyik* oldala a kérdésnek. A másik oldal az, hogy a politika-tudomány, tisztára empirikus megfigyelések útján, bizonyos esetekben hasznos tanácsokat szolgáltat az öt finanszírozó vezető politikai köröknek (közvéleménykutatás, választások előkészítése, államszervek mechanizmusának tanulmányozása stb.). A politika-tudomány művelőinek döntő többsége hangsúlyozza ennek gyakorlati és alkalmazott jellegét. (Arról, hogy a valóságban miben is áll ez a gyakorlati jelleg, a későbbiekben szólunk.)

A politika-tudomány azoknak az erőfeszítéseknek a kifejezése, amelyeket a polgári ideológia fejt ki a tudományos kommunizmus rohamosan növekvő befolyásának az ellensúlyozására. A politika-tudomány fő funkciója a jelenkori állammonopolkapitalizmus apologetikája és az egyetlen autentikus politika-tudomány, a tudományos kommunizmus rágalmozása és meghamisítása.

Amikor ezt a fovebbiak során bebizonyítandó általános érvényű megállapítást tesszük, hangsúlyoznunk kell, hogy nem egyik vagy másik szerző szándékát, hanem a polgári politika-tudomány objektív szerepét tartjuk szem előtt. A politika-tudomány művelői között több olyan személyiség is akad, aki józanul és reálisan ítéli meg a jelenlegi nemzetközi helyzetet és annak alapvető politikai kérdéseit, így mindenekelőtt a háború és a béke.

⁴ *La science politique contemporaine*. UNESCO, 1950, 1–41.

⁵ *Az SZKP XXII. Kongresszusa*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1962, 344.

a koexistencia, a gyarmati népek felszabadulási mozgalma stb. kérdéseit. Az ismertebbek közül utalunk itt D. F. Flemming, C. Wright-Mills és mások munkáira. A *Sciencia* 1962. február 8-i száma például részletesen ismerteti D. F. Flemming új könyvét, ki több kollégájához hasonlóan szembe száll a hidegháborús uszítással. C. Wright-Mills élesen bírálta a mai amerikai társadalmat, fellépett a hidegháború ellen, javasolta az atomfegyverek betiltását, az amerikai katonai támaszpontok felszámolását, állást foglalt a leszerelés mellett, a Szovjetunióval való gazdasági és kulturális együttműködés mellett, kiállt a kubai forradalom védelmében⁶. Ezek a tudósok is azonban elvetik a marxizmust, élesen bírálják a szocializmust, az állammonopolkapitalizmussal szembeni kritikái megjegyzéseiket a polgári liberalizmus álláspontjáról teszik, szociológiai és politikai elméleteik idealista alapvetésre épülnek, lényegüket tekintve tudománytalanok. Nézeteik pozitív elemei nem a politika-tudomány, hanem e tudósok szubjektíve becsületes gondolkodásmódjának az eredménye. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy az UNESCO nem a hidegháború szolgálatában áll, kísérletei a politika-tudomány nemzetközi megszervezésére a koexistencia előmozdításának a jegyében fogantak (jóllehet éppen itt, az ideológia területén a koexistencia sajátos formája az éles harc). Mindez — amint látni fogjuk — mégsem változtat azon a tényen, hogy a polgári politika-tudomány a maga egészében a tőkés rend apologetikája, a polgári ideológia antikommunizmusának egyik sajátos megnyilvánulási területe.

A politika-tudomány, annak ellenére, hogy a legfiatalabb hajtása a polgári tudományosságnak, súlyos válsággal küzd. Jellemzője a teljes elméleti zűrzavar, tájékozatlanság, a politikai jelenségek és események megfosztása azok lényegétől, konkrét társadalmi és osztálytartalmától.

Minden tudomány azzal kezdi tétéleinek kifejtését, hogy meghatározza saját tárgyát. Már itt, ennél az első és alapvető lépésnél elének táru a polgári politika-tudományon belül uralkodó zűrzavar. A politika-tudomány legtekintélyesebb képviselőinek művei egyetlen segélykiáltásban olvadnak össze, amelyben egy „tudomány“ keresi kétségbeesetten saját tárgyát. W. A. Robson, a politika-tudományi társulat elé 1955-ben alelnöki minőségében előterjesztett jelentésében egy olyan tudomány helyzetét vázolta, amelynek — saját megállapítása szerint — sem önálló tárgyköre, sem önálló módszere, sem önálló terminológiája ninesen⁷. Ugyanennek a társulatnak a negyedik nemzetközi kongresszusán, 1958 szeptemberében, a társulat elnöke, James Ker Pollock *A politika-tudomány az atomszázadban* című referátumában teljes egyetértését fejezte ki Hans Morgenthauval, aki az állította, hogy a politika-tudomány még mindig magán viseli véletlenszerű megjelenésének és fejlődésének bélyegét, és nem rendelkezik sem egységes elmélettel és módszerrel, sem meghatározott egységes célkitűzéssel⁸.

⁶ C. Wright-Mills, *The Causes of the World War three*, 1958; *Listen Yankee, The Revolution in Cuba*, 1960, stb.

⁷ W. A. Robson, *Rapport pour l'association internationale de science politique*. UNESCO, 1955. Lásd: „Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur“, 1955, 18.

⁸ F. Kónsztantinov, *Politikai elméletek és politikai gyakorlat*. „Kommunyiszt“, 1958/6.

Azon a politika-tudományi konferencián, amelyet az UNESCO szervezett 1948 szeptemberében, a vitaindító referátum készítői úgy igyekeztek átvágni a politika-tudomány tárgyának gordiusi csomóját, hogy kijelentették: a politika-tudomány ott létezik, ahol a politikai jelenségek az elmélkedés, az elemzés, a bírálat tárgyát alkotják. Függetlenül attól, hogy jogászok vagy történészek, filozófusok vagy pszichológusok, szociológusok vagy közgazdászok foglalkoznak vele, akár önálló diszciplínaként, akár más tudományágakba beágyazva, de a politika-tudomány létezik⁹. Field azt írja, hogy a tisztára logikusan gondolkodó egyén számára a politika-tudomány valamilyen elegy-belegynek tűnhet fel, amelyben egybemosódnak a történeti adatok, lélektani általánosítások, erkölcsi ítéletek — ám éppen ez az összevisszaság a politika-tudomány tulajdonképpeni tárgya¹⁰.

E tárgy körüli bizonytalanság és zűrzavar egyik szükségképpeni vetülete, hogy a politika-tudomány elnevezése körül is különböző álláspontok alakultak ki. A *Herder-lexikon* címszava szerint számos politika-tudomány létezik és ezek közül a legfontosabbak az államtan (Staatslehre), államjog, politikai történelem, politikai szociológia és politikai gazdaságtan¹¹. Charles Eisenmann is amellett foglal állást, hogy a „political science”, vagy franciául a „science politique” csak egyike a számos politikai tudománynak (politikai történelem, jogtudomány stb.)¹². Georges Burdeau „political science”-nek nevezi az egyes politikai tudományokat, „political scientist”-nek művelőit, míg „politológiának” a politika-tudományt és „politológus”-nak művelőjét¹³. Ez a terminológiai kakaofónia akkor éri el csúcspontját, amikor egyes politológusok nagyképu tudálékossággal anyanyelvük morfológiai sajátosságait is felhasználják a politika-tudomány tárgyának a meghatározására. Így a már említett Burdeau, abból kiindulva, hogy a francia nyelvben a politikum kifejezésére egy hímnemű és egy nőnemű változat is szolgál, különbséget tesz a „le politique” és a „la politique” között; szerinte előbbi a politikai intézmények statikus strukturájával foglalkozik, míg utóbbi az ezeket mozgató dinamizmussal¹⁴. Szerzőnk teljes tanácstalanságban és „autentikus politika-tudomány” nélkül hagyja azokat, akiknek anyanyelvében nincs meg a megfelelő szóárnyalat. A Chamber's enciklopédia *Political theory* címszava is azzal magyarázza a politika-tudomány angol-szász, francia illetve német művelőinek álláspontja közötti különbségeket, hogy az angol nyelv nem ismeri a német *Recht* és a francia *Droit* szó megfelelőjét; ez az oka annak, hogy a francia és német politika-tudósok főleg jogi vonalat érvényesítenek, míg az angolszász political scientistek az állam (state) szóra építik elméleteiket¹⁵. A polgári tudományosság talán önmaga igazolására szülte azt az aforizmat, miszerint egy tudomány annál magasabbrendű, minél inkább megkérdőjelezett maga a

⁹ *La science politique contemporaine* (a továbbiakban SPC), UNESCO, 1950.

¹⁰ G. C. Field, *Political Theory*, Methuen et Co., 1956. XVII.

¹¹ *Der Grosse Herder*. Siebter Band, 1955. Verlag Herder, Freiburg, 510.

¹² Charles Eisenmann, *Sur l'objet et la méthode des sciences politiques*. SPC, 111

¹³ Georges Burdeau, *Méthode de la science politique*, 1959, 27.

¹⁴ *I. m.* 71.

¹⁵ *Chamber's Encyclopaedia*. Volume XI, 1955, London, 35.

tárgya. Ebből a szempontból a politika-tudományi valóban megkülönböztetett hely illeti meg a polgári ideológiában.

A tárgy körüli zűrzavaron belül a polgári politika-tudomány képviselői általában megegyeznek abban, hogy fejtegetéseik egy alapvető fogalom köré csoportosulnak. Ez a fogalom a hatalom. Íme néhány példa erre vonatkozóan.

Az amerikai enciklopédia címszava szerint a „Political science” a kormányzásnak, a kormányzás folyamatának, formáinak, szervezetének, intézményeinek és céljainak rendszeres elemzése¹⁶. Raymond Aron szerint a politika-tudományt nem annyira önálló tárgyköre, mint inkább önálló és sajátos szemléleti módja jellemzi; a történelemtudományhoz, vagy a szociológiához hasonlóan szintén a társadalom *egészét* tanulmányozza, de egy meghatározott prizmán keresztül, nevezetesen a vezetési intézmények (institutions de commandement) szervezetének és működésének a szempontjából¹⁷. Ch. Eisenmann meghatározásában a politika-tudomány a politikai jelenségekkel foglalkozik, vagyis az olyan jelenségekkel, amelyek többé-kevésbé közvetlenül az emberi társadalomban fennálló hatalomra, tekintélyre, pontosabban ezek megszervezésére és működésére vonatkoznak¹⁸. A. Robson, már idézett munkájában, miután kifejti bizonytalanságait és aggályait a politika-tudomány tárgyával kapcsolatban, szintén a hatalomról köt ki; szerinte a politika-tudományt elsősorban az érdekli, ami a hatalomra, a hatalom megszerzésére, megőrzésére, gyakorlására, a hatalommal szemben való ellenállásra vonatkozik¹⁹. Az Egyesült Államokbeli társadalomtudományi enciklopédia szerint a politika-tudományt jelenleg elsősorban a politikai hatalom elérése, megszilárdítása és elosztása érdekli valamely létező vagy hipotétikus államban²⁰. S idézzük végül Burdeau felfogását, aki szerint a politika-tudomány azt tűzi ki feladatként, hogy a tekintély és alávetettség viszonyait, ezeknek az emberek viselkedésében megnyilvánuló következményeit tanulmányozza²¹.

Munkánk első fejezetében már több utalást tettünk arra vonatkozóan, hogy mi a polgári politika-tudomány alapvető fogvatékossága, hol s hogyan hamisít, torzít az állam, a kormányzat fogalmát illetően. Egyes polgári szerzők az államot örök kategóriaként, a társadalom egyetlen lehetséges szervezeti formájaként tekintik²², mások az államot a kapitalista állammal azonosít-

¹⁶ *The Encyclopedia Americana*, New York, Chicago, Washington, D. C. 1958, 309.

¹⁷ Raymond Aron, *La science politique en France*. SPC, 54.

¹⁸ Ch. Eisenmann, *i. m.* 96.

¹⁹ W. A. Robson, *i. m.*, 18.

²⁰ *Encyclopedia of the Social Science*. Volume eleven. The Mac Millan Company, New York, 1957. 207.

²¹ Georges Burdeau, *i. m.* 50.

²² Eric Weill felfogásában „L'Etat est compris avant tout comme organisation raisonnable” (Lásd: „Revue Française de science politique” 1958 (VIII)2. 423. Thomas Cook szerint az állam fogalma a legkülönösebb társadalmi berendezéseket jelöli, a primitív törzsek strukturáját (?) is beleértve. (Lásd: SPC 87). Burdeau pozitívista érvelési móddal a lélektan tárgykörébe utalja az államot, mivel azt, szerinte, senki sem érzékelté, eszme csupán, s így a „tudományos feladat” azoknak az embereknek a gondolkodásmódját vizsgálni, akik az államot elgondolják. (Burdeau, *i. m.* 250—251).

ják²³. Akár így, akár úgy, a politika-tudomány művelői azt kendőzik el az államban, ami a legfontosabb, ami a lényeges: konkrét osztálytartalmát. Ha az államot nem az osztályellentétek kibékíthetetlenségének a termékeként fogjuk fel, ha elrejtjük azt a nyilvánvaló, a történelem által ezerszeresen beigazolt és a marxizmus által világosan feltárt tényt, hogy minden osztály-társadalomban (a kommunizmus építésére való áttérésig) az állam az uralkodó osztály elnyomó szerve — akkor már semmi akadálya annak, hogy megszűlessenek a „jóléti államról“ szóló tündérmesék.

A polgári államfelfogásról lesz még alkalmunk szólani a későbbiek folyamán. Ez alkalommal azért sem időzünk hosszasan e kérdésnél, mert a politika-tudományban sokkal nagyobb szerepet játszik a másik fogalom, a hatalom fogalma, nem utolsó sorban szintén az állam lényegének az elkendőzése céljából. Nem véletlen az sem, hogy több „political scientist“ egyenesen tagadja, hogy a politika-tudomány tárgya az állam volna²⁴; a hatalom fogalmával operálva ugyanis — úgy vélik — könnyebben tudják megkerülni a konkrét osztálytartalom elismerésének és vizsgálatának a buktatóját. Számos politológus csak azért említi az államot a politika-tudomány tárgyaként, hogy tudományágának tekintélyét növelje Arisztotelészig származtatva azt vissza.

Így állván a dolgok, vizsgáljuk meg közelebbről a polgári politika-tudomány sarkkörét, a hatalom fogalmát.

A politika-tudomány első lépése a hamisítás útján, hogy művelőinek többsége a hatalom fogalmát elválasztja az állam fogalmától, nem egyszer szembeállítja azzal. A hatalom kérdése a marxista-leninista politikai gondolkodásban is központi helyet foglal el, de nem általános civnot formában, hanem mint adott államhatalom, mint egy adott osztály hatalma. Az a lenini tanítás, amely szerint minden forradalom alapvető kérdése a hatalom kérdése, teljes jelentőségében aláhúzza a hatalom problematikájának jelentőségét a politika tudománya szempontjából. Ez a hatalom azonban, a lenini értelemben, a valóságban mindig egy adott osztály hatalma, mely osztály ahhoz görcsösen ragaszkodik: ez ellen a hatalom ellen lép fel — a kizsákmányoláson alapuló társadalmakban — a forradalmi osztály, hogy megdöntse azt, és megvalósítsa saját hatalmát. Így váltotta fel a polgári forradalmak során a feudálisok hatalmát a burzsoázia hatalma, így váltja fel szükségszerűen a polgárság hatalmát, a szocialista forradalom győzelmével, a proletariátus hatalma, diktatúrája.

Egészen másként fogják fel és taglalják a hatalom kérdését a polgári politika-tudomány művelői. Az ő fejtegetéseikben a *hatalom* elveszti konkrét történeti jellegét és osztálytartalmát. A hatalom náluk nem egy meghatározott gazdasági alapra épülő politikai felépítmény, nem egy adott osztály hatalma, hanem valamilyen társadalomszervező elv, amely az emberi társadalom elválaszthatatlan és jellegzetes velejárója volt és lesz mindenkor. Raymond Aron hatalmon „az egyének és csoportok közötti tekintélyviszonyt“, a „valamennyi bonyolult közösségen belül kialakult hatalmi hie-

²³ Pld. J. W. Lapierre, *Le pouvoir politique*, PUF, 1959.

²⁴ Lásd. pld. Thomas I. Cook idézett tanulmányát.

rarchiát“ érti²⁵. Thomas I. Cook, aki meglehetősen szkeptikusan ítéli meg a politika-tudomány eddigi orientációját, úgy véli, hogy a hatalomnak egy olyan általános felfogása, amely annak pszichológiai gyökereivel (?) is számol, a politika-tudomány alapjává válhat²⁶. Benjamin E. Lippincott szerint a legegyszerűbb közösségekben is léteznek hatalmi viszonyok, azaz olyan viszonyok, amelyeknél a csoport egy vagy több tagja befolyásolni tudja a csoport tagjainak magatartását; amennyiben ilyen viszonyok léteznek, úgy már politikai viszonyokról beszélhetünk²⁷. Burdeau idézett könyvének egyik alcímében is megfogalmazza, hogy a hatalom a politika-tudomány alapfogalma (concept de base). A hatalom, Burdeau felfogásában, két síkon jelenik meg: történelmi síkon egy emberben vagy emberek csoportjában ölt testet, fogalmi síkon pedig nem egyéb, mint a politikai társadalomba diffuzált energia, a társadalmi élet szervező ereje (une puissance organisatrice de la vie sociale)²⁸.

Mint látjuk, szó sincs osztály-, következésképpen politikai elemzésről, jóllehet lépten-nyomon a politikai analízis igényével lépnek fel. A hatalom formáinak történelmi fejlődése nem osztályharcok története többé, hanem valamilyen békés evolúció, amelynek során az emberek, többnyire lélektani indítékoktól vezettetve, tetszésük szerint váltják fel a hatalom egyes formáit másokkal.

Az ilyen nézetek, osztálytartalmuk szerint, kettős irányban hatnak megtervezően. Egyrészt, a hatalom osztályjellegének a tagadásával igyekeznek elkendőzni, hogy kinek a kezében is van a tényleges hatalom az imperialista világrendszerben. „A milliárdosok és milliomosok maroknyi csoportja ellenőrzés nélkül rendelkezik a kapitalista világ egész gazdaságával, és önző haszonlesésből egész nemzetek életével kalmárkodik.“²⁹ Itt, az ő kezükben a tényleges hatalom a tőkés világban. A polgári politika-tudomány művelőinek nagy része azonban nem hajlandó a tőke hatalmának, e hatalom forrásainak, funkcióinak beható politikai elemzésére. Másrészt a monopolkapitalizmus diktatúrájának egyre nyíltabbá, lep'ezelenebbé válásával a különböző politológusok azt a gondolatot sugalmazzák, hogy az imperialista burzsoázia hatalma, diktatúrája „társadalomszervező elv“, amely nélkül a társadalom atomjaira bomlana, kataklizmába rohanna. (Korántsem véletlen, hogy a diffuz hatalom elvének hirdetői ilyen vagy amolyan módon az elitelméletek hívei is; a hatalom birtokosai, szerintük, „kiválóságaiknál“ és a társadalmi életben betöltött speciális funkciójuknál fogva letéteményesei a hatalomnak.)

Persze nem vonható kétségbe, hogy a politikai hatalom bizonyos szervezési feladatoknak is eleget tesz, bizonyosfajta rendet honosít meg a társadalmi életben. A politikai elemzés első és alapvető feladata azonban megállapítani, mi az osztálytartalma az illető rendnek, kiknek az érdekeit képviseli, milyen célokat szolgál? A hatalom mechanizmusának olyan elem-

²⁵ Raymond Aron, *i. m.* 54.

²⁶ Thomas I. Cook, *i. m.*, 90.

²⁷ Benjamin E. Lippincott, *La théorie politique aux États Unis*. SPC, 213.

²⁸ G. Burdeau, *i. m.*, 182—188. Lényegében azonos nézetet fejt ki Herma Heller, J. W. Lapierre és több más szerző is.

²⁹ Az SZKP XXII. Kongresszusa. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1962, 344.

zése, amely nem a hatalom tartalmából indul ki, hanem ellenkezőleg, el-kendőzi ezt, szükségképpen formális, felületi, hamis lesz.

Ami a tekintély fogalmát illeti, amelyet számos politológus a hatalom fogalmának szinonimájaként használ, a következőket kell figyelembe vennünk. Különbséget teszünk az erkölcsi és a politikai tekintély között; bizonyos esetekben ezek egybeeshetnek, más esetekben azonban nem. A marxizmus klaszikusai több ízben is rámutattak arra, hogy a tekintély forrása a gazdasági-társadalmi élet megszervezésének elemi szükségleteiből fakadt; mindenhol, ahol az emberi élet szervezett formái léteznek, a tekintély is létezik. A tekintély *politikai* tartalmat csak egy adott osztály uralma, hatalma esetén kap. Jól ismertek Engels szavai arról, hogy a polgári rendőrség legjelentékeltlenebb alkalmazottjának nagyobb a „tekintélye“, mint az ösközöségi társadalom valamennyi szerveinek együttvéve, ezzel szemben bármelyik tőkés állam még oly nagy hadvezére is megirigyelheti a legjelentékeltlenebb törzsfőt is azért a minden kényszertől mentes és vitathatatlan tiszteletért, amellyel közösségének tagjai övezték. A politikai tekintély — történelmileg — a kizsákmányoló osztály által alkalmazott kényszer eredményeként jött létre, és mindaddig, amíg a hatalmat kizsákmányoló osztályok gyakorolják, nincs pozitív erkölcsi értéke. A politikai és erkölcsi tekintély egybeesése ezekben a társadalmi rendszerekben kizárólag a haladó társadalmi erők vezető szerveiben, illetve személyiségeiben valósul meg. Ennek az egybeesésnek legszemléltetőbb példája a marxista-leninista pártok politikai és erkölcsi tekintélye az illető országok dolgozó tömegei előtt. A hatalom nyújtotta politikai és erkölcsi tekintély egybeesése a szocialista illetve szocializmust építő társadalmakra jellemző.

Minderről természetesen a politológusok műveiben egy hangot sem hallunk. Náluk a patriarchátus családfőjének tekintélye és a monopolisták diktatúrájának „tekintélye“ egyneművé válik és feloldódik az általában vett tekintély idealista és metafizikus fogalmában.

Ezt az ilyen értelemben felfogott tekintélyt és hatalmat vizsgálják a polgári politika-tudomány művelői — a maguk által adott felosztás szerint — négy nagy területen: a politikai elmélet (politikai doktrínák, politikai eszmék története), a politikai intézmények (központi és helyi kormányok, közigazgatás, az állam funkciói stb.), a pártok, csoportok, közvélemény és a nemzetközi kapcsolatok területén³⁰.

Mindaz, amit a polgári politika-tudomány tárgyával kapcsolatban megállapítottunk, nem sok biztatót ígér a módszert illetően sem. Valóban, a módszer körül a politológusok körében éppoly nagy a véleménykülönbség, mint a tárgy esetében, és a javasolt megoldások, külön-külön és együttesen ugyanazokban az alapvető fogyatékoságokban szenvednek, melyek közös jegye a szubjektivizmus, a tudománytalanság.

A polgári politika-tudomány művelőinek túlnyomó többsége a jelenkori polgári filozófia legelterjedtebb irányzatának, a neopozitívizmusnak a befolyása alatt áll. Minden politológus — többségük helyeslően, mások elítélően — megegyezik abban, hogy a „political science“ uralkodó jegye az empirizmus. Hangsúlyozzuk, a legtöbb politológus tudatosan követi a

³⁰ Vö. SPC 4

szűk empirizmus vonalát. Következménye ez nézeteik elméleti alapvetésének (bár ők maguk tiltakoznak az elméleti alapvetés „vádja” ellen), amely tagadja a társadalmi törvények létezését, a politikai jelenségek konkrét jellegét abszolútizálja, és a politika-tudomány címen gyakran valamilyen sajátos politikai kazuisztikát művel.

C. C. Field a következőképpen fejt ki ezt az — egyébként az egész polgári szociológiára és történelemtudományra jellemző — álláspontot. Ellentétben az asztronómiával, amely ismeri az égitestek helyzetét, mozgási irányát, sebességét stb. és így előre kiszámíthatja azok pályáját, a társadalmi és különösen a politikai jelenségek semmi ilyesmivel nem rendelkeznek. A politikai jelenségek száma, valójága oly nagy, hogy fizikailag lehetetlen áttekinteni azokat, másrészt pedig nem vehetők össze egymással. Ebből következik — állapítja meg Field —, hogy ezen a területen a tudományos törvényeknek nincs létalapjuk. Amikor a politika-tudomány szakembere bizonyos prognózisokat tesz, ezt nem valamilyen általános törvény alapján cselekszi, hanem nagyszámú egyedi esetből nyert empirikus tapasztalat alapján. A maximum, amit a tudós tehet, Field szerint, figyelmeztetni, hogy az eddigi tapasztalatok alapján ez vagy az az út nem ajánlatos³¹.

Field érvelése a szociológiai és történelmi pozitívizmus hagyományos okfejtése. Munkánk első fejezetében a történelmi idealizmus marxí bírálatának ismertetésénél kimutattuk, hogy olyan elméleti alapvetésből kiindulva, amely a társadalmi jelenségek területén nem tud vagy nem akar különbséget tenni meghatározó és meghatározott tényező között, illetve meghatározónak olyan ideológiai jellegű tényezőt tart, amely valójában a társadalom adott gazdasági rendjétől meghatározott — szükségképpen olyan következtetés adódik, hogy a társadalmi jelenségek terén nem hatnak objektív törvények. Mihelyt a politikai jelenségeket az egymással ellentétesen szembenálló osztályok harcának fényében elemezzük, és amennyiben felismerjük ezen osztálytagozódás gazdasági alapját, ha, egyszóval, birtokában vagyunk a tudományos társadalomszemléletnek, fel tudjuk ismerni a politikai fejlődés, a politikai események belső, objektív logikáját is. Am éppen ezt a tudományos társadalomszemléletet utasítja el és támadja a „political science”. A neopozitívizmus a társadalomtudományokban előszeretettel aggatja a spekuláció, a metafizika stb. jelzőket a tudományos társadalomszemléletre. Harry V. Jaffa, a politika-tudomány ohioi professzora tételelesen megfogalmazza, hogy a politika gyakorlati tudomány, és éppen ezért politikai elméletről beszélni képtelenség. Minél nagyobbokú általánosításra törekszünk a politikai megismerésben, írja, annál inkább el fogunk távolodni a politikai valóságtól. A politika, alapvető értelme szerint, minden más tudományágnál inkább a tapasztalatra irányul³². Egy másik amerikai „political scientist” ezt írja: a modern politika-tudomány abban különbözik a régi politikai filozófiától, hogy egyrészt mentes a filozófiai és metafizikus posztulátumoktól, másrészt következtetéseit logikai és metafizikus közvetítők nélkül vonja le. És hogy semmi félreértést ne hagy-

³¹ G. C. Field, *i. m.*, 263—264.

³² Lásd: „The Journal of Politics”, Florida, nr. 2/1960, 259—261.

jon aziránt, mit is ért az olyan hevesen támadott „metafizikán“ és „filozófián“ a szerző —, annyi levitézlett elődjéhez és sekélyes társához hasonlóan a történelmi materializmus gránitszilárdságú tömbjébe igyekszik mélyeszteri bírálatának erőtlen karmait³³.

A politika-tudomány módszerbeli válságának egyik bizonyítéka, hogy maguk a politológusok köréből is mind gyakrabban hangzanak fel olyan hangok, amelyek nyíltan beismerik a szűk empirizmus és a pozitívizmus csődjét, és a „political science“ krónikus betegségének éppen az elmélet felismerésére, hogy ezek a hangok összefüggésben állanak a politika egyetlen igaz, helyes tudományának, a tudományos kommunizmusnak világraszóló sikereivel és győzelmeivel. Ennek a megingathatatlan szilárdságú elméleti alapon nyugvó politika-tudománynak, a tudomány hatásának, befolyásának az ellensúlyozását remélik elérni az elmélet után kapkodó polgári politika-tudósok.

Thomas I. Cook az Egyesült Államokbeli politika-tudomány legfőbb hiányosságának azt tartja, hogy az túlnyomó részt technicista és leíró jellegű és nem fordul olyan nagy átfogó eszmék kidolgozása felé, amelyek összefüggő rendszere a politika-tudomány alapját alkothatná³⁴. Benjamin E. Lippincott is azt hangoztatja, hogy a politika-tudománynak le kell mondania az empirizmusról. „Le kell küzdenünk idegenkedésünket az általánosításoktól — írja —, mert enélkül nincs tudomány“³⁵. „Mi elsősorban a jelenségek leírásának tulajdonítunk fontosságot — mondotta hasonló értelemben J. K. Pollock — még akkor is, ha elméleti köntösbe aggatjuk ezt a leírást és szokatlan osztályozást, illetve terminológiát használunk, hogy elrejtjük a leíró jelleget.“³⁶ (Pollock igen találó megjegyzést tesz, amikor az így jellemezett polgári politika-tudományt a jelenkori absztrakt művészetéhez hasonlítja.)

A felismerés önmagában helyes. Ha azonban tovább megyünk a jelzett igények pusztá hangoztatásának regisztrálásánál és megvizsgáljuk, hol keresik az illető szerzők a pozitívizmus hínárjában fuldokló polgári tudományt kimenteni hivatott elméleti mentőövet, azt fogjuk tapasztalni, hogy csak üres szalmaszál akad a kezükbe. Raymond Aron például, aki egyike az elmélet sürgetőinek, a legolcsóbb eklekticizmust választja. Párhuzamot vonva a marxi (helyesebben az általa meghamisított marxi) szociológia és Pareto szociológiája között, arra a polgári társadalomtudományból unosan ismert, hamis következtetésre jut, hogy a politikai tudománynak nem kell választania (!) osztályelmélet és elitelmélet között, hanem egyesítenie, feloldania kell a különböző elméleteket³⁷. Thomas I. Cook szerint a keresett elméleti alapot a szociológia (még azt sem jelöli meg, hogy melyik, a polgári szociológiák nagyszámú és egyformán tudomány-

³³ *Encyclopedia of Social Science*. Volume eleven. Mac Millan, 1957, 211.

³⁴ Thomas I. Cook, *i. m.*, 86.

³⁵ B. E. Lippincott, *i. m.*, 229.

³⁶ Idézi F. Konsztantinov, *i. m.*

³⁷ Raymond Aron, *i. m.*, 65—66.

talán változatai közül?) az általános lélektan (szerző gondolatmenetéből kitűnik, hogy a behaviorizmusra utal), a társadalmi biológia (?), a demográfia és a tervezéstudomány egybeötvözése nyújthatna³⁸.

Mindezek a javaslatok — mint egyébként az egész polgári politikatudomány — szemelláthatóan viselik az esetlegesség, az ötletszerűség, a szubjektivizmus jegyét. Nem csoda, ha az óva intő hangok ellenére a politika-tudomány megmaradt — Pollock szavait használva — az absztrakt művészethez hasonlóan, a politikai jelenségek absztrakt, tartalmatlan, formai és eltorzított leírásának a stádiumában. A politika-tudomány módszere körüli zűrzavar — mint a tárgy és terület körüli is — hangsúlyozottan aláhúzza, hogy itt minden egyébről szó van, csak exakt tudományról nem. Charles Merriam az amerikai „political scientistek” nevében az UNESCO körkérdésére felelve azt a véleményt fejezte ki, hogy a politika-tudománynak legalábbis a következő módszereket kell alkalmaznia: a jogit, a nemzetközi jogét, a történelmit, a filozófiát, a lélektanit, a statisztikait és a közvéleménykutatását³⁹. Ez a felsorolás önmagában is jelzi, hogy a tudományosság milyen színvonalára tarthat igényt a jelenkori polgári politikatudomány. És ha Raymond Aron azt panaszolja, hogy Franciaországban a politika-tudomány nem talál kellő érdeklődésre a főiskolás hallgatóság körében — mindenki irodalmár és fizikus akar lenni, senki se „political scientist”⁴⁰ —, úgy ennek okát nem a politikai érdeklődés hiányában, hanem a polgári politika-tudomány siralmas helyzetében kellene keresnie.

Tárgy, terület és módszer kritikai számbavétele után szóljunk a „political science” célkitűzéseiről. Ezzel kapcsolatban is igen sokatmondóak az érdekelteknek, a politológusoknak a tanúságtételei. A vélemények különbözősége, sőt ellentétessége itt is szembetűnő. Sokan azt vallják, hogy a politika-tudománynak pozitívnak kell lennie, kerülnie kell a normatív jelleget, az erkölcsi és egyéb természetű tanulságok levonását⁴¹. Mások szerint a politika-tudomány egyik legsürgetőbb feladata, hogy normatív irányban fejlődjék⁴². Vannak, akik azt állítják, hogy a politika-tudomány művelésének és oktatásának a célja az állampolgári nevelés (ez utóbbin általában antikommunista beállítottságú, polgári liberalizmus szellemében történő nevelést értenek). Mások jellegzetesen objektivistá érveléssel elvetik ezt a gondolatot, mivel a pártállásfoglalás ellenkezne a „nyugati akadémiai hagyományokkal”; ezek a politika-tudomány oktatásának a célját az intelligencia fejlesztésében jelölik meg⁴³. Ami a kifejtett tételeket illeti, ez utóbbiak nézetei lényegében semmiben sem különböznek az előbbiekéitől. Mindössze arról van szó, hogy míg egyikük „hazafiságból” dicsőíti a ka-

³⁸ Thomas I. Cook, *i. m.*, 80—81.

³⁹ Charles Merriam, *La science politique aux Etats Unis*. SPC. 268—269.

⁴⁰ Raymond Aron, *i. m.*, 59.

⁴¹ Számos amerikai „political scientist” mellett ilyen nézeteket vallanak az indiai polgári politika-szakemberek: S. V. Kogekar, A. A. Appadorai és mások. Lásd: Angadipuram Appadorai, *La science politique en Inde*. SPC. 47.

⁴² Thomas I. Cook, *i. m.*, 80.

⁴³ W. A. Robson, *i. m.*, 42—58.

pitalizmust és rágalmazza a szocializmust, a másik „az értelem“, „az örök emberi természet“ nevében teszi ugyanezt.

Ugyanúgy, ahogyan a tárgy és módszer esetében is a véleményeitérek ellenére kirajzolódik előttünk egy általános álláspont és törekvés (a hatalom problematikája, a pozitívizmus), a politika-tudomány célkitűzéseit illetően is találunk közös nevezőt a politológusok nézetei számára. Ezt a közös nevezőt talán a legfélreérthetlenebbül E. Lippincott fogalmazta meg, amikor a politika-tudományra váró számos feladat felsorolását a következőképpen fejezte be: végül pedig, a politika-tudománynak el kell érnie, hogy a politikai szabadság és a politikai fejlődés olyan elemzését és megoldását adja, amely magasabbrendű legyen a marxizmusénál⁴⁴.

Ez a polgári politika-tudomány valódi célkitűzése: megkísérelni ellensúlyozni, hatálytalanítani a marxista-leninista politikai ideológia világméreteken terjedő és növekvő befolyását, valamilyen kiutat keresni a polgári politikai ideológia válságából, valamilyen csodálatos politikai életelixirt találni a tőkés világ gyógyíthatatlannak bizonyuló sebeire. Itt, ezekben a vonatkozásokban nyilvánul meg a polgári politika-tudomány „gyakorlati“ jellege. Amikor találónak neveztük a polgári politika-tudomány és az absztrakt művészet közötti párhuzamot, ezt nem abban az értelemben tettük, mintha azzal vádolhatnánk a „political science“-t, hogy elfordul a valóságtól, korunk kérdéseitől. A politika-tudomány pozitívizmusát sem szabad úgy felfognunk, hogy művelői tartózkodnak a nyílt, gyakran militáns állásfoglalástól. A „political science“ minden aktuális politikai kérdéshez hozzányúl, pártosan, azaz a burzsoázia osztályálláspontjáról, és a burzsoázia érdekeinek megfelelő álláspontokat dolgoz ki. Az absztrakció, az empirizmus a tőkés világ politikai jelenségeinek elemzésekor használatos a polgári politika-tudományban, mert éppen így és ezáltal töltheti be apologetikus funkcióját. Mihelyt olyan kérdésekkel foglalkozunk, mint a szocializmus, a forradalmi mozgalmak, a gyarmati felszabadító harcok stb. az absztrakt vizsgálódás helyét a szenvedélyes kirohanások, az álobjektívítés mezét a rágalmak, vagy mindenesetre az elfogult vélemények váltják fel. A politika-tudomány sokat hangoztatott gyakorlati jellege ilyenképpen az imperialista burzsoázia politikai gyakorlatának az elméleti alátámasztásában és igazolásában áll. James Ker Pollock sajnálkozását fejezte ki afölött, hogy míg korunkban a tudomány óriási jelentőségű forradalmon megy át és a emberiség a világúr meghódításának, az élet titka megfejtésének a küszöbén áll, a politikai világ a legprimitívebb szinten rekedt meg⁴⁵. Ha Pollock a tőkés világrendre vonatkoztatná megállapítását, egyet is értenénk vele, de ő — kollégáinak túlnyomó többségéhez hasonlóan — a szuverénitást, a nemzeti függetlenséget, a gyarmati népek nacionalizmusának pozitív tartalmát nyilvánítja politikai primitívségnek. Pollock és kollégái a politika-tudománynak azt a feladatot szánják, hogy a „primitív“ eszmék helyébe „korszerű“ politikai ideológiával — értsd a jelenkori fejlett tőkés államok burzsoáziájának ideológiájával — lássák el a világot.

⁴⁴ B. E. Lippincott, *i. m.*, 232.

⁴⁵ F. Korszantinov, *i. m.*

Amikor a marxista kritika elmarasztalja és elveti a „political science“-t, mint áltudományt, nem hagyja figyelmen kívül és megfelelőképpen értékeli azoknak a polgári politika-tudósoknak a kutatását, akik — mint már mondtuk — szubjektív becsületességüknél fogva a nagy nemzetközi kérdések józan mérlegelésére törekednek. Nem egy „politológus“ felismeri, hogy a politika-tudomány napjainkban akarva akaratlanul kénytelen azoknak az érdekeit kifejezni, akik finanszírozzák és fenntartják. Burdeau is megállapítja, hogy a politika-tudomány sem fejlődhet szervezett kutatócsoportok, kutatóintézetek, kiadványok stb. nélkül; mindezekhez jelentős anyagi eszközök szükségeltetnek, és mi sem természetesebb annál, mint hogy az anyagi eszközök előteremtői a kutatások irányát megszabják, a számukra kívánt „eredményeket“ megköveteljék. „Mi sem könnyebb, mint hogy nesztelenül megfojtsák a független kutatást.“⁴⁶ Pollock is politikai rémálomnak nevezi azt a helyzetet, amelyen a vezetőcsúcsok teljes mértékben uralják a jellem- és vélemény alakításnak az eszközeit⁴⁷. A pénzeszsáktól való függetlenség kétségtelenül egyik előfeltétele a valamennyire is objektív kutatásnak, de tegyük hozzá: nem egyetlen feltétele. A társadalom és különösen a politikai jelenségek kutatásában az objektivitást csakis az biztosíthatja, hogy annak az osztálynak a pártos álláspontjára helyezkedünk, amelynek érdekei egybeesnek a társadalmi fejlődés objektív törvényeivel. Lenin figyelmeztet arra, hogy a politikában is lehet kis részletekre szorítkozni és lehet mélyebbre, egészen a lényegig hatolni⁴⁸. Lenin megállapítja, hogy az előbbi magatartás a polgári liberalizmus, míg utóbbi kizárólag a marxizmus sajátja. A politika-tudomány mérsékeltebb, polgári-liberalista képviselői is nem egyszer helytálló megállapításokat tehetnek és tesznek részletkérdésekben. A politika egyetlen autentikus, objektív, a lényegig hatoló és azt feltáró tudománya azonban csakis a munkásosztály marxista-leninista politika-tudománya lehet — a tudományos kommunizmus.

„ȘTIINȚA POLITICĂ“ BURGHEZĂ

(R e z u m a t)

„Știința politică“ este o variantă specifică a ideologiei burgheze contemporane. Ea are menirea de a influența conștiința politică a maselor în direcția dorită de burghezia imperialistă, de a se contrapune singurei științe autentice a politicii, comunismului științific, de a furniza soluții și sfaturi virurilor burghezei dominante pentru a-și consolida puterea. Aceste constatări sînt valabile referitor la „știința politică“ burgheză în întregime, deși autorul studiului subliniază că printr reprezentanții ei se află și intelectuali cinstiți, care, reflectînd tendințele antimonopoliste ale burgheziei mici și mijlocii, influența presiunii opiniei publice a maselor populare, se situează pe poziții rezonabile în problemele majore ale vieții contemporane (de ex. problema păcii și a războiului, a coexistenței pașnice etc.).

Autorul arată că „știința politică“ este măcinată de contradicții inerente, care se manifestă printre altele într-un haos complet de păreri privitoare la însuși obiectul acestei prelinse științe.

⁴⁶ G. Burdeau, *i. m.*, 157.

⁴⁷ F. Konsztantinov, *i. m.*

⁴⁸ V. I. Lenin *Măveii*, 19. k. Szikra, 1955, 106—107.

Analizând câteva dintre conceptele de bază ale „științei politice“ (statul, puterea, autoritatea) autorul scoate la iveală funcția socială și ideologică a „științei politice“ care se manifestă prin mușamalizarea contradicțiilor de clasă ale societății capitaliste contemporane, apologia statului imperialist, justificarea dominației vîrfurilor monopoliste.

În ceea ce privește metoda folosită în „știința politică“ autorul relevă influența neopozitivismului, dominația empirismului în marea majoritate a lucrărilor și cercetărilor.

Autorul conchide că „știința politică“ burgheză este incapabilă de a cerceta esența fenomenelor politice și de a da un răspuns științific la problemele din domeniul politic.

БУРЖУАЗНАЯ „ПОЛИТИЧЕСКАЯ НАУКА“

(Резюме)

„Политическая наука“ является специфической разновидностью современной буржуазной идеологии. Ее предназначение состоит во влиянии на политическое сознание масс в направлении, желаемом империалистической буржуазией, в противопоставлении научному коммунизму, единственной подлинной науке политики, в предоставлении господствующим буржуазным верхушкам решений и советов для укрепления своей власти. Эти подтверждения являются действительными по отношению к буржуазной „политической науке“ в целом, хотя автор работы подчеркивает, что среди ее представителей находятся и честные интеллигенты, которые, отражая антимонополистические стремления средней и мелкой буржуазии, влияние давления общественного мнения народных масс, располагаются на разумных позициях в отношении важнейших вопросов современной жизни (например, вопрос мира и войны, мирного сосуществования и т.д.).

Автор приходит к заключению, что буржуазная „политическая наука“ неспособна исследовать суть политических явлений и дать научный ответ на вопросы из политической области.

LA „SCIENCE POLITIQUE“ BOURGEOISE

(Résumé)

La „science politique“ est une variante spécifique de l'idéologie bourgeoise contemporaine. Elle a pour mission d'influencer la conscience politique des masses dans la direction souhaitée par la bourgeoisie impérialiste, de faire contrepoids à la seule science authentique de la politique, le communisme scientifique, de fournir enfin de solutions et de conseils l'aile marchante de la bourgeoisie dominante afin de consolider son pouvoir. Ces observations sont valables à l'égard de la „science politique“ bourgeoise dans son ensemble, quoique l'auteur souligne dans son étude la présence, parmi ses représentants, d'intellectuels de bonne foi qui, reflétant les tendances antimonopolistes de la petite et moyenne bourgeoisie ainsi que la pression de l'opinion des masses, se situent sur des positions raisonnables, dans les problèmes capitaux de la vie contemporaine (tels les problèmes de la paix et de la guerre, de la coexistence pacifique etc.).

L'auteur conclut que la „science politique“ bourgeoise est incapable d'étudier l'essence des phénomènes politiques et de donner une réponse scientifique aux problèmes d'ordre politique.

CAUZALITATEA IN FILOZOFIA ISTORICĂ A LUI A. D. XENOPOL

de

GHEORGHE TOMA

Analiza cunoștinței istorice, a structurii ei logice specifice, constituie o latură esențială a doctrinei filozofice elaborată de Xenopol. Aceasta este, de fapt, o problemă importantă pe care Xenopol o soluționează în mod neștiințific.

Lucrarea de față intenționează să dezvolte câteva observații, făcute de autorul ei cu altă ocazie, în legătură cu cauzalitatea pe care Xenopol o consideră articulație de bază a *seriei istorice*¹. Cit privește cauzalitatea, dat fiind faptul că este vorba de o simplă comunicare, ne vom opri mai ales la ceea ce istoricul și filozoful Xenopol a numit „cauzalitate în succesiune”.

Înainte de a arăta în mod concret ce înțelege Xenopol prin cauzalitate este necesar, credem, să facem observația că întreaga sa teorie în legătură cu această temă este brăzdată, ca tot restul operei sale, de o seamă de contradicții; iar aceste contradicții, departe de a fi de ordin secundar, sînt, dimpotrivă, contradicții adînci, care se vor „rezolva” printr-o înecare treptată a elementului real în diferite construcții idealiste, printr-o afirmare din ce în ce mai deschisă, mai categorică, a unor poziții de gîndire neștiințifice, agnostice.

În opera filozofică a lui Xenopol se înfruntă, pînă la un anumit punct, două tendințe opuse sau relativ opuse. Una din aceste tendințe vine din dorința, mereu simțită la istoricul Xenopol, de a găsi un fundament teoretic pe care să sprijine istorismul său limitat. Cealaltă decurge din faptul, foarte evident și el, că Xenopol a încercat să toarne acest fundament teoretic cu ajutorul unui material de gîndire filozofică care, prin conținutului său, trebuia să-l ducă și l-a dus la concluzii cu totul contrare.

Prin urmare, dacă ar trebui să ne imaginăm linia de mișcare a gîndirii lui Xenopol — subliniem, e vorba acum *numai* de filozofia sa —, am constata că această linie tinde să ia forma ramurei coboritoare a unei curbe trajectorice. Ea pornește de la un punct relativ înalt și se arcuiește, sub forma unei imagini generale despre lume, fixîndu-se pe firul istoriei filo-

¹ Gh. Toma, *Cîteva considerații critice asupra concepției istorice a lui A. D. Xenopol*, „Studia Universitatis Babeș—Bolyai”, Philosophia et Oeconomica, 1960.

zofiei contemporane într-o zonă de interferență dintre neokantism și pozitivism.

Pe de altă parte, putem observa pe linia desfășurării gândirii lui Xenopol și unele influențe, indirecte, venite din partea idealismului obiectiv hegelian. Deoarece, așa cum vom vedea, „forța evoluționistă“ se apropie în unele privințe de „*Spiritul istoriei*“ despre care vorbea idealistul Hegel.

Dar, opera lui Xenopol, luată în întregime ei, nu este numai contradictorie, ci și complexă. Spunem că este complexă fiindcă filozoful Xenopol a fost dublat de istoricul Xenopol. Și dacă filozoful — prin concluziile politice care decurg din sistemul său — a mers pe o linie antimarxistă, burghezo-apologetică, istoricul a dat prima expresie mai sistematică istoriei patriei noastre în condițiile când elementele cele mai cosmopolite și reacționare ale burghezo-moșierimii ironizau, ca lipsit de temelie și de bază reală, un asemenea efort.

Opera de istorie a lui Xenopol, cu toate lipsurile ei de interpretare și de informație, văzută la nivelul condițiilor istorice în care a apărut, solicită judecăți valorificatoare care nu pot să nu se deosebească de cele ce decurg, în cea mai mare măsură, din analiza concepției sale filozofice.

Am spus mai înainte că Xenopol pornește de la o poziție de gândire filozofică care, dacă n-ar fi fost părăsită și încă destul de repede, l-ar fi putut conduce la cu totul alte concluzii decât cele la care a ajuns. În orice caz, din felul cum pune el la început problema valorii științei și a cunoașterii în general, înclinăm să credem că Xenopol a intuit faptul — pentru un moment numai — că subiectivismul filozofic atacă știința în înseși temele sale, este altceva, decât „proiecția rațiunii lucrurilor în rațiunea omenească“², „reproducerea intelectuală a realității“³ și nicidecum o creație pură a spiritului nostru.

Mai mult decât atât, categoriile filozofice au și ele, după Xenopol, un conținut obiectiv. Spațiul și timpul, de pildă, „sînt abstrase din realitate de inteligența noastră și nu numai categorii a priori a sensibilității noastre, cum vrea Kant“. Spațiul „se întinde în afară de noi și timpul curge independent de noi“⁴. La fel și legile și cauzalitatea, au la nivelul acestei prime expresii a gândirii lui Xenopol un caracter obiectiv. Noțiunea de cauză este, după el, „reproducerea intelectuală a resorturilor, de asemenea reale, care împing faptele să se manifeste“; elementul intelectual „reflex al naturii exterioare, care ne face să înțelegem producția unui fenomen“⁵. Văzute lucrurile altfel, „istoria nu ar fi decât o imensă fantasmagorie“⁶. Aceste teze ar avea menirea să ni-l prezinte pe Xenopol în opoziție atât față de pozitivism cât și de neokantism.

² *La Théorie de l'histoire*, Ernest Leroux, Paris, 1908, p. 30.

³ *Ibidem*, p. 34.

⁴ *Ibidem*, p. 1.

⁵ *Ibidem*, p. 35.

⁶ *Ibidem*, p. 1.

Se opun pozitivismului original aceste afirmații pentru că Xenopol, după cum se vede, nu consideră acum cauzalitatea ca o „entitate metafizică”, fără nici o acoperire reală și cu totul străină de adevăratul spirit științific. Căutând cauzele fenomenelor, știința nu se avintă — cum ar fi spus A. Comte — pe un teren steril și impropriu. Dimpotrivă, ca „reflex al naturii exterioare”, explicația cauzală este aceea „care ne face să înțelegem producerea unui fenomen”: înțelegere fără de care cunoașterea nu poate progresa.

Pe de altă parte, acest început de teorie materialistă a cunoașterii de la care pornește Xenopol, s-ar deosebi — dacă facem pentru un moment abstracție de ceea ce urmează — și speculațiile pe care le face H. Rickert pe marginea noțiunii de „conștiință generică”. Neokantianul Rickert, spre deosebire de contemporanul său Xenopol, cu care a discutat într-o serie de probleme ale filozofiei burgheze a istoriei, va face de la început din apriorism piatra de temelie a concepției sale. Astfel, „conștiința generică”, sediul valorilor eterne, este considerată de către Rickert drept un fel de demiurg care pune sens și substanță în vălmășagul evenimentelor istorice. În al doilea rând, plecând de la „principiul realității științei”⁷ Xenopol va respinge și teza lui W. Windelband, după care știința s-ar reduce la o simplă corespondență între noțiuni⁸. „Aserțiunea după care știința nu stabilește decât raporturi între noțiuni, conchide Xenopol, este lipsită de orice fundament”⁹.

Dacă ne-am oprit însă cu analiza aici, am risca să dăm o imagine unilaterală — în ultimă analiză, falsă — asupra concepției filozofice a lui Xenopol. Impingând expunerea ceva mai departe, vom constata, ceea ce spuneam și mai înainte, că gândirea lui Xenopol pe măsură ce se desfășoară alunecă tot mai mult spre idealism și agnosticism.

Astfel, după ce Xenopol afirmase — în opoziție cu agnosticismul — încrederea în posibilitatea de cunoaștere a realității obiective de către om, vine cu o primă interdicție care subminează tot ceea ce am putut considera mai înainte ca fiind pozitiv în gândirea sa. „Trebuie însă luat aminte, spune Xenopol, că cugetarea omenească nu poate niciodată pretinde pe deplin la ultima rațiune a lucrurilor”¹⁰.

*

Să vedem ce înțelege Xenopol prin noțiunea de *raport cauzal* în general și apoi, prin ce s-ar distinge așa zisa cauzalitate în succesiune. Orice cauză, spune el, are două părți constitutive: *condițiile* și *forța* care acționează asupra condițiilor, modificându-le într-un fel sau altul. Între ele ar exista o corelație, de unde rezultă că forța ar avea totuși prioritate față de condiții. „Dacă forța n-ar exista, spune el, n-ar exista motorul; dacă condițiile ar lipsi acțiunea forței s-ar pierde în vid”¹¹. Aceași forță produce aceleași

⁷ Ibidem, p. 29.

⁸ W. Windelband, *Praeludien*, II. Aullage, 1903, p. 138.

⁹ *Théorie de l'histoire*, p. 39.

¹⁰ Ibidem, p. 35.

¹¹ Ibidem, p. 48.

efecte „dacă trece prin aceleași condiții. Aceeași forță produce efecte diferite, dacă acționează în condiții diferite”¹².

Așadar, a determina cauza unui fenomen înseamnă după Xenopol, a găsi cele două elemente ce l-au adus la existență: *condițiile și forța*, „sufletul”, „resortul intim al lucrurilor”. Dar elementul „motor” care este forța rămâne în esența sa incontrollabil. Conștiinței omenești îi este dat să cunoască numai „modul de acțiune al forței în sine”¹³, nu și natura ei. Căci, ce ar însemna, se întreabă Xenopol, să explicăm în natura ei intimă această forță? Nimic altceva decât să găsim posibilitatea de a pune această entitate în relație cu cauza care a determinat-o, adică — conform concepției sale — cu o altă forță și condițiile prin care a acționat această forță. Lucru imposibil de realizat, va spune el, deoarece ea este „ultima rațiune a lucrurilor”.

Or, „forța evoluționistă” fiind incognoscibilă, posibilitatea cunoașterii ei trecând dincolo de puterea de bătaie a rațiunii omenești, înseamnă că raportul cauzal, așa cum îl concepe Xenopol, își pierde valoarea epistemologică și metodologică și nu ne mai poate ajuta „să înțelegem producția unui fenomen”. Apare aici în mod limpede una din marile contradicții în care a căzut gânditorul Xenopol, contradicție care marchează și un prim pas pe care l-a făcut el spre agnosticismul pozitivist.

Termenul de „forță” — deși aceasta „pare să țină de natura existenței” — acoperă în doctrina lui Xenopol un vădit conținut finalist, străin esenței vieții sociale, afirmat într-o perioadă de avânt al gândirii științifice, într-o perioadă de curățire a terenului științific de mistere și pseudo-concepte.

Făcînd o caracterizare generală a filozofiei burgheze a istoriei, caracterizare care, credem noi, cuprinde și fondul teoriei lui Xenopol, Engels a arătat că aceasta „a înlocuit legătura reciprocă reală a evenimentelor, a cărei existență trebuia dovedită, cu o legătură fabricată în mintea filozofilor; în aceea că istoria a fost concepută în ansamblul ei, cit și în elementele ei izolate, ca realizarea treptată a unor idei și, firește, numai a ideilor favorite filozofului însuși.

După aceste concepții istoria se îndreaptă în mod inconștient, dar necesar, spre o țință ideală determinată și stabilită de mai înainte — așa cum, de pildă, la Hegel, ea urmărea realizarea ideii sale absente, iar tendința nemăsurată de a atinge această idee absolută constituia legătura interioară dintre evenimentele istorice. O nouă *providență misterioasă* — inconștientă sau care devenea conștientă încetul cu încetul — a fost pusă în locul legăturii reciproce reale încă necunoscute”¹⁴.

După ce a introdus această „providență misterioasă” — ca să folosim expresia lui Engels — în analiza raportului de cauzalitate Xenopol va veni, în continuare, cu o serie de alte restrîngerii ale posibilității de cunoaștere a realității exterioare și cauzalității de către om. Astfel, după el, conștiința istorică nu cuprinde în sine în mod necesar legea, după cum cea teoretică poate lăsa la o parte cauzalitatea. Acest fapt n-ar depinde de metoda de cercetare, ci de natura obiectului cercetat. Cînd acționează în condiții

¹² Ibidem, p. 50.

¹³ Ibidem, p. 51.

¹⁴ Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, 1949, p. 52.

mereu diferite, „*fortele naturale*“ dau naștere la evenimente individuale unice, care se grupează pe firul cauzalității în serii istorice — și ele ireductibile una la alta.

Dimpotrivă, când condițiile rămân aceleași, prin acțiunea forțelor iau naștere fenomene de repetiție, singurele care se supun din punctul de vedere al prelucrării logice categoriei de lege. Felul cum înțelege însă Xenopol această demarcație dintre cauzalitate și lege în cadrul procesului cunoașterii, reprezintă o nouă concesie pe care o face el pozitivismului.

După Xenopol, într-un mod cu totul greșit, explicația cauzală a fenomenelor nu numai că nu este posibilă în *științele teoretice* — decît în caz „cu totul incidental“ —, dar ea nici nu e principial *necesară* în acest domeniu de cunoaștere. Această explicație nu este posibilă — decît în extrem de puține cazuri — fiindcă în domeniul repetiției „necunoscutul înconjoară foarte de aproape cognoscibilul“¹⁵.

Pe de altă parte, dacă s-ar încerca totuși o explicație cauzală în domeniul repetiției, dată fiind natura specifică a obiectului ei, această explicație n-ar fi decît o tautologie. Ea s-ar reduce la tentativa științei de „a explica legea de manifestare a fenomenului cu ajutorul fenomenului“¹⁶. De aceea, conchide Xenopol, științele teoretice — științe ale repetiției — nu trebuie să încerce să se fundamenteze pe explicația cauzală a lucrurilor, sarcina și condiția *esențială* a progresului lor fiind numai aceea de a descoperi *legea*, adică de a arăta *cum* se manifestă fenomenele și nu și *pentru ce* se manifestă ele într-un fel sau altul¹⁷.

Este clar faptul că Xenopol alunecă din nou prin aceste afirmații pe poziții pozitivistice. Această alunecare constă în primul rînd în aceea că Xenopol, ca și pozitiviștii — e adevărat, într-o formă ceva mai indirectă — absolutizează metafizic un moment relativ al cunoașterii omenești, încercînd să scoată pe această cale concluzii filozofice idealiste și agnostice.

În al doilea rînd, categoria de lege pe care s-ar sprijini în constituirea lor numai științele teoretice, este luată și ea într-un sens cu totul pozitivist. După Xenopol legea reflectă „ordinea“ sau relațiile „constante de coexistență“ între fenomene și nu relații care, pe lângă acestea, au și caracter necesar, esențial și sînt relativ stabile. De aici rezultă limpede faptul că în lumina teoriei sale științele teoretice tind din ce în ce mai mult să devină empirice, pur descriptive.

Intr-un mod cu totul diferit, spune filozoful nostru, stau lucrurile în domeniul istoriei, adică în domeniul „succesiunii în timp“. În primul rînd, în cadrul cunoștinței istorice explicația cauzală este nu numai posibilă, dar și absolut necesară. Această situație avantajoasă s-ar datora mai întîi faptului că în acest domeniu al realității, necunoscutul nu mai „înconjoară foarte de aproape cognoscibilul“, așa cum se întîmplă în repetiție. Totuși și în succesiune firul explicației cauzale a evenimentelor este tăiat din cînd în cînd de o serie de necunoscute cum ar fi, de pildă, intervenția hazardului și a personalității¹⁸.

¹⁵ *Théorie de l'histoire*, p. 70.

¹⁶ *Ibidem*, p. 45.

¹⁷ *Ibidem*, p. 38.

¹⁸ *Ibidem*, p. 74.

Cu toată intervenția „incognoscibilului” — prezent sub forma „misterului insondabil al personalității umane sau a jocului fortuit al hazardului”¹⁹ —, explicația cauzală în istorie — adică în succesiune — nu ar fi totuși limitată fiindcă, alături de existența forțelor incognoscibile și străine esenței vieții sociale, în lanțul cauzal mai acționează și condițiile *irepetabile*, mereu altele. Înaintînd pe latura condițiilor care pot fi puse în relații cauzale, spiritul cunoscător ar putea ocoli înfundăturile, ridicîndu-se cu explicația, în timp, din verigă în verigă „pînă la primele efluvii ale spiritului omenesc”²⁰ sau pînă la nebuloasa primară dacă este cazul.

Acest dualism format din „forța evoluționistă” incognoscibilă și străină vieții sociale și „condițiile” ce reprezintă tabloul istoric viu, constituie cele două tendințe din opera lui Xenopol despre care am vorbit la început: *istorismul* său limitat și *agnosticismul*.

În practica de cercetare concretă a istoriei patriei, Xenopol a pus accentul cu deosebire asupra elementului condiție, lăsînd la o parte, de cele mai multe ori, entitatea metafizică. De fapt, ceea ce se numește „*condiționism*” în opera istoricului Xenopol poate fi luat și drept expresie a efortului său de a se păstra — nu numai ca istoric, ci și ca filozof — pe pozițiile unui istorism limitat, afirmat într-o perioadă de alunecare masivă a filozofiei burgheze-reacționare spre subiectivism, iraționalism și antiistorism.

Pe de altă parte — și în strînsă legătură cu aprecierea de mai sus —, la nivelul vieții sociale, forța evoluționistă care acționează prin intermediul forțelor auxiliare mișcînd istoria înainte, pare să se identifice cu ceea ce numește el — mergînd pe o linie aproape de Hegel și, în parte, de Rickert — „idei obiective”, „idei idealuri” sau „idei concrete”²¹. Iar în altă parte el afirmă într-un mod cu totul explicit faptul că există „o identitate între spiritul uman și marele suflu care face să se miște universul”²².

Dacă ne întrebăm, spune Xenopol, „pentru ce un animal capătă un organ mai bine înzestrat decît semenii lui și triumfă asupra lor, în lupta pentru existență? Din ce cauză Mahomet a apărut în sinul arabilor nomazi și i-a împins prin învățătura lui să iasă din deșerturile lor pentru a cuceri lumea? Cine face să răsară în general geniile, oamenii providențiali din mijlocul maselor? Ce explică în ultimă analiză transformarea politică, socială, economică, artistică, religioasă, literară; ce explică invențiile continue și progresele științei; și pentru ce la un anumit popor transformările nu sînt decît rudimentare, la unele se opresc după un anumit mers, pe cînd la altele înaintează cu pași uriași?

La toate aceste chestiuni și la multe altele, nu e decît un simplu răspuns posibil: forța evoluționistă lucrează în mod diferit după timpurile și rasele în care se manifestă”²³.

¹⁹ Ibidem, p. 74.

²⁰ Ibidem, p. 75.

²¹ Ibidem, pp. 220, 221.

²² Ibidem, p. 34. Această idee se adaugă la temeuriile care ne fac să-l apropiem pe A. D. Xenopol mai mult de Hegel decît de Ed. Hartmann. „Inconștientul” sau „supraconștientul” lui Ed. Hartmann exclude ideea de progres și, în general, orice optimism, pe cîtă vreme la Xenopol lucrurile stau altfel.

²³ Ibidem, p. 211.

De aici rezultă faptul că este introdus în explicarea raportului de cauzalitate în istorie pe lângă categoria de timp, condiții și forță și termenul de rasă. Cu toate că el nu acceptă ideea existenței unor rase pure, în sensul exclusivist biologic al cuvântului, acceptă totuși existența lor la baza istoriei sub forma caracterului specific al poporului — care constă într-un anumit potențial intelectual.

Xenopol a introdus în construcția sa idealistă termenul de rasă din nevoia de a da „o justificare” teoretică unor realități istorice concrete. În primul rând, prin aceasta el a încercat să explice ceea ce se numește în mod curent factură psihică specială unui popor, concretizată în cultură sa materială și spirituală. În al doilea rând, prin rasă el a avut iluzia că a creat posibilitatea „explicării” și „justificării” diferenței de nivel de viață materială și spirituală a diferitelor popoare.

Rasa, înțeleasă ca potențial spiritual nativ, ar circumscrie, chipurile, nivelul pînă la care se pot înălța diferitele popoare în crearea valorilor teoretice, estetice și economice. Și dacă se constată că unele popoare se găsesc pe trepte diferite ale progresului cultural, acest lucru nu trebuie pus numai pe seama „timpurilor”, ci și pe seama rasei care le măsoară acestor popoare nivelul lor de dezvoltare istorică.

După cum se poate ușor observa, filozoful Xenopol substituie în acest caz explicației științifice a nivelului diferit de dezvoltare a culturii spirituale și materiale a diverselor popoare o pseudo-explicație. Dar, pe lângă acest fapt, este necesar să amintim și aici că în cercetările istorice concrete el va trece și acest element — așa cum a făcut și cu forța — pe un plan secundar.

La început Xenopol își punea sarcina de a discuta cauzalitatea — în care a văzut sufletul istorismului său — numai din „punct de vedere *logic și științific*”²⁴. El nu și-a respectat însă și nici n-a putut să-și respecte acest angajament. De aceea, urmărind problema cauzalității la el, cercetătorul este pus meru în situația de a atinge și o problematică filozofică cu o semnificație ceva mai largă. Este vorba despre faptul că analiza cauzalității în teoria lui Xenopol ne conduce direct la problema evoluției și factorilor ei²⁵.

În concluzie, se impune să subliniem din nou ceea ce am spus chiar în prima frază a acestei prezentări: anume că Xenopol a pus în discuție o problemă importantă — caracterul specific al cunoștinței istorice —, pe care a rezolvat-o în mod neștiințific.

Înțelegerea acestei probleme importante depinde însă de înțelegerea justă, științifică a conținutului specific al mișcării sociale. Numai admițînd faptul obiectiv și fundamental că la baza mișcării sociale acționează legi obiective generale și particulare, poate fi lămurită problema specificului cauzalității în istorie.

²⁴ Ibidem, p. 29.

²⁵ Acest fapt a fost subliniat și de către: Gaston Richard, H. Rickert, H. Berr, Raymond Aron, O. Botez, N. Bagdasar și alții. Problema evoluției și factorilor ei în filozofia lui Xenopol va constitui pentru noi obiectul unei alte comunicări.

Conștiința istorică trebuie să cuprindă în sine în egală măsură — sub forma unei *sinteze organice* — două momente: structura sistemului examinat, adică generalul și *diversitatea calitativă* a faptelor, prezentă sub forma succesiunii cauzale nemijlocite. După cum, pe bună dreptate, spunea Fr. Engels -- motivele nemijlocite ale evenimentelor istorice pot fi foarte diferite, „parte obiecte exterioare, parte motive ideale, ambiție, entuziasm pentru adevăr și dreptate, ură personală sau capricii pur individuale de tot felul“²⁶.

Dincolo de această urzeală de relații concrete și evenimente unice, acțiunează însă legile procesului istoric; succesiunea concretă nefiind decît forma de manifestare a acțiunii acestor legi. A absolutiza în cadrul cunoștinței istorice unul din aceste momente, înseamnă a cădea pe poziții metafizice.

Intr-adevăr, cînd se absolutizează ceea ce este general, se poate cădea în eroarea de a încerca să se scoată în mod deductiv diversitatea calitativă a istoriei din legile generale. Or, de la nici o lege socială nu se poate ajunge pe cale deductivă la vreun fapt al istoriei vii. Diferitele laturi ale cunoștinței istorice, care reflectă o realitate organică, se găsesc între ele nu în raport analitic deductiv, ci *dialectic sintetic*. Cunoașterea legilor sociale este un moment *absolut* necesar în constituirea cunoștinței istorice *reale*, dar nu și suficient. K. Marx sublinia faptul că abstracțiunile în știința istorică „pot servi numai pentru a înlesni sistematizarea materialului istoric, pentru a indica ordinea diferitelor sale straturi. Dar, ...aceste abstracțiuni nu oferă în nici un caz o rețetă sau o schemă după care să poată fi ajustate epocile istorice. Dimpotrivă, dificultățile încep abia atunci cînd pășim la cercetarea și sistematizarea materialului“²⁷.

Cînd se absolutizează însă momentul diversității calitative în succesi-vitate, gîndirea istoricului cade pe pozițiile empiriste ale teoriei factorilor. Neokantienii, despre care am mai vorbit, n-au făcut altceva decît să absolutizeze motivele nemijlocite ale acțiunilor istorice, să le „purifice“ de orice urmă de materie și apoi să le înalțe în sfera „conștiinței generice“, factorul hotărîtor al istoriei care potențează activitatea individualităților creatoare sau așa ziselor „centre istorice“²⁸.

Viciul fundamental al poziției lui Xenopol în analiza cunoștinței istorice constă în aceea că el a pus la fundamentul succesiunii cauzale o entitate metafizică și nu legile generale ale dezvoltării sociale²⁹. Iar, pe de altă parte, făcînd din această bază ceva impenetrabil pentru cunoașterea ome-nească, a fost nevoit să restrîngă conștiința istorică la analiza „condi-

²⁶ Fr. Engels, *op. cit.*, p. 54.

²⁷ K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, E. P., 1959, p. 28.

²⁸ H. Richert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Tübingen, 1921, p. 283.

²⁹ Xenopol ajunge să stabilească, fără să depășească totuși spiritul poziției sale generale, două categorii de legi: *abstracte* și *concrete*. Cele abstracte au caracter „regulat, uniform, permanent, etern“. Ele n-ar fi raporturi între fapte concrete, ci legi de manifestare în sine însuși ale forței imateriale. „Aceste legi abstracte vor da naștere în repetiție legilor concrete de producere a fenomenelor în vreme ce în succesiune vor crea ca rezultat seriile de dezvoltare“.

„flor”, adică a împrejurărilor prin care se manifestă necesitatea istorică adîncă.

Prin urmare, dacă sistemul de filozofie al lui Xenopol — destul de mult discutat la vremea sa în Europa — a tîns să devină în cea mai mare parte „o reprezentare înșelătoare a mișcării istorice”³⁰, nu același lucru se poate spune fără rezerve și despre opera istoricului Xenopol. Dar, acest fapt va trebui pus mai bine în lumină de către istoricii marxiști din țara noastră³¹.

ПРИЧИННОСТЬ В ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ А. Д. КСЕНОПОЛЯ

(Резюме)

В настоящем докладе автор делает попытку развить некоторые направленные в другом смысле соображения в связи с причинностью в исторической теории Ксенополя. В систему философии истории разработанную Ксенополем, причинность входит в качестве значительной стороны специфической структуры исторического знания. Поэтому автор считает, что критический анализ этой темы ведёт к более полному разъяснению *исторического ряда* (серия). С другой стороны, исследование способа примененного Ксенополем для анализа причинного соотношения влечет в сферу суждения другую важную тему его доктрины: эволюция и её факторы, тема которая составит предмет другого доклада автора.

Позиция Ксенополя в вопросе причинности является противоречивой и, в последнем анализе, идеалистической и ненаучной. Прежде всего, находим у него утверждение того, что понятие причинности является „рефлексом внешней природы, дающим нам понять возникновение какого, то явления, факт без наличия которого история была бы „необъятной фантазмагорней“.

С другой стороны Ксенополь вводит существенное ограничение вследствие которого „последний смысл вещей” не мог бы быть постигнут.

Помимо „силы” и „условий” в причинную цепь он включил и термин „раса” который, якобы, ограничивает уровень материального и духовного развития различных народов.

Но анализ структуры исторического знания не может быть понят с идеалистической позиции, которую занимал Ксенополь-мыслитель. Это понимание предполагает допущение фундаментального факта, что в основе общества действуют объективные законы, которые определяют по существу, всё конкретное историческое движение.

LA CAUSALITÉ DANS LA PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE d'A. D. XENOPOL

(Résumé)

L'auteur a voulu développer ici quelques observations faites dans un autre ordre d'idées relativement à la causalité dans la théorie de l'histoire de Xenopol. Dans le système de philosophie de l'histoire élaboré par Xenopol, la causalité entre comme un élément important dans la structure propre à la connaissance historique. C'est pourquoi l'auteur considère que l'analyse critique de ce thème permet de mieux éclaircir la notion

³⁰ K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, E. P., 1954, p. 224—225.

³¹ Amintim aici studiul semnat de V. Maciu, *Unirea Moldovei și Țării Românești în opera istoriografică a lui A. D. Xenopol*, din „Studii privind unirea Principatelor”, Editura Academiei R.P.R., 1960. În același timp prezintă interes și studiul lui Z. Ornea, *Contribuții la cunoașterea opiniilor social-economice ale lui A. D. Xenopol*, în „Studii”, an. X (1957), nr. 4.

de *série historique*. D'autre part, l'examen de l'analyse appliquée par Xenopol au rapport causal amène dans le champ de la discussion un autre thème important de sa doctrine: l'évolution et ses facteurs, thème que nous réservons pour une autre étude.

La position de Xenopol dans le problème de la causalité est contradictoire et, en dernière analyse, idéaliste et non-scientifique. Et d'abord nous y trouvons l'affirmation que la notion de causalité est „un reflet de la nature extérieure, qui nous fait comprendre la production d'un phénomène“, sans quoi l'histoire ne serait qu'une „immense fantasmagorie“.

D'autre part, Xenopol apporte une restriction essentielle, selon laquelle on ne peut atteindre l'„ultime raison des choses“.

Outre la „force“ et les „conditions“, il a inclu dans la chaîne causale la notion de „race“, qui limiterait selon lui le niveau de développement matériel et spirituel des divers peuples.

L'analyse de la structure de la connaissance historique ne peut pourtant pas être comprise si l'on se place au point de vue idéaliste où s'est placé Xenopol en tant que penseur; elle ne peut l'être qu'après avoir accepté le fait fondamental qu'à la base de la société agissent des lois objectives, lesquelles déterminent en essence tout le mouvement concret de l'histoire.

DEZVOLTAREA ELEMENTELOR DIALECTICE ÎN FILOZOFIA LUI SPINOZA

de
EUGEN RÓZSA

Studiind dezvoltarea elementelor dialectice în diferitele opere ale lui Spinoza, vom fi conduși, prin natura lucrurilor, să relevăm amănunte și să scoatem în relief nuanțele gândirii spinoziste. Dar amănuntul nu-l vom examina în sine și nuanța nu o vom aprecia numai pentru originalitatea implicată în ea. Aplicînd principiile metodologiei marxist-leniniste, vom considera elementele dialectice apărute în diferitele lucrări ale marelui filozof — ca și, de altfel, întreaga operă a lui — ca o oglindire filozofică a realității. Vom arăta că în măsura în care realitatea se oglindea mai puternic și mai cuprinzător în diferitele sale scrieri — în ciuda obstacolelor provenite în primul rînd din concepția sa generală mecanicistă — și elementele dialectice ale filozofiei sale materialiste se întăreau și se cristalizau, rămînînd însă, desigur, în cadrele determinate de epoca în care Spinoza a trăit, de epoca dominată de metafizică. Valoarea generală a dialecticii este dovedită și prin faptul că și în secolul al XVII-lea, secol al metafizicii dominante, s-au găsit — după cum spune Engels¹ — reprezentanți străluciți ai dialecticii, ca Descartes și Spinoza. Dovada aceasta se va întări și mai mult dacă se va putea arăta că la unul dintre acești dialecticieni străluciți, elementele dialectice se accentuează paralel cu lărgirea și adîncirea ogliindirii realității ce s-a realizat în cursul dezvoltării filozofiei lui.

Condițiile pentru a studia dezvoltarea filozofiei lui Spinoza nu s-au creat decît după ce s-au scurs aproape 200 de ani de la moartea filozofului, din cauza simplului fapt că manuscrisul primei sale opere n-a fost descoperit decît pe la mijlocul secolului trecut. Este adevărat că s-au înregistrat mai devreme semnalări despre existența acestei opere, dar dintre acestea numai una a conținut o referire la anumite elemente cuprinse în „Etica”, rămasă în manuscris, care n-ar exista în „Etica” tipărită. În adevăr, Jan Rieuwerts, fiul editorului lui Spinoza, vorbind în 1704 cu Gottlieb Stolle — care a devenit profesor de științe juridice cu cîțiva ani în urmă la

¹ F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a II-a, E.S.P.L.P., Buc., 1955, p. 27.

Jena, — a afirmat că spre deosebire de „Etica” tipărită, această operă de tinerețe a lui Spinoza, care de altfel n-a întrebuințat în expunere metoda matematică, a tratat și problema diavolului. Este evident că o relatare de această natură nu putea constitui o bază de plecare pentru cercetarea dezvoltării filozofiei lui Spinoza. De altfel, după descoperirea operei s-a putut constata că făcând această afirmație Jan Rieuwerts s-a călăuzit după semne externe întrucît conținutul capitolului semnalat este în plină concordanță cu spiritul exprimat în opera principală a lui Spinoza și deosebirea aparentă provine numai din întrebuințarea unei terminologii diferite. În adevăr, în capitolul² „Despre diavol”, din „Korte Verhandeling”, ca și în „Etică”, este vorba despre respingerea absolutizării negației, respingere cît se poate de caracteristică pentru gîndirea filozofică a lui Spinoza în toate treptele dezvoltării sale.

După descoperirea celei mai vechi opere a lui Spinoza, la o analiză mai atentă s-a constatat că această „Etică netipărită” n-are caracter omogen, ci se compune din diferite părți redactate, probabil, la date diferite. S-a putut presupune în consecință că problema dezvoltării filozofiei lui Spinoza este mai complicată decît s-a crezut mai înainte. Atenția comentatorilor a fost atrasă în special de două dialoguri intercalate în textul primei opere a lui Spinoza. La textul din „Korte Verhandeling” mai este atașată și o anexă. În privința stabilirii ordinii cronologice de redactare a acestor părți diferite, s-au emis ipoteze numeroase care au epuizat aproape toate posibilitățile de variație. Astfel, în prima sa lucrare despre Spinoza, Sigwart³, dar mai ales Avenarius⁴, a militat pentru teza anteriorității dialogurilor. În schimb, Freudenthal⁵ a adoptat interpretarea opusă și a făcut sforțări pentru a dovedi că cele două dialoguri sînt posterioare față de „Korte Verhandeling”. S-a exprimat și o poziție intermediară, după care primul dialog ar fi anterior, iar cel de-al doilea posterior față de textul dezvoltat al „primei Etici”. Această teză a fost apărută de Sigwart⁶ în introducerea la traducerea sa a primei opere spinoziste, care și-a modificat poziția sa inițială, și de Lachièze-Rey⁷. Celelalte comentarii se încadrează în aceste trei clase de interpretări.

Cercetările avînd ca scop determinarea ordinii cronologice, se împletesc într-un fel sau altul cu tendința de a stabili influențele ce s-ar fi exercitat asupra lui Spinoza, influențe care ar fi fost caracteristice pentru diferitele faze ale dezvoltării filozofiei spinoziste. În privința scoaterii pe primul plan a influenței lui Descartes, cea mai caracteristică este interpretarea lui Brunschvicg⁸, după care influența carteziană ar fi mers întărindu-se, și chiar și punctul de plecare al gîndirii spinoziste ar fi fost medi-

2. *Spinoza*, E.S.P.L.S., Buc., 1952, p. 35 (cap. XXV, P. II, „Tratatul scurt”). — Spinoza, *Opera*, vol. I, Heidelberg, 1923, p. 107.

3. Sigwart, *Spinoza's neuentdecker Tractat*, p. 5.

4. Avenarius, *Über die beiden ersten Phasen des spinozischen Pantheismus*, p. 19.

5. Freudenthal, *Spinoza-Studien* în „Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik”, 109, p. 12.

6. Sigwart, *Benedict de Spinoza's Kurzer Tractat*, p. XXXIII.

7. Lachièze-Rey, *Les origines cartésiennes du dieu de Spinoza*, p. 7.

8. Brunschvicg, *Spinoza et ses contemporains*.

țarea filozofiei lui Descartes. După alții, și în special după Avenarius Dunin-Borkowski⁹, Delbos¹⁰, Freudenthal¹¹ — filozofia lui Spinoza s-ar fi constituit înainte să se fi exercitat influența carteziană, ea fiind rezultatul altor influențe, precis determinabile, sau nu. Intrucît căutarea influențelor își găsește corolarul necesar în căutarea unei originalități inițiale inexplicabile, — există în literatura de specialitate și o interpretare care consideră că în faza inițială a dezvoltării filozofiei lui Spinoza s-a manifestat „geniul său personal”¹². În ciuda faptului că metoda prin care se atribuie o importanță determinantă influențelor, s-a dovedit inoperantă, comentarii burghezi de astăzi continuă să aplice această metodă și au tendința de a pune pe primul plan problema existenței sau lipsei influenței religioase asupra lui Spinoza¹³.

În adevăr, metoda căutării influențelor „determinante” este greșită, în general, și în consecință ea a trebuit să se dovedească neputincioasă și în cazul interpretării lui Spinoza.

Este incontestabil că influențele pot să aibe roluri diferite, nelipsite de importanță, în elaborarea unui sistem filozofic. Ele pot constitui un ajutor prețios, sau o frînă jenantă în elaborarea doctrinei; ele pot masca tendința profundă a unei gândiri filozofice; prin ele se pot explica anumite părți, aspecte și legături în interiorul sistemului. Dar pe ele nu se poate baza, în nici un caz, o explicare integrală a unei gândiri filozofice care prezintă vreo importanță. Metoda prin care se atribuie influențelor rolul primordial, a trebuit să dea greș și în privința explicării filozofiei spinoziste. În nici o scriere a lui Spinoza nu s-a putut stabili în mod convingător existența vreunei influențe dominante, anterioare cunoașterii de către Spinoza a operei carteziene. Spinoza a cunoscut pe Descartes și în momentul în care a elaborat textul primului dialog, text cu conținut poate cel mai îndepărtat de tendința carteziană. Un pasaj dintr-un context care vizează, de altfel, și un alt obiectiv, constituie o dovadă suficientă în acest sens, intrucît se face aici aluzie la dualismul lui Descartes, întrebuițind termenii cartezieni de substanță cugetătoare și substanță întinsă¹⁴. Diferitele teze ale lui Descartes au fost de un folos indiscutabil de mare în elaborarea doctrinei spinoziste, așa încît ar fi nejust de a refuza filozofului nostru epitetul de cartezian. Dar cum s-ar putea accepta interpretarea, bazată pe metoda căutării influențelor, după care filozofia spinozistă ar fi un rezultat al meditațiilor asupra doctrinei lui Descartes, cînd se știe că unele teorii ale lui Descartes acceptate într-o anumită operă au fost respinse cu hotărîre într-o altă operă a lui Spinoza? Astfel, teoria despre caracterul pasiv al ideilor¹⁵, precum și teoria despre unirea corpului și sufletului¹⁶ sînt adop-

9. Dunin-Borkowski, *Der junge de Spinoza*, p. 289.

10. Delbos, *Le problème moral dans la philosophie de Spinoza*, p. 22.

11. Freudenthal, *Spinoza's Leben und Lehre*, ed. a II-a, P. II, p. 78.

12. Lachièze-Rey, *op. cit.*, p. 4.

13. Sokolov, *Lupta ideologică contemporană și spinozismul* (în „Voprosi filosofii” 6/1962, p. 72).

14. *Spinoza*, E.S.P.L.S., Buc., 1952, p. 29 („Dialog I”). — S.O., I, p. 28.

15. *Ibidem*, p. 32 („Tratatul scurt”, cap. XV, P. II). — S.O., I, p. 79.

16. Spinoza, *Opera*, vol. I, Heidelberg, 1923, p. 91—92 („Tratatul scurt”, cap. XIX, P. II).

tate în „Korte Verhandeling“, dar foarte hotărît respinse în „Etica“. De altfel, nu există nici o scriere a lui Spinoza în care elementele carteziene, folosite de el, ar fi dominante. Este deci clar că metoda căutării influențelor determinante s-a dovedit a fi inoperantă. Nu se poate înțelege nici o concepție filozofică și nu se poate interpreta nici filozofia spinozistă decât ca o oglindire bine determinată a realității, ca o reflectare a problemelor celor mai importante ale epocii în care filozoful s-a născut și și-a desfășurat activitatea. Problemele influențelor și cele ale originalității trebuie să fie privite în funcție de această oglindire și de această reflectare.

Aceasta nu înseamnă că fazele dezvoltării filozofiei spinoziste ar fi fost determinate de schimbări brusce și radicale în atitudinea filozofului nostru față de realitate și față de problemele epocii sale. Spinoza a fost, de la începutul constituirii concepției sale, și pînă la sfîrșitul vieții lui, reprezentantul burgheziei olandeze în ascensiune, care și-a manifestat voința sa revoluționară în revoluția pe care a făurit-o. De la începutul și pînă la sfîrșitul activității sale filozofice, Spinoza a fost filozoful care a avut în vedere ceea ce burghezia olandeză, ajunsă în faza ei postrevoluționară, a păstrat de revoluționar, în lupta ei împotriva forțelor reacțiunii. Spre deosebire de Descartes, care n-a ajuns la materialism decât în domeniul fizicii¹⁷, Spinoza a considerat fără prejudecăți toate domeniile realității. În ciuda păstrării, în unele cazuri, a terminologiei neoplatoniene și în ciuda întrebuintării, în multe cazuri, a terminologiei scolastice, bazîndu-se pe această atitudine, Spinoza a putut elabora o filozofie care n-are nimic comun cu neoplatonicianism și care este în opoziție radicală cu scolastica. Atitudinea aceasta i-a deschis lui Spinoza calea spre monismul materialist. Dar dacă nu poate să fie vorba de schimbări radicale în atitudinea sa, pe baza acestei concepții filozofice, păstrate în ceea ce ea are de esențial, filozoful nostru, în diferitele epoci ale vieții lui, a putut să opereze la grade diferite pătrunderea și cuprinderea realității. Vom încerca să arătăm că fazele dezvoltării filozofice ale lui Spinoza corespund acestor grade diferite de pătrundere și cuprindere a realității, și vom face eforturi pentru a dovedi că elementele dialectice cuprinse în gîndirea lui Spinoza s-au dezvoltat în funcție de aceste faze de lărgire și adîncire a ogîndirii realității.

Pe baza acestor considerații trebuie să examinăm problema ordinei cronologice a diferitelor părți din „Korte Verhandeling“. În aplicarea acestor considerații nu vom putea vedea în diferitele texte expresia unor faze diferite ale dezvoltării filozofiei lui Spinoza decât în cazul cînd vom putea stabili că ele ogîndesc diferite grade în înțelegerea realității, avînd în vedere faptul că chiar și texte elaborate la date diferite pot să reflecte același grad de pătrundere și cuprindere a realității.

Primul dialog trebuie să fi fost compus înaintea celorlalte texte. Acesta este în adevăr singurul text spinozist în care atributele sînt considerate ca moduri¹⁸. Teoria aceasta a atributelor care nu mai apare în nici o operă a lui Spinoza a fost concepută inițial și definitiv abandonată pe

17. K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 2, Buc., E.S.P.L.P., 1958, p. 141

18. *Spinoza*, Buc., E.S.P.L.P., 1952, p. 30. — S.O., I, p. 29

urmă. Această dovadă ni se pare atît de convingătoare, încît ne considerăm scutiți de a căuta alte argumente. Adăugăm doar atît că trebuie să luăm în considerare și faptul că primul dialog este textul spinozist care conține cel mai puțin material de justificare, aproape toate tezele cuprinse în acest dialog fiind numai simplamente enunțate.

Cel de-al doilea dialog a fost compus înaintea textului în care a fost intercalat. Ne convinge despre aceasta felul materialului de justificare la care se face apel în acest dialog. Nu ne referim la faptul că argumentarea este înlocuită de exemple ilustrative. Acest fapt considerat în sine nu constituie o dovadă a anteriorității dialogului față de „Korte Verhandeling“. El nu exclude în adevăr posibilitatea de a considera acest text ca fiind intervenit ulterior cu scopul de a explica și prin exemple unele teze mai dificile din „Korte Verhandeling“, și de a ușura în felul acesta înțelegerea lor. Dar dacă examinăm mai deaproape exemplele ilustrative, aduse de Spinoza pentru a explica aceeași ipoteză, trebuie să constatăm că ele nu concordă în mod strict. În pasajul la care facem aluzie, este vorba de a arăta relația între cauza imanentă și efectul ei, și de a scoate în relief faptul că în această relație prin adăugarea efectului la cauză nu se produce nici o mărire în esență¹⁹. Pentru a ilustra această teză, Spinoza aduce următoarele exemple: Sculptorul, formînd un bust, la forma pieptului adaugă forma capului, fără să se mărească prin aceasta esența capului; la ideea triunghiului se adaugă ideea că suma unghiurilor triunghiului este egală cu două unghiuri drepte, dar prin aceasta nu se mărește esența cuprinsă în ideea triunghiului; toate ideile tuturor oamenilor nu măresc esența intelctului; ideea care determină iubirea nu mărește prin aceasta esența conținută în ea. La prima vedere se poate constata că diferitele exemple nu sînt în concordanță și se referă, în fond, la diferite feluri de a concepe relația de imanență. În special exemplul triunghiului diferă de toate celelalte. Dar cel mai revelator din punctul nostru de vedere este faptul că exemplul bustului este cu totul inadecvat, întrucît nu exprimă nici o relație de imanență, evident fiind că între esența capului și esența pieptului nu poate exista o astfel de relație. Felul exemplelor ilustrative denotă deci în mod clar că este vorba aici de o lucrare de tinerețe a lui Spinoza. În felul acesta cel de-al doilea dialog trebuie să fie considerat ca fiind anterior textului din „Korte Verhandeling“. Dar, dat fiind că prin teza despre atributele considerate ca moduri primul dialog s-a plasat deja ca primul, cel de-al doilea dialog trebuie să ocupe locul al doilea în ordinea cronologică a textelor spinoziste.

Anexa la „Korte Verhandeling“ nu ridică probleme speciale. Ea are două părți din care una, cea dintîi, este compusă în formă matematică. Chiar această formă, care nu a fost întrebuințată de Spinoza în primele sale lucrări, arată că „Anexa“ trebuie să fie situată după textul propriuzis din „Korte Verhandeling“.

În consecință, ordinea cronologică a acestor texte ar fi următoarea: Primul dialog, Cel de-al doilea dialog, „Korte Verhandeling“, Anexa.

¹⁹. Spinoza, *Opera*, Vol. I, Heidelberg, 1923, p. 31—32 („Dialog 2“).

Examinînd ordinea cronologiei, nu ne-am referit la conţinutul textelor. D r analiza conţinutului este indispensabilă pentru a stabili dacă textele elaborate la date diferite exprimă sau nu tot at tea faze în dezvoltarea filozofiei spinoziste. Analiz nd însă conţinutul, este nevoie  i de un punct de vedere pentru a putea conduce această analiză,  i de un criteriu pentru a putea aprecia  i clasifica rezultatele ei. Acest punct de vedere  i acest criteriu se degajează în mod firesc la examinarea atentă   asemănărilor   diferen elor ce există între diferitele scrieri ale lui Spinoza. Acest punct de vedere  i acest criteriu este dezvoltarea concepției lui Spinoza despre individ. La prima vedere s-ar putea părea că problema individului, la Spinoza nu prezintă o importanță de a a natură  nc t ea să poată avea un astfel de rol. Dar dacă problema individului nu o considerăm în mod izolat, ci o privim în conexiunile ei, ne convingem că schimbarea în conceperea acestei probleme aduce schimbări importante, sau relativ importante, dar în orice caz sensibile în întreaga concep ie a lui Spinoza,  i că schimbarea în aprecierea realităţii ce trebuie să i se recunoască individului, poate să marcheze etapele în dezvoltarea ad ncirii  i cuprinderii realităţii în filozofia lui Spinoza.  n adevăr, problema individului este în conexiune  i cu problema finitului  i infinitului, ea este în legătură str nsă  i cu problema necesităţii  i libertăţii.

Problema individului  i a individualităţii umane este, fără îndoială, neglijată în literatura de specialitate despre Spinoza.  n consecință, felul nostru de a pune problema stabilirii etapelor în dezvoltarea filozofiei lui Spinoza, ne va duce să încercăm o analiză amănun it  a problemei individului, în filozofia lui Spinoza. Explicarea neglijării problemei individului în literatura de specialitate rezidă, de altfel, în faptul că filozoful nostru nici în opera sa principală nu a ajuns, în ultima analiză, la o rezolvare cuprinzătoare a acestei probleme,  i majoritatea comentatorilor s-a mulţumit cu înregistrarea acestei nereuşite par iale. Dar din faptul acesta încontestabil n-ar trebui să se tragă consecin e nejustificate  i nejustificabile. Călăuzindu-ne după conţinutul ad nc al indica iilor întemeietorilor marxism-leninismului, trebuie să considerăm că o cercetare amănun it  a problemei se impune. Lenin, afirm nd că în „sistemul lui Spinoza nu există subiect liber, independent, conștient”²⁰, a arătat motivul limitărilor incluse în concep ia spinozistă despre individualitatea umană. Prin aceasta se indică un întreg program de cercetări. Va trebui să se examineze deci: oare lipsa subiectului liber, independent  i conștient în sistemul spinozist în ce sens determină limitările în concep ia spinozistă despre individualitate.  n felul acesta se va vedea până unde a putut înainta Spinoza  i unde a trebuit să se oprească cu necesitate în elaborarea concepției sale despre individ  i individualitate. Se vor vedea  i etapele pe care le-a parcurs Spinoza în drumul său spre punctul la care trebuia să se oprească.  n ciuda faptului că el n-a recunoscut niciodată individului toată realitatea necesară, Spinoza a atribuit totdeauna problemei individualităţii o importanță deosebită,  ntruc t rolul individului în lume, fericirea omului, pe care a considerat-o ca fericirea individualităţii umane  i nu ca cea a omului în general,

20. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., Buc., 1956, p. 142—143.

a constituit totdeauna o problemă centrală a filozofiei spinoziste în toate etapele ei de dezvoltare. Astfel stînd lucrurile, cercetarea, noastră privind stabilirea diferitelor etape ale dezvoltării filozofiei lui Spinoza va trebui să fie îmbinată cu examinarea problemei individului în această filozofie. Pe baza acestor considerații, vom examina dacă textele, cu a căror ordine cronologică ne-am ocupat, reprezintă oare diferite etape ale dezvoltării filozofiei lui Spinoza. Intrucît se va stabili că toate aceste texte elaborate la date diferite nu exprimă decît o singură fază de dezvoltare, se va naște sarcina de a studia faza ulterioară, fază de maturizare în dezvoltarea spinozistă.

La prima citire, primul dialog poate să dea impresia că este vorba aici de expresia unei realități pline, a unei vieți exuberante. Natura este arătată aici în totalitatea sa, ca infinită, ca cea mai perfectă, ea este prezentată ca o unitate eternă²¹. Această realitate plină nu suferă existența nici unei realități în afara ei. Ce s-ar putea opune acestei realități în plinătatea ei? Numai prin neant s-ar putea limita natura astfel văzută. Dar respingînd absolutizarea negației, exprimată prin neant, Spinoza afirmă cu hotărîre că aceasta ar fi o pură absurditate²². De altfel, urmînd același procedeu, ca în toate celelalte scrieri ale sale și nepărăsînd terminologia scolastică, Spinoza identifică și în acest dialog dumnezeu cu natura²³. Această realitate care parcă se afirmă pentru a fi iubită, această realitate plină de splendoare în puterea sa determinantă-atractivă, este prezentată Iubirii, ca obiectul ei. Prin scoaterea pe primul plan a acestui element afectiv, se mărește încă și mai mult impresia despre o viață exuberantă, ce și-ar găsi expresia în acest dialog. Dar chiar și forma de dialog a acestei scrieri ne amintește de epoca Renașterii.

Dar încetul cu încetul, prima impresie dispare și se naște o impresie contrară. Se pune întrebarea, care este lucrul singular, care este individul uman al cărui iubirii îi este prezentată natura, realitatea. Din răspunsul la această întrebare se naște impresia contrară. În adevăr — după cum am avut ocazia s-o arătăm — Spinoza concepe în primul dialog atributele dumnezeului ca moduri, dar dacă chiar și atributele substanței nu sînt decît moduri, cum trebuie să fie privite lucrurile singulare? Spinoza nu și-a pus aici această problemă și, în consecință, n-a putut să formuleze în mod precis vreun răspuns. Dar rezultă din teza relevată că, în orice caz, Spinoza n-a putut să atribuie decît foarte puțină realitate individului, cu toate că în fond este vorba deja aici de problema fericirii individului uman. De aici se degajează o impresie de extremă sărăcie.

Nici prima impresie și nici impresia contrară nu sînt însă juste în ceea ce ele au de exagerat. Nici substanța, identificată cu natura și dumnezeu, și nici lucrurile singulare nu trebuie privite în mod izolat. De altfel — după cum am mai observat —, este cert că în momentul compunerii primului dialog, opera lui Descartes n-a fost ignorată de Spinoza. Dacă considerăm primul dialog în felul amintit, în unitatea conținutului lui, ne convingem că nu este vorba aici despre o concepție contradictorie în cadrul

21. *Spinoza*, E.S.P.L.S., Buc., 1952, p. 29, — S.O., I, p. 28.

22. *Ibidem*.

23. *Ibidem*, p. 30. — S.O., I, p. 30.

căreia ar fi puse, față în față, exuberanta bogăție a vieții și extrema sărăcie a ei. Chiar aici, în prima sa scriere, Spinoza a exprimat într-adevăr o concepție a afirmației vieții, din care individul uman nu este exclus. Este incontestabil însă că aici individul uman nu are realitate proprie, și toată realitatea sa, toată viața sa, toată fericirea sa provine în mod exclusiv din unirea sa cu substanța infinită. Spinoza este deci aici — cu tot atașamentul său la viață — departe de a pătrunde în bogăția variată a realității, care cuprinde și realitatea proprie a individualității umane. Dar în același timp trebuie să constatăm că ar fi o greșeală de a considera că Spinoza afirmă aici aceeași concepție pe care o exprimă și în „Etica”. În adevăr, în „Etica” nu mai reapare identificarea atributelor cu modurile. Este cert că nici în „Etica” nu ajunge Spinoza — după cum am remarcat-o deja — la o concepție cuprinzătoare a individului uman. Dar aici este vorba despre o lipsă de realitate proprie a individului. Aceasta înseamnă un anumit grad de pătrundere în realitate, mai puțin accentuat decât în „Etica”, grad de pătrundere care este caracteristic pentru faza de dezvoltare în care se găsea Spinoza în momentul când a elaborat textul primului dialog. Pe baza examinării primului dialog se poate constata deja ceea ce se va confirma din ce în ce mai mult prin analizele ulterioare, și anume că concepția lui Spinoza despre individ, nefiind unitară, ea prezintă diferite faze de dezvoltare. Expresia primei faze este primul dialog. Problema este de a ști dacă există în scrierile lui Spinoza și alte expresii ale acestei faze inițiale.

Din citirea celui de-al doilea dialog se degajează o atmosferă diferită de cea a primului dialog. Studiind cel de-al doilea dialog, intrăm într-adevăr într-o atmosferă de severitate. Dar severitatea nu înseamnă o sărăcire a realității. Dacă aici Spinoza nu neagă în mod explicit existența neantului, respingerea absolutizării negației este implicit prezentă în textul întreg, întrucât imanența atotcuprinzătoare de care se ocupă aici Spinoza, presupune această concepție despre realitate. Nu trebuie să vedem o diferență esențială față de primul dialog nici în faptul că aici Iubirea nu are un rol de prim plan, deoarece calea iubirii spre substanța infinită este arătată, obiectul suprem al Iubirii este determinat și în primul dialog, de intelect și de rațiune. De altfel, Iubirea apare și aici și anume spre sfârșitul dialogului. Atmosfera de severitate provine simplamente din străduința continuă de a convinge, care se realizează de altfel, în primul rând, — după cum am văzut — în forma folosirii exemplurilor ilustrative.

Dar întrucât a trebuit să constatăm că orientarea esențială a filozofului nostru în privința afirmării realității în general nu s-a schimbat, putem merge mai departe și putem să ne întrebăm, dacă în cadrul aceleiași concepții largi nu s-a făcut un progres privitor la teoria individului. Pentru a ridica această problemă, avem un temei care pare să fie solid. Această bază constă în faptul că aici apare o teză — fundamentală în filozofia spinozistă — care afirmă că „totul” și „generalul” nu au existență reală, ci numai o existență de rațiune, o existență numai în interiorul rațiunii²⁴. Se poate presupune că afirmația după care numai lucrurile concrete au exis-

24. Spinoza, *Opera*, vol. I, Heidelberg, 1923, p. 32—33 („Dialog 2“).

tență reală, l-a condus pe Spinoza la un progres în privința conceperii realității individului.

Analizând pasajele corespunzătoare, ne convingem însă că presupunerea aceasta nu se adevărește. Spinoza examinează aici, în fond, problema de a ști cum poate să se unească individul uman cu substanța infinită, dacă lucrurile singulare sînt pieritoare. După cum se știe, dialogul are două personaje, dintre care Teofil reprezintă punctul de vedere al lui Spinoza, iar Erasm face obiecții, cere îndurări și caută să înțeleagă părerile expuse. Problema amintită este pusă de Erasm și tot el prezintă o soluție pe care o consideră ca fiind în conformitate cu vederile interlocutorului său, dar pe care o apreciază ca necesitînd eliminarea unor dificultăți. Teofil recunoaște soluția prezentată ca justă și încearcă să înlăture dificultățile. Dar fiind că din punctul nostru de vedere interesantă este soluția, ne vom ocupa numai de ea, lăsînd la o parte justificarea dată. Conform acestei soluții, se afirmă că individul uman poate să se unească cu substanța infinită și eternă, întrucît intelectul uman este etern, deoarece este un efect pe care Dumnezeu l-a produs ca rămînînd în interiorul lui²⁵. Unirea individului uman cu substanța eternă este deci considerată în așa fel, încît numai intelectul uman are parte la această unire. Acest fel de unire nu poate fi conceput altfel decît presupunînd detașarea intelectului uman de corpul care continuă să fie pieritor. În continuare, Spinoza afirmă că pentru a ne forma ideea lui Dumnezeu, nu este nevoie de un alt lucru singular, care ar trebui să conțină ceea ce se produce în noi, ci numai de un corp în natură al cărui idee este necesară pentru revelarea imediată a lui Dumnezeu²⁶. Corpul nu este deci decît un mijloc pentru revelarea lui Dumnezeu, dar el nu se unește nicicum cu substanța infinită, eternă; numai intelectul detașat de corp realizează această unire. Concepția aceasta este hotărît diferită de cea exprimată în aceeași chestiune în „Etica“, unde se afirmă că lucrul singular și deci și individul uman, în cele două aspecte pe care le are, poate fi conceput sub specia ineternității. Dar după scrierea aceasta de tinerețe, individualitatea umană n-are realitate proprie și toată realitatea lui provine din unirea sa cu substanța infinită care se realizează prin detașarea intelectului uman de obiectul lui din lumea lucrurilor singulare, prin detașarea sufletului de corp. În felul acesta concepția exprimată în cel de-al doilea dialog nu diferă, în fond, de cea conținută în primul dialog. Ceea ce apare aici în plus se reduce la o oarecare explicație a aceleiași teze.

Ceea ce mai este important de remarcat este faptul că Spinoza n-a depășit aici concepția sa din primul dialog, cu toate că în această scriere el a ajuns pe plan logic la o apreciere înaltă a lucrurilor concrete. Aceasta înseamnă că progresul în privința pătrunderii în realitate și în privința atribuirii unei realități proprii individului, nu este la Spinoza în funcție de înaintarea sa în domeniul logic. Se poate presupune deci că motorul dezvoltării gândirii spinoziste se află în alt domeniu, și anume depinde de atitudinea sa față de realitate, de viață. Dar, în orice caz, cert este că în

25. Ibidem p. 33.

26. Ibidem.

acest dialog, concepția spinozistă despre individualitate, cu tot progresul realizat pe plan logic, a rămas în fond neschimbată.

Data fiind această situație trebuie să afirmăm că cele două scrieri de tinerețe ale lui Spinoza exprimă același grad de pătrundere în realitate și aceeași atitudine față de viață.

Trecînd la studiul textului propriu-zis din „Korte Verhandeling“, sarcina cercetătorului devine relativ mai ușoară. Avem de-a face aici cu un text mult mai dezvoltat, destinat în mod sigur cititorilor, unui cerc, de altfel, destul de restrîns de cititori. Problemele ce se tratează sînt mult mai numeroase decît în cele două scrieri anterioare, și ele sînt examinate în general pe larg. În felul acesta, cercetătorul nu este nevoit să caute în primul rînd implicațiile greu de degajat, și are posibilitatea mult mai largă de a face analize directe.

Prin înmulțirea problemelor tratate nu trebuie însă să ne lăsăm conduși într-o falsă direcție și să cădem în anumite exagerări, presupunînd o lărgire accentuată, de către Spinoza, a terenului de cercetare. Este adevărat că în loc de o indicație scurtă, aici avem o tratare propriu-zisă a problemelor adevărului, ale libertății, ale pasiunilor și altele. Dar nu este mai puțin adevărat că în „Korte Verhandeling“ toate problemele sînt examinate în funcție de problema morală. Se pun, desigur, și probleme de înaltă generalitate filozofică, ele sînt însă examinate în legătură strînsă cu problema morală, sau se caută legătura lor cu această problemă centrală. Problema morală este, fără îndoială, centrală în întreaga operă a lui Spinoza. Dar ceea ce trebuie să fie accentuat în caracterizarea generală a operei lui Spinoza „Korte Verhandeling“, este faptul că în dezvoltarea lui Spinoza pînă la „Korte Verhandeling“, și nici în această carte, nu apar încă preocupări sociale mai intense — afară de atitudinea sa socială generală exprimată în orientarea generală a concepției sale filozofice.

Filozofia spinozistă a afirmației realității se exprimă, în general în „Korte Verhandeling“ în opoziție directă cu religia. În capitolul deja amintit despre diavol²⁷, Spinoza neagă existența diavolului, se opune principiului negativității absolutizate, principiu îmbrăcat în haine religioase. Toate problemele tratate intră aici în cadrul acestei filozofii a afirmației realității, opusă în mod direct vederilor religioase.

În „Korte Verhandeling“, teoria spinozistă despre om își găsește largă sa dezvoltare. Deja în această operă Spinoza este în deplina posesie a unui element de bază a teoriei sale definitive despre om. Deja în această operă, ca și în „Etica“, Spinoza afirmă că omul este un mod, și neagă teoria carteziană despre caracterul de substanță al omului. Deja aici i se pare lui Spinoza că a atribui omului caracterul de substanță înseamnă o substanțializare artificială, o divinizare iluzorie a omului, o rupere ireală a omului din ordinea naturii, o scoatere imaginară a omului din natură, care nu admite decît o substanță infinită și eternă.

Toată stăruința lui Spinoza este dirijată pentru a constitui o teorie a omului, care să intre ca o piesă esențială în monismul său materialist.

27. *Spinoza*, E.S.P.L.P., Buc., 1952, p. 35. — S.O., I, p. 107.

distrugînd teoria substanțialității omului care a implicat piedici în această cale.

Deja în „Korte Verhandeling“, Spinoza vorbește despre stăruința de afirmație de sine, despre „stăruința“ ce o vedem în întreaga natură și în lucrurile singulare pentru a-și menține și pentru a-și conserva ființa²⁸. Această teorie a afirmației de sine, în strînsă dependență de concepția filozofică generală spinozistă de afirmație a realității, arată în mod clar că negarea substanțialității omului nu înseamnă pentru Spinoza negarea individului, negarea importanței individualității umane. În adevăr, conform acestei teorii, lucrurile singulare, individul uman, se afirmă. Individualitatea umană, care nu poate să se pună pe planul iluzoriu al substanțialității, se afirmă în ceea ce ea are într-adevăr de real.

Teoria afirmației de sine nu este însă consecvent aplicată în această lucrare. Astfel, ea nu este încă punctul de plecare al clasificării pasiunilor. Dar în lumina ei sînt scoase în relief și apreciate ca bune acele pasiuni care fiind conforme cu rațiunea, sînt considerate ca pozitive.²⁹ În felul acesta, filozofia sa de afirmație a realității l-a condus pe Spinoza la o concepție a bucuriei vieții, concepție în radicală opoziție cu ascetismul religios de caracter feudal. În adevăr, nu numai individualitatea umană, în ansamblul ei, se afirmă și este deci reală, după Spinoza, dar chiar și pasiunile pot prezenta un element de pozitivitate.

Este dezvoltată și teoria logică relativă la lucrurile concrete, despre care Spinoza afirmă că numai ele au valoare reală. Spinoza critică din acest punct de vedere pe „urmașii lui Platon“, care susțin existența reală a ideilor generale, și adresează același reproș și „urmașilor lui Aristotel“, care susțin, dar în mod inconsecvent, aceeași teză³⁰. Dar „lucrurile generale“ nu conțin nimic real, numai lucrurile singulare sînt reale, deoarece numai ele pot să aibă o cauză. Nu omul în general este real, ci numai Petru și Pavel au realitate. Astfel, în „Korte Verhandeling“, în cadrul teoriei sale de logică — din care, de altfel, n-am relevat decît un singur aspect — Spinoza afirmă realitatea lucrurilor singulare, valoarea reală a individualității umane.

Dar trebuie să constatăm că în ciuda tuturor acestor afirmații, realitatea individualității umane nici în „Korte Verhandeling“ nu este realitatea sa proprie. Nici în „Korte Verhandeling“ nu este părăsită concepția despre extrema labilitate a lucrurilor singulare și se afirmă și instabilitatea relațiilor dintre oameni. În astfel de condițiuni, singura realitate stabilă, eternă — continuă să rămîna pentru Spinoza substanța infinită, și toată realitatea individului uman continuă să provină din unirea sa cu această substanță.

Este interesant că în „Korte Verhandeling“ apare deja teoria despre corpul uman, determinat de raportul între mișcare și repaus³¹, teorie care este menținută și în „Etica“. Dar asemănarea aceasta nu trebuie să ne in-

28. Spinoza, *Opera*, vol. I, Heidelberg, 1923, p. 40 (cap. V, P. II, „Tratatul scurt“).

29. Ibidem, p. 60 (cap. IV, p. II, „Tratatul scurt“).

30. Ibidem, p. 42 (cap. VI, P. I, „Tratatul scurt“).

31. Ibidem, p. 51 (Partea a II-a, note „Tratatul scurt“).

ducă în eroare. Cu toată asemănarea existentă, teoria din „Korte Verhandeling” este departe de a fi identică cu cea din „Etica”. Pe cînd în „Etica” raportul dintre mișcare și repaos exprimă permanență în individualitatea corporală în general, în „Korte Verhandeling” acest raport care reprezintă o constanță foarte relativă, este, în fond, cit se poate de variabil; raportul acesta este altul la copilul nou-născut, altul la o vîrstă mai tîrzie și cu totul diferit după moarte. În „Korte Verhandeling” constanța foarte relativă este antrenată în labilitatea generală a lucrurilor singulare, într-un cuvînt: constanța este dominată de labilitate.

În legătură cu aceasta se clarifică și nesiguranța în terminologie în privința esențialității lucrurilor singulare. Într-un loc Spinoza vorbește despre esența lucrului singular, iar într-un alt loc el afirmă că singur dumnezeu are esență, și lucrurile singulare sînt cu totul lipsite de orice esență; dar în mai multe locuri filozoful nostru consideră că lucrurile singulare au o „oarecare esențialitate”. Se pare că concepția propriu-zisă a lui Spinoza este cea referitoare la o oarecare esențialitate a lucrurilor singulare. Această oarecare esențialitate, diferită de esența propriu-zisă, exprimă constanța foarte relativă a lucrurilor singulare despre care este vorba în teoria spinozistă despre corp. Neavînd realitate proprie, lucrurile singulare nu pot să aibă decît o oarecare esențialitate.

Importantă este în „Korte Verhandeling” și teoria despre iubirea de om. Deja în „Korte Verhandeling” apare în mod reliefat expresia iubirii față de om³². Spinoza afirmă deja aici că omul desăvîrșit este bunul cel mai excelent pentru om, și în consecință lucrul cel mai bun pentru om este de-a conduce pe semenii săi la starea de perfecție. Fiind pătruns de iubire de om, spune Spinoza, omul nu va resimți nici ură, nici mînie față de semenii săi, și va fi dispus să le furnizeze ajutorul necesar, și să facă în așa fel încît ei să ajungă într-o stare mai bună. Dar cu toate acestea cît de departe sîntem aici de înaltul umanism spinozist, exprimat în forma sa definitivă în „Etica”! În adevăr, în „Korte Verhandeling”, Spinoza spune: „În ceea ce privește legea provenită din comunitatea cu modurile, ea nu este așa de necesară, și omul poate să se izoleze de oameni³³. Importanța acestei afirmații nu poate să fie trecută cu vederea și nu poate fi micșorată. Ea aruncă o lumină cit se poate de vie asupra stadiului de dezvoltare în care Spinoza se găsește la acest moment. Ar fi, desigur, exagerat de a vorbi despre singurătatea omului spinozist. Dar cert este că posibilitatea de izolare a omului de om este fundată aici în natura lucrurilor și justificată prin lipsa de determinare hotărîtă a legii lucrurilor singulare. Instabilitatea lucrurilor singulare se manifestă deci și în relațiile umane și face ca individul uman să-și caute fericirea în unirea sa cu substanța infinită.

În astfel de condițiuni, unirea sufletului cu substanța infinită nu poate fi realizată decît prin detașarea lui de corp, ceea ce este și arătat în mod direct în „Korte Verhandeling”.

Spinoza pune față în față unirea cu corpul și unirea cu dumnezeu,

32. Ibidem, p. 67 (cap. VI. P. II, „Tratatul scurt”).

33. Ibidem, p. 105—106 (cap. XXIV. P. II, „Tratatul scurt”).

spunînd că sufletul poate să se unească sau cu corpul al cărui idee este, sau cu dumnezeu, fără de care nu poate nici să existe, nici să fie conceput³⁴. Din această alternativă se vede că intrucît sufletul se uneşte cu dumnezeu, unirea aceasta o realizează, detaş indu-se de corp. Dar Spinoza merge şi mai departe. În fond, nu este vorba despre o alternativă reală, sufletul put nd să realizeze oricare din aceste două eventualităţi. Nu există decît o singură posibilitate care se realizează cu necesitate. Pentru a înţelege aceasta, trebuie să ne g ndim la faptul că în „Korte Verhandeling” este adoptată teoria carteziană despre caracterul pasiv al ideilor³⁵. În virtutea acestei teorii ideea fiind pasivă, ea este determinată, în cazul nostru, de realitatea cea mai mare: de substan a infinită şi nu de corp. Dar — după cum am spus — Spinoza îşi exprimă concep ia şi în mod direct şi anume în felul următor: „...dacă începem să cunoaştem pe dumnezeu cu cel puţin atîta claritate cu care cunoaştem corpul nostru, atunci trebuie să ne unim cu el mai str ns decît cu corpul nostru, detaş indu-ne oarecum de corp”³⁶.

Cu toată terminologia teologică întrebuiat a de Spinoza, este profund greşit de a vedea în această concep ie spinozistă vreo concesie făcută religiei, vreo apropiere de concep ia religioasă despre nimicnicia omului. O dovadă grăitoare în acest sens este faptul deja amintit că Spinoza vede chiar şi în pasiuni un element de pozitivitate, că filozoful nostru n-are nimic comun cu ascetismul religios, la care se opune în mod hotărît priu concep ia sa a bucuriei vieţii. În „Korte Verhandeling” deja, Spinoza stă pe baza solidă a realităţii. Diferen a fața de „Etica” constă, în ultima analiză, într-un grad mai elementar de pătrundere în realitate.

Un merit incontestabil al lui Spinoza este că deja în „Korte Verhandeling” a respins teoria falsă a liberului arbitru. În adevăr, el afirmă că libertatea nu constă — după cum o cred unii — în faptul că omul ar putea să facă sau să nu facă ceva bun sau ceva r u³⁷. Dar şi teoria despre libertate a lui Spinoza este determinată de concep ia sa generală. Pe baza aceasta el afirmă că „adevărata libertate este numai prima cauză şi nimic altceva”³⁸. Astfel st nd lucrurile, libertatea umană nu poate consta decît în unirea sufletului cu prima cauză, cu substan a infinită. În aceasta şi constă concep ia spinozistă a libertăţii umane, exprimată în felul următor: Libertatea umană este „existența solidă la care ajunge intelectul nostru prin unirea sa cu dumnezeu”³⁹. În felul acesta se vede şi prin teoria libertăţii ceea ce am constatat şi în mod indirect: toată realitatea, toată libertatea individualităţii umane provine din unirea sa cu substan a infinită.

Analiz nd atît în mod direct c t şi în mod indirect concep ia exprimată în „Korte Verhandeling”, nu se poate ajunge decît la o singură concluzie: Conţinutul acestei opere — în ceea ce are de esen ial referitor la problema

34. Ibidem, p. 103 (cap. XXIII, P. II, „Tratatul scurt”).

35. Spinoza, E.S.P.L.S., Buc., 1952, p. 32 (cap. XV, P. II, „Tratatul scurt”). — S.O., I, p. 79.

36. Spinoza, Opera, vol. I. Heidelberg, 1923, p. 93 (cap. XIX, P. II, „Tratatul scurt”).

37. Ibidem, p. 37 (cap. IV, P. I., „Tratatul scurt”).

38. Ibidem.

39. Ibidem, p. 112 (cap. XXVI, P. II, „Tratatul scurt”).

noastră — nu diferă de cel al scrierilor spinoziste pe care le-am analizat anterior.

După toate acestea nu putem să avem multe cuvinte de spus despre „Anexă”, întrucât conținutul ei — cel puțin din punctul de vedere care ne preocupă — nu prezintă o diferență sensibilă față de celelalte scrieri de tinerețe ale lui Spinoza. Filozoful nostru se ocupă și în „Anexă” de natura corpului, definind-o ca un anumit raport între mișcare și repaos⁴⁰; dar acest raport este prezentat și aici ca variabil; variabilitatea acestui raport este chiar mai larg și mai subliniat tratată ca în „Korte Verhandeling”. Spinoza afirmă și în acest text că numai sufletul se unește cu substanța infinită.

Examinând problema ordinii cronologice, am considerat că argumente întemeiate militează pentru a susține că diferitele scrieri de tinerețe ale lui Spinoza au fost elaborate la date diferite, aceste date puțind fi, de altfel, destul de apropiate. Dar din analiza conținutului textelor a reieșit că toate aceste scrieri — în ciuda diferenței în privința datelor de elaborare — exprimă același grad de pătrundere în realitate, și nu reprezintă decît o singură fază de dezvoltare a gândirii filozofice spinoziste. De aici rezultă sarcina de a examina — pe baza celorlalte scrieri spinoziste —, în ce constă următoarea fază, sau în ce constau — în eventualitate că ar fi mai multe — următoarele faze de dezvoltare în gândirea filozofică a lui Spinoza.

Dar înainte de a trece la îndeplinirea acestei sarcini, trebuie să ne punem alte probleme și în primul rînd cea a existenței și a felului de manifestare a elementelor dialectice în această primă fază de dezvoltare a filozofiei lui Spinoza.

Esența problemei este de a ști, dacă realitatea așa cum o concepe Spinoza în această primă fază a dezvoltării lui, dacă realitatea oglindită de filozoful nostru în momentul acesta la gradul precizat de adîncime și cuprindere — este destul de determinantă pentru a face ca tendința dialectică să apară și să se manifeste deja în această fază în concepția filozofică spinozistă.

În privința expunerii ce urmează, ne vom permite o modificare: nu ne vom ocupa, ca pînă acum, de fiecare scriere în parte, ci vom realiza o tratare globală, — procedeu justificat prin faptul că toate scrierile de tinerețe ale lui Spinoza exprimă o singură fază de dezvoltare.

Există, fără îndoială, în întreaga filozofie a lui Spinoza un aspect permanent de afirmare deplină a realității, care este prezent și în această primă fază de dezvoltare, și care implică în mod clar o puternică tendință dialectică. În adevăr, opunîndu-se la absolutizarea negației, Spinoza a respins în mod dialectic o fundamentală tendință metafizică. Această respingere dialectică a absolutizării negației este așa de puternică și în această primă fază, încît ea apare în diferite forme în toate scrierile de tinerețe ale lui Spinoza. Ea apare în mod implicit, dar și într-un fel explicit. Această tendință dialectică implicată în respingerea absolutizării metafizice a negației ia forma respingerii tezei existenței neantului, teza caracterizată ca absurdă

⁴⁰ *Spinoza*, E.S.P.L.S., Buc., 1952, p. 36 (Anexa). — S.O., I, p. 112.

de Spinoza. Această tendință mai ia forma respingerii tezei religioase a existenței diavolului, care înseamnă respingerea tezei absolutizării negativului moral, a răului moral, absolutizare metafizică îmbrăcată în haine religioase. Tendința aceasta dialectică este, fără îndoială, bine înrădăcinată în concepția generală a lui Spinoza.

Dar tendința dialectică nu va putea să apară în mod așa de reliefat și în celelalte manifestări ale sale, nu numai din cauza dominanței metafizicii în filozofia lui Spinoza în general, ci și din cauza că în această fază a dezvoltării sale limitarea în oglindirea realității — limitare mult mai accentuată aici decât în faza de maturitate — va constitui o piedică în această cale.

Într-un mod oarecum neașteptat este exprimată de Spinoza o observație cu conținut hotărât dialectic. Știm că „unul și același lucru, spune Spinoza, o dată ne este bun, iar într-o altă ocazie ne este rău, după cum avem experiența aceasta despre ierburile medicinale”⁴¹. Caracterul dialectic al observației este incontestabil. Dar oarecum surprinzător este faptul că pentru a arăta acest caracter dialectic, Spinoza se referă la experiență, ceea ce, în general, o face foarte rar. Acest procedeu este cu atât mai surprinzător cu cât observația aceasta Spinoza o face într-un context în care este vorba de a aprecia pasiunile și de a le judeca nu pe baza experienței, ci la lumina rațiunii. Dar acest procedeu neașteptat este revelator și arată că conținutul observației nu intră în cadrele sistemului spinozist, în forma în care el se prezintă în prima sa fază de dezvoltare. Această observație ar putea să-și găsească fundamentarea într-o concepție largă în care schimbările organice multiple ar fi legate de persistenta unitate generală a organismului, ceea ce ar asigura individului o realitate proprie. Dar în momentul acesta Spinoza nu are o astfel de concepție. Iată de ce observația făcută, neputând fi înglobată în concepția generală spinozistă, prezintă un caracter izolat, este lipsită de o bază solidă. În consecință, felul de a concepe individul uman ca neavând realitate proprie — concepție caracteristică pentru prima fază de dezvoltare a filozofiei lui Spinoza — are ca efect de a micșora valoarea elementului dialectic, exprimat în observația pe care am relevat-o.

Este cert că alte manifestări ale tendinței dialectice se prezintă în așa fel încât ele se înglobează în sistemul spinozist. Ele se prezintă chiar la punctele de cea mai mare importanță ale sistemului, și anume în legătură cu problema substanței și cu problema raportului între libertate și necesitate. Dar, după cum vom vedea, manifestările acestea nu ajung să fie elemente dialectice bine conturate.

Engels arată că prin concepția sa despre substanță, Spinoza se apropie de ideea dialectică a interacțiunii universale⁴². Trebuie să examinăm dacă aprecierea aceasta referitoare la „Etica” este valabilă și pentru scrierile de tinerețe ale lui Spinoza. Anumite premise sînt — fără îndoială — date și în „Korte Verhandeling” pentru apariția ideii interacțiunii universale. Substanța este concepută și aici drept cauza sa proprie și cauza primă a tuturor lucrurilor. Există legătură causală între lucrurile singulare, și ele de-

41. Spinoza, *Opera*, Vol. I, Heidelberg, 1923, p. 66 (cap. VI, P. II, „Tratatul scurt”).

42. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a II-a, E.S.P.L.P., Buc., p. 27—28.

pind de prima cauză. Legăturile acestea — conform concepției generale spinoziste — nu pot fi conturbate, sau rupte de nici un factor extranatural sau supranatural. Se pare că Spinoza se apropie, într-o oarecare măsură, de ideea interacțiunii universale și atunci când încearcă să fundamenteze doctrina sa despre substanța infinită. În adevăr, în legătură cu aceasta, el afirmă că „în natură totul este în toate lucrurile”⁴³, și că observăm pretutindeni „unitate în natură”⁴⁴. Pentru a explica unitatea naturii, el susține că dacă aceasta unitate n-ar exista, ar fi imposibil ca o ființă să se unească cu alta, făcînd astfel aluzie la unitatea sufletului și corpului, concepută în conformitate cu teoria carteziană⁴⁵, după care există interacțiune între fenomenele sufletești și cele corporale. Dar chiar dacă am admite că este vorba aici, într-adevăr, de ideea interacțiunii universale, trebuie să constatăm că apropierea aceasta este cit se poate de nesigură, deoarece teoria unității sufletului cu corpul, concepută în sens cartezian și adoptată aici, nu numai că este părăsită, dar este și hotărît combătută în „Etica”. Iar în privința conținutului substanței, trebuie să facem următoarea observație: Concepția despre substanță ca cauza sa proprie și prima cauză a tuturor lucrurilor, exprimată în „Korte Verhandeling”, nu este identică cu cea din „Etica”. După cum am observat într-o altă ordine de idei, în „Korte Verhandeling” cauzalitatea care leagă lucrurile singulare nu este așa de necesară ca puterea determinantă a substanței infinite. Dar cum s-ar putea vorbi aici despre o apropiere reală de ideea interacțiunii universale, dacă necesitatea implicată în cauzalitatea între lucrurile singulare este micșorată? Motivul pentru care Spinoza a trebuit să prezinte în acest fel cauzalitatea, rezidă — după cum știm — în faptul că el n-a atribuit lucrurilor singulare, individului uman, o realitate proprie. Cauza care face că nu s-a putut realiza în „Korte Verhandeling” o apropiere efectivă de ideea dialectică a interacțiunii universale, este deci, în ultima analiză, limitarea care se observă în oglindirea realității din această fază de dezvoltare a filozofiei spinoziste.

Observații asemănătoare trebuie să facem și în legătură cu problema raportului între necesitate și libertate. Prin respingerea teoriei despre liberul arbitru, Spinoza și-a deschis calea pentru o înțelegere dialectică a raportului între necesitate și libertate. În adevăr, admiterea teoriei liberului arbitru înseamnă recunoașterea unei lumi autonome a libertății, opusă în mod metafizic lumii determinate a necesității. Dar cu toate acestea, Spinoza n-a putut să ajungă aici la o înțelegere dialectică a raportului între libertatea umană și necesitatea, deoarece — după concepția sa de tinerete — neavînd realitate proprie, individul uman nu posedă nici libertate proprie. În condițiile unei libertăți umane limitate, în condițiile în care toată libertatea individului uman provine numai din unirea sa cu infinita substanță, nu se poate concepe un raport dialectic între necesitate și libertate. Piedică în calea conturării unui element dialectic important constă și în cazul acesta în oglindirea limitată a realității, caracteristică pentru faza aceasta de dezvoltare a filozofiei spinoziste.

43. Spinoza, *Opera*, vol. I, Heidelberg, 1923, p. 22 (cap. II, P. I, „Tratatul scur”).

44. Ibidem, p. 23.

45. Ibidem, p. 91—92.

Astfel trebuie să constatăm că există o puternică tendință dialectică și în scrierile de tinerețe ale lui Spinoza, în strânsă legătură cu o afirmare deplină a realității, caracteristică și pentru această fază a dezvoltării sale filozofice. Dar paralel cu gradul elementar de pătrundere în realitate se observă un grad tot atât de elementar în privința conturării manifestărilor acestei tendințe dialectice.

Dar cum se explică ivirea acestei prime faze în dezvoltarea filozofiei lui Spinoza, caracterizată printr-o elementară pătrundere în realitate? Este limpede că explicarea acestei faze, ca un punct de plecare într-o dezvoltare lineară, determinată printr-o cale intelectuală-abstractă, un poate fi acceptată. Dovada este faptul — ce l-am constatat — că Spinoza a ajuns deja în această fază în cercetările lui logico-metodologice la teza că numai lucrurile concrete au valoare reală, și în ciuda acestui rezultat în domeniul logic, el n-a putut atribui individului în general și individului uman în special, o realitate proprie. Este cert că dezvoltarea lui Spinoza nu a mers de la mai puțin matur la mai matur din punct de vedere logic. Gradul de pătrundere în realitate, efectuat de Spinoza, a fost în funcție de atitudinea sa față de realitate și de problemele epocii. Explicarea dezvoltării filozofice a lui Spinoza nu poate fi găsită deci decât în domeniul social-politic.

Prima fază de dezvoltare a lui Spinoza merge de la excomunicarea lui din 1656 pînă la elaborarea, aproximativ în 1660 a lui „Korte Verhandelng“, fază în care filozoful nostru a meditat asupra problemelor puse și rezolvate într-un anumit sens în primele sale scrieri. Această perioadă coincide cu primii ani de guvernare a partidului lui Jan de Witt, care a preluat puterea în 1654. La putere a ajuns deci partidul care — cu toate contradicțiile politicii sale — a reprezentat progresul, progresul relativ față de politica reacționară, demagogică a partidului advers al principilor de Orania. Acești ani au reprezentat perioada de constituire, de consolidare, și, într-un cuvînt, de mărire a puterii partidului lui Jan de Witt. Din aceste motive, și cu toate că evenimente sîngeroase s-au ivit și atunci, aceasta a trebuit să fie o perioadă de relativă liniște. Această relativă liniște social-politică n-a fost și n-a putut să fie, desigur, de natură să deturneze atenția lui Spinoza de la problema etică înțeleasă în sens restrîns și izolată de preocupări sociale intense. Această liniște relativă a înlesnit, sau cel puțin n-a împiedecat ca Spinoza să conceapă legea care guvernează lucrurile singulare ca puțin necesară, ca permițînd ca omul să se izoleze de om, ca sufletul să se detașeze, oarecum, de corp, ca, într-un cuvînt, individualitatea umană să fie înțeleasă ca lipsită de realitate proprie. Dar în măsura în care, cu trecerea timpului, contradicțiile politicii partidului lui Jan de Witt s-au manifestat mai hotărît și chiar mai brutal, și în măsura în care partidului advers a reușit, întrebuițînd mijloace demagogice, să canalizeze nemulțumirile populare crescînde, — echilibrul forțelor politice — realizat în favoarea partidului lui Jan de Witt s-a dovedit a fi din ce în ce mai șubred, și perioada de liniște relativă a luat sfîrșit. Perioada de neliniște care a urmat a avut ca punct culminant uciderea lui Jan de Witt în 1672, înlăturarea partidului lui de la putere, și preluarea guvernării de către partidul principilor de Orania. Schimbarea aceasta care a început să

se maturizeze cu mult înaintea uciderii lui Jan de Witt, neliniștea care a început să crească cu mulți ani înaintea acestei date, a trebuit să aibă ca efect ajungerea pe prim plan al preocupărilor social-politice. În felul acesta se deschide calea lui Spinoza pentru o cercetare mai cuprinzătoare și mai adâncă a problemelor epocii sale, pentru ajungerea la un grad mai înalt de pătrundere în realitate.

În perspectiva aceasta trebuie să examinăm în ce constă faza de maturitate în dezvoltarea filozofiei spinoziste.

Numai în perspectiva aceasta se poate înțelege lărgirea accentuată a orizontului gândirii lui Spinoza, exprimată în „De intellectus emendatione”, scrisă în 1662, operă, de altfel, neterminată, care trebuie să fie considerată, credem, începutul maturizării definitive a filozofiei spinoziste.

Lărgirea aceasta considerabilă de orizont este în mod reliefat exprimat de Spinoza. În adevăr, după ce afirmă că trebuie să ajungem să ne bucurăm, dacă este posibil împreună cu ceilalți, de o natură umană superioară, Spinoza spune: „Așadar, țelul spre care năzuiesc, este să dobândesc o astfel de natură și să mă străduiesc ca mulți alții să o dobândească împreună cu mine; deci eu însumi nu pot să fiu fericit dacă nu mă străduiesc ca mulți alții să cunoască, întocmai ca și mine — încît intelectul și dorința lor să fie de acord cu intelectul și dorința mea. Pentru aceasta trebuie să cunoaștem natura atît cît este de ajuns pentru a dobîndi o astfel de natură. Apoi trebuie să formăm o societate în care cei mai mulți să poată ajunge acolo cît mai ușor și mai sigur. După aceea ne vom îndeletnici cu filozofia morală și cu doctrina despre educația copiilor și, fiindcă sănătatea nu este un mijloc neînsemnat în atingerea acestui scop, trebuie să refacem întreaga medicină; și cum meșteșugul ușurează lucrurile care altfel sînt anevoioase și ne poate cruța mult timp și trudă în viață, mecanica nu va fi disprețuită în niciun chip. Dar înainte de orice, trebuie să chibzuim un mijloc de a îndrepta intelectul și de a-l purifica atît cît se poate, la început, pentru ca el să înțeleagă lucrurile cît mai bine și fără erori”⁴⁶.

Diferența față de orientarea generală exprimată în scrierile anterioare este cît se poate de clară. Ar fi însă profund greșit de a afirma că această deosebire provine din cunoașterea în această perioadă de către Spinoza a operelor despre metodă, scrise de Bacon și de Descartes. Este adevărat că atașamentul la fizică și la aplicările tehnice, la fiziologie și la aplicările medicale este o caracteristică generală a gândirii filozofice progresiste a epocii, și este cert că Spinoza, angajîndu-se pe această cale, nu face decît să se situeze la nivelul înaintat al secolului în care și-a desfășurat activitatea. Dar nu este mai puțin cert că la Spinoza este vorba și despre altceva, despre ceva în plus, și anume de preocupări sociale intense, exprimate în mod direct și cu toată claritatea în exigența de a forma o societate de așa fel în care natura umană să se poată realiza. În adevăr, lărgirea orizontului ce se poate observa în „De intellectus emendatione” este considerabilă. De acum înainte nu se mai poate vorbi la Spinoza

46. *Spinoza*, E.S.P.L.S., Buc., 1952, p. 39—40 („Tratatul despre îndreptarea intelectului”). — S.O., II, p. 8—9.

despre o punere mărginită a problemei sale centrale, ca fiind o problemă etică în sens îngust. Înaintea lui Spinoza se deschide perspectiva socială.

Dar a pune problema socială în condițiile luptei împotriva feudalismului, sau împotriva rămășițelor feudale — cum era cazul în Olanda lui Spinoza — a însemnat a pune problema individului care se ridică împotriva constrângerilor feudale, sau a pune problema unei societăți conforme cu natura individului uman. Dar este greu de a atribui individului valoare socială și de a-i refuza realitate proprie în sens filozofic. Nu se poate afirma cu siguranță, pe bază de texte precise, dacă deja în „De intellectus emendatione” Spinoza s-a angajat pe calea care-l va duce să tragă din această greutate consecințele necesare. Dar este incontestabil că această cale este deja deschisă. Lărgirea orizontului și punerea pe primul plan a preocupărilor sociale din „De intellectus emendatione”, în orice caz constituie un punct de plecare solid pentru stabilirea valorii sociale a individului uman, ce se va realiza în „Tractatus theologico-politicus” și, pentru a atribui o realitate proprie individului în sens filozofic, ce se va efectua în „Etica”. — Este, de altfel, semnificativ pentru puterea determinantă a factorului social că Spinoza n-a făcut un pas înainte în întrevăderea realității proprii a individului în „Etica”, decât după ce a stabilit valoarea socială a individului uman în „Tractatus theologico-politicus”. Iată de ce se face o greșeală gravă dacă se tratează dezvoltarea filozofică a lui Spinoza ne ținînd cont de „Tractatus theologico-politicus”, și considerînd această lucrare ca ocupîndu-se de probleme speciale, fără legătură organică cu filozofia propriu-zisă a lui Spinoza.

În „Tractatus theologico-politicus” se elaborează în adevăr o teorie în care se realizează valoarea socială a individului uman. Vorbind despre contractul social, în virtutea căruia indivizii renunță la totalitatea drepturilor lor în favoarea statului, Spinoza afirmă că renunțarea aceasta rămîne, în multe privințe, numai teoretică, deoarece individul nu poate niciodată să înceteze să fie om⁴⁷. În realitate, dat fiind că, în cazul renunțării totale efective, cea mai rea violență ar fi posibilă din partea suveranului, individul „își rezervă o mare parte a dreptului său”⁴⁸. Pe acest drept rezervat al individului se bazează la Spinoza libertatea de gândire și de exprimare⁴⁹, libertate inalienabilă a individului uman. După Spinoza deci, care nu numai că luptă împotriva feudalismului și a rămășițelor feudale, dar respinge în felul acesta și teoria lui Hobbes despre statul atotputernic, individul nu se contopește în mod mecanic cu statul, nu se dizolvă în stat, pierzîndu-și dreptul și puterea. Individul își păstrează valoarea socială de esență democratică, definită prin atașamentul său la libertatea de gândire și exprimare.

Este interesant de remarcat că deja în „Tractatus theologico-politicus” găsim expresia unei orientări de gândire, diferită de cea din scrierile de tinerețe, referitoare la teoria individului în general. O orientare diferită

47. Spinoza, *Tratatul teologic-politic*, Ed. științifică, Buc., 1960, p. 246. — S.O., III, p. 201.

48. Ibidem, p. 247. — S.O., III, p. 202.

49. Ibidem, p. 295. — S.O., III, p. 239.

denotă teza după care cu cât cunoaştem mai multe lucruri în natură cu atât mai mare şi mai perfectă este cunoaşterea ce o dobîndim despre Dumnezeu⁵⁰. Această teză, reafirmată în „Etica”⁵¹, arată deja că o concepţie nouă despre individ s-a născut în gândirea lui Spinoza. În scrierile de tinereţe, cunoaşterea lucrurilor singulare a fost opusă cunoaşterii lui Dumnezeu şi cunoaşterea lui Dumnezeu şi unirea sufletului cu el s-a realizat prin fuga de la lucrurile singulare şi printr-o oarecare detaşare de corp. Concepţia aceasta — după cum am văzut — se explică prin faptul că Spinoza n-a atribuit realitate proprie lucrurilor singulare. Dar aici lucrurile singulare sînt prezentate ca avînd în mod incontestabil realitate proprie, deoarece în caz contrar — în limbajul teologic al lui Spinoza — cunoaşterea lor n-ar însemna cunoaşterea lui Dumnezeu. Într-un cuvînt, în cunoaşterea lumii nu se mai observă la Spinoza fuga de la lucrurile singulare, ci ataşament la ele, ceea ce dovedeşte atribuire de realitate proprie lucrurilor singulare.

În „Etica” această schimbare în concepţia despre lucrurile singulare se poate constata examinînd şi felul de a prezenta definiţia corpului. Corpul este definit şi în „Etica”, ca în scrierile de tinereţe, ca fiind un raport determinat de mişcare şi de repaos. Dar pe cînd în „Korte Verhandeling” se accentuează caracterul variabil al acestui raport, de exemplu în funcţie de vîrstă, în „Etica” se insistă asupra permanenţei, raportul fiind prezentat ca menţinîndu-se cu toate schimbările ce intervin în corp.⁵² Aceasta înseamnă că Spinoza consideră în „Etica” lucrurile singulare ca fiind mai puţin labile şi deci mai reale decît în scrierile de tinereţe.

Dar în „Etica” se găseşte, în fond, şi justificarea atribuirii unei realităţi proprii lucrurilor singulare. Această justificare, exprimată în „Etica”, constă în faptul că, după Spinoza, corpul singular are esenţă şi poate fi conceput din punct de vedere al eternităţii⁵³. Nesiguranţa ce se găseşte în scrierile de tinereţe este deci eliminată aici. Nu se mai vorbeşte despre o „oarecare esenţialitate” a corpului — ca în „Korte Verhandeling” —, ci despre esenţa sa. Nu mai este vorba despre o constanţă foarte relativă care poate fi experimentată şi de o oarecare esenţialitate, ci de o esenţă propriuzisă care se conţine sub specia eternităţii. Iată de ce în „Etica” nu poate fi vorba pentru suflet de a avea posibilitatea de a se ataşa sau la corpul său, sau la substanţa înfinită. Iată de ce în „Etica” nu poate fi vorba ca sufletul să se ataşeze substanţei infinite, detaşîndu-se oarecum de corp. Sufletul nu se detaşează de corp, deoarece corpul, avînd esenţă propriuzisă, are eternitate, deci are — în sens spinozist — realitate.

Iată schimbarea remarcabilă ce Spinoza a realizat în concepţia sa despre individ. Dezvoltarea sa merge de la conceperea individualităţii ca neavînd nici o realitate proprie, la înţelegerea individualităţii umane ca avînd valoarea socială şi, în strînsă dependenţă cu aceasta, ca avînd şi realitate proprie în sens filozofic. În faza sa de maturitate, Spinoza a făcut un pas important pentru depăşirea limitărilor incluse în concepţia sa din

50. Ibidem, p. 69. — S.O., III, p. 60.

51. Spinoza, *Etica*, Ed. ştiinţifică, 1957, p. 306 (p. XXIV, P. V.) — S.O., II, p. 296.

52. Ibidem, p. 104 (lema 4, 5, 6, 7 după p. XIII, PII). — S.O., II, p. 100—101.

53. Ibidem, p. 305 (p. XXII, P. V). — S.O., II, p. 295.

faza de tinerețe relativă la individ și individualitate umană. Nu se poate afirma că Spinoza ar fi ajuns în „Etica” la o teorie cuprinzătoare a individului. Dar cert este că aici se afirmă în mod clar realitatea individului, ceea ce dă un aspect diferit întregii doctrine spinoziste, și ceea ce face ca elementele dialectice să se manifeste cu o pondere cu mult mai mare ca mai înainte, în filozofia lui Spinoza.

Nu ne vom ocupa de toate elementele dialectice, ivite în filozofia lui Spinoza în faza ei de maturitate. În adevăr, sarcina acestui studiu nu este de a da o enumerare cât se poate de completă a elementelor dialectice din filozofia lui Spinoza, și de a furniza o analiză a tuturor acestor elemente ale filozofiei spinoziste. Ne-am propus ca scop să arătăm numai linia de dezvoltare în privința ivirii elementelor dialectice în gândirea filozofului nostru. În consecință, vom putea să lăsăm la o parte tot ceea ce nu servește în mod direct acest scop. Astfel, nu vom enumera și nu vom analiza elementele dialectice din „De intellectus emendatione”. Ele sînt foarte importante și prezintă aspecte foarte interesante. Dar analiza lor nu este absolut necesară aici din punctul de vedere ce-l aplicăm în acest studiu, deoarece ele nu reprezintă decît dovezi în plus față de celelalte argumente pe care le prezentăm în favoarea tezei noastre referitoare la linia de dezvoltare a elementelor dialectice în filozofia spinozistă.

Luînd în considerare numai elementele dialectice cele mai importante din „Etica”, se poate constata că, datorită schimbării aspectului general al doctrinei, determinată de modificarea sensibilă a concepției despre individ, posibilitatea se naște pentru manifestarea cu mult mai puternică decît în scrierile de tinerețe a elementelor dialectice, la mai multe puncte nodale ale structurii sistemului filozofic spinozist. Posibilitatea aceasta este limitată, fără îndoială, și în faza de maturitate, de tendința metafizică dominantă în filozofia lui Spinoza, ca, de altfel, în toate filozofiile din această epocă.

Înainte de a trece la menționarea acelor elemente dialectice care sînt caracteristice numai pentru faza de maturitate, sau care apar în forme caracteristice numai în această fază, trebuie să remarcăm că un aspect fundamental al tendinței dialectice spinoziste, manifestat și în primele sale scrieri, reapare și în „Etica”. Spinoza se opune, în adevăr, prin tot conținutul Eticii, absolutizării metafizice a negației. Iată de ce „Etica” conține, în măsură și mai mare ca celelalte scrieri ale sale, o filozofie de afirmație a realității și a bucuriei vieții.

Existența în filozofia spinozistă, de la primele sale scrieri relativ simple, pînă la principala sa operă, a acestui element important, dovedește că dialectica nu apare la un anumit moment al dezvoltării spinoziste, ci că ea se prezintă ca o tendință permanentă a gândirii filozofice a lui Spinoza.

Dar trebuie să insistăm și asupra faptului că faza de maturitate este de o deosebită importanță din punct de vedere al prezenței elementelor dialectice puternice.

În adevăr, teza dialectică de cea mai mare importanță a lui Spinoza numai în faza de maturitate a filozofiei sale își face apariția. Este vorba

de celebra teză care susține că orice determinație e negație. Nu se poate afirma cu temei că ar exista într-o scriere de tinerețe a lui Spinoza vreun germe al acestei teze așa de însemnate. Găsim în scrierile lui Spinoza două expresii asemănătoare ale acestei poziții dialectice: într-o scrisoare adresată lui J. Jelles, din 1674, și în „Etica”⁵⁴. Este, de altfel, probabil că cele două formulări au fost elaborate la date foarte apropiate, deoarece ultima variantă a Eticii a fost terminată în 1675. Dar în orice caz, cele două formulări s-au născut în mod incontestabil în faza de maturitate a dezvoltării filozofice a lui Spinoza. Trebuie să insistăm asupra faptului că în cele două formulări teza este exprimată în legătură cu lucrurile „finite și limitate”, deci în legătură cu lucrurile singulare. În consecință, este limpede că teza aceasta dialectică n-a fost formulată decât după ce Spinoza a ajuns la noua sa concepție despre lucrurile singulare, ea având realitate proprie. Această teză dialectică nici n-a putut să ia naștere decât în legătură cu o concepție care afirmă realitatea proprie a lucrurilor singulare, deoarece numai ceea ce este real poate fi limitat de o determinare care înseamnă negare. În felul acesta este clar că teza aceasta dialectică de mare importanță apare odată cu ridicarea concepției lui Spinoza la un grad mai înalt de pătrundere în realitate.

O anumită apropiere de ideea dialectică a interacțiunii universale s-a manifestat deja în „Korte Verhandeling”, după cum am văzut. Dar această apropiere nu s-a putut afirma în mod bine conturat, deoarece în faza aceea a dezvoltării sale Spinoza a rupt oarecum lanțul causal, sau cel puțin a micșorat puterea determinantă a cauzalității între lucrurile singulare, afirmând că legea care leagă lucrurile singulare nu este așa de necesară ca forța determinantă a substanței. Dar concepția aceasta despre o cauzalitate cu putere determinantă oarecum micșorată, care este în strânsă legătură cu înțelegerea lucrurilor singulare ca neavând realitate proprie, nu mai apare în „Etica” și nici nu mai poate să mai apară în opera principală spinozistă, deoarece în faza sa de maturitate filozoful nostru are o concepție sensibil diferită despre lucrurile singulare. În „Etica” determinismul substanței nu mai este opus determinismului lucrurilor singulare. În condițiile acestea ideea de substanță, concepută ca cauza sa proprie și cauza primă a tuturor lucrurilor, poate să exprime o **apropiere efectivă** de ideea dialectică a interacțiunii universale. Trebuie să insistăm asupra faptului că apropierea efectivă de ideea aceasta dialectică de mare însemnătate nu s-a putut realiza decât după ce Spinoza, adoptând o concepție nouă despre lucrurile singulare, a ajuns la o oglindire filozofică mai adâncă și mai largă a realității.

Am constatat că, în faza de tinerețe a dezvoltării sale, Spinoza n-a ajuns să conceapă în mod profund dialectic raportul între necesitate și libertate, cu toate că, în fond, condiții importante au fost date în filozofia sa pentru a efectua acest rezultat. Dar piedica care a existat totuși realmente în faza de tinerețe, nu mai există în faza de maturitate. În „Etica”, individul uman, având realitate proprie, posedă și libertate proprie. În felul

54. Ibidem, p. 44 (Nota I la p. VIII, P.1). — S.O., p. 49.

acesta, faptul că Spinoza respinge teoria liberului arbitru și opoziția metafizică între necesitate și libertate implicată în această teorie, poate să aibă efect. În faza de maturitate, Spinoza concepe un raport de unitate dialectică între necesitate și libertatea umană, libertate care nu se mai dizolvă în „libertatea divină”. Trebuie să scoatem în relief faptul că progresul acesta în conturarea efectivă a tendinței dialectice s-a realizat în urma schimbării concepției spinoziste despre individ, și deci grație unei oglindiri mai pătrunzătoare a realității.

Astfel nu putem să nu constatăm că puternica tendință dialectică, exprimată și în scrierile de tinerețe ale lui Spinoza, și-a găsit o conturare efectivă, cu aspecte multiple, în faza sa de maturitate.

Dar, cu toate acestea, nu se poate presupune că Spinoza s-ar fi apropiat de o concepție hotărît dialectică a lumii și a omului. În filozofia lui Spinoza ideea fundamentală a dialecticii, ideea dezvoltării, nu apare și nici nu poate să apară. Ideea dezvoltării nu poate să apară în explicarea lumii, deoarece negația nu poate fi explicată în filozofia lui Spinoza. Este, desigur, fals de a afirma că negația n-ar exista de loc în filozofia lui Spinoza; ea există cel puțin sub formă de determinație, conform tezei sale celebre. Dar adevărat este că negația nu poate fi *justificată* în concepția spinozistă. În adevăr, substanța spinozistă justifică orice este pozitiv, dar — fiind pură pozitivitate — ea nu conține nimic, dar absolut nimic, prin care s-ar putea fundamenta existența negativului. Ideea dezvoltării nu poate să apară nici în explicarea omului. În adevăr omul nu poate să aibe un rol în dezvoltare decât ca subiect independent și liber, în sens leninist. Este, desigur, nejust de a afirma că Spinoza n-a făcut nimic pentru a înlesni elaborarea unei teorii juste a subiectului. Un merit incontestabil al lui Spinoza este că a eliminat teoria idealistă a subiectului, înglobată în concepția despre o substanță spirituală autonomă. Spinoza a mers chiar și mai departe și a încercat să schițeze teoria nouă a subiectului⁵⁵. Dar în teoria aceasta abia schițată, subiectul apare ca pur pasiv. Adevărat este că la Spinoza nu există o concepție despre un subiect independent, activ, liber. Fără nici o îndoială, filozofia lui Spinoza este dominată de metafizică.

Dar cu atât mai prețioase sînt elementele dialectice puternice care s-au afirmat în filozofia spinozistă în ciuda dominării metafizicii. Iată de ce Spinoza ca dialectician merită epitetul de strălucit. Dar existența elementelor dialectice puternice în filozofia lui Spinoza și în filozofia din secolul al XVII-lea în general, dovedește și altceva. Afirmîndu-se și în secolul dominării metafizicii, dialectica își dovedește și valoarea generală. Dovada aceasta se întărește și mai mult prin faptul ce s-a arătat: elementele dialectice se accentuează la Spinoza paralel cu lărgirea și adîncirea oglinirii realității ce s-a efectuat în cursul dezvoltării filozofiei spinoziste.

55. Ibidem, p. 290 (axioma I, P. V), p. 294 (dem. p. VII, P. V). — S.O., II, p. 281 și 285.

РАЗВИТИЕ ДИАЛЕКТИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ФИЛОСОФИИ СПИНОЗЫ

(Резюме)

Спиноза является одним из блестящих диалектиков в одну из эпох господства метафизики. С другой стороны давно уже поставлен вопрос о том, чтобы узнать в чём состоит развитие философии Спинозы. Но до сих пор не был поставлен вопрос о появлении диалектических элементов в философии Спинозы, рассматриваемой в своем развитии. Настоящая работа ставит своей целью изучить именно этот вопрос. Общее значение диалектики доказывается и тем фактором, что в веке господства метафизики оказались блестящие представители диалектики. В настоящей работе делается попытка еще больше укрепить это доказательство, указывая на то, что у одного из этих блестящих представителей диалектики, элементы диалектики усиливаются параллельно с расширением и углублением отражения действительности что произошло в течение развития его философии.

В этой работе автор показал, что философия Спинозы представляет две фазы: фазу молодости и фазу зрелости. Первая из них собственно выражена в тексте краткого Трактата в двух включенных в него диалогах, а также в Приложении. Фаза зрелости начинается составлением Трактата об усовершенствовании интеллекта и выражается во всех остальных философских сочинениях Спинозы.

При изучении развития философии Спинозы, критикуется и отвергается метод Лангеланда „определяющих влияний“. Основываясь на марксистско-ленинской методологии показывают, что этапы в развитии философии Спинозы можно различить только принимая во внимание различные степени проникновения, осуществленного нашим философом в отражении действительности в течение разных периодов.

Доказывается, что различные степени проникновения в действительность выражены этапами в расширении воззрений Спинозы об одиночных вещах, об индивидууме и человеческой индивидуальности. Так как изучение этого вопроса игнорировалось в специальной литературе о Спинозе, предприняли подробный анализ этого вопроса. Таким образом мы смогли установить, что перемена воззрений по этому вопросу, рассматриваемому с его многочисленными соотношениями, имеет влияние и на общую экономию философской системы Спинозы. Является достоверным, что Спиноза до конца своей философской деятельности не пришел к обстоятельному воззрению об индивидууме и человеческой индивидуальности. Но всё-таки можно было установить, что в этом вопросе в развитии спинозовской философии четко различаются две позиции: в первой фазе индивидуум и человеческая индивидуальность понимаются как не имеющие никакой собственной действительности, вся их действительность происходит только из их единения с бесконечным веществом, а в фазе зрелости — хотя воззрение Спинозы и в этой фазе влечёт значительные ограничения — индивидуум и человеческая индивидуальность рассматриваются как установившиеся на основе собственной действительности.

Возбудитель этого развития находится в общественном факторе. В первой фазе развития Спинозы, в Голландии действительно господствовало относительное общественно-политическое спокойствие, что облегчило или, по крайней мере, не помешало, чтобы наш философ представил свою центральную задачу являющуюся по природе чисто этической в сжатом смысле и удалённой от сильных общественных забот: в этом этапе Спиноза мог подразумевать человеческую индивидуальность как изолированную, оторванную от общества, в основном имеющую связь только с бесконечным веществом, растворяющуюся в веществе как не имеющей собственной действительности. Но окончание этого периода относительного общественно-политического спокойствия и начавшие возрастать волнения должны были иметь следствием то, что Спиноза все свое внимание сосредоточил на общественных задачах. Уже в Трактате об усовершенствовании интеллекта выражается замечательное расширение философского горизонта в котором общественные вопросы находят себе значительное место. В богословско-политическом трактате, говоря об общественном соглашении, Спиноза утверждает, что в действительности человеческий индивидуум не может отказаться от совокупности своих прав в пользу государства и устанавливает общественное значение человеческого индивидуума, выраженное в неотъемлемом праве на свободу мысли и выражения, но нельзя присваивать индивидууму

общественное значение без признания его собственной действительности в философском смысле. Спиноза выводит это заключение в этике, мысля что человеческий индивидуум проявляется на основании собственной действительности.

В зависимости от этих обеих фаз в отношении проникновения в действительность у Спинозы представлены два этапа в развитии диалектических элементов.

У Спинозы конечно существует постоянное мощное диалектическое стремление как важный аспект его философии утверждения действительности и привязанности к радостям жизни. В самом деле во всех сочинениях Спинозы в различных видах выражается опровержение метафизической неограниченности отрицания.

Но на обоих этапах его философского развития диалектическое стремление проявляется различно.

На первом этапе диалектические элементы либо не включены органически в философскую систему, либо у них отсутствует солидное основание, либо не достигают быть сильно очерченными. Диалектические элементы присутствуют и здесь в узловых точках структуры философской системы Спинозы, но у них нет необходимой устойчивости из-за элементарной степени проникновения в действительность, которая наблюдается в этой фазе развития философии Спинозы.

В этапе зрелости появляется самая главная диалектическая позиция философии Спинозы, выраженная в тезисе об определении принятом как отрицание. Как в связи с веществом, так и в связи с теорией о человеке, диалектические элементы проявлены хорошо очерченными. Действительно здесь осуществляется заметное сближение с диалектической идеей всемирного взаимодействия, а исключая метафизическую оппозицию между необходимостью и свободой, мыслится их диалектическое единство. Бесспорно что фаза зрелости является особенно важной с точки зрения наличия мощных диалектических элементов.

При всем этом нельзя предположить, что Спиноза был бы близок к диалектическому воззрению о мире и о человеке. В действительности основная идея диалектики, идея развития не появляется и не может появиться в философии Спинозы. Несмотря на мощные диалектические элементы, существующие в его воззрении, в философии Спинозы — как и во всех других философиях той эпохи — господствует метафизика.

Но тем более ценными являются диалектические элементы, которые утвердились в философии Спинозы вопреки господству метафизики. Утвердившись в век господства метафизики, диалектика доказывает свое общее значение. Это доказательство всё больше подтверждается указанным фактом: диалектические элементы у Спинозы усиливаются параллельно с расширением и углублением отражения действительности, что произошло в течение развития философии Спинозы.

LE DÉVELOPPEMENT DES ÉLÉMENTS DIALECTIQUES DANS LA PHILOSOPHIE DE SPINOZA

(Résumé)

Spinoza est l'un des plus remarquables dialecticiens d'une époque où dominait la métaphysique. Si la question se pose depuis longtemps de savoir en quoi consiste le développement de la philosophie de Spinoza, en échange on n'a pas encore soulevé jusqu'ici le problème de l'apparition des éléments dialectiques dans la philosophie spinoziste considérée dans son développement. C'est ce problème que l'auteur s'est proposé d'étudier. La valeur générale de la dialectique est prouvée aussi par le fait que, dans un siècle dominé par la métaphysique, il s'est rencontré des représentants éminents de la dialectique. L'auteur s'efforce d'en administrer la preuve en montrant que chez l'un de ceux-ci les éléments dialectiques s'accroissent parallèlement à l'élargissement et à l'approfondissement du reflet de la réalité qui s'est effectué durant le développement de sa philosophie.

L'auteur montre que le développement de la philosophie de Spinoza a connu deux phases; l'une, de jeunesse, et l'autre, de maturité. La première s'exprime dans les textes du

Court Traité, dans les deux dialogues intercalés, ainsi que dans l'Annexe. La phase de maturité commence avec l'élaboration du Traité sur la réforme de l'entendement et s'exprime dans tous les autres écrits philosophiques de Spinoza.

En étudiant le développement du spinozisme l'auteur critique et repousse le procédé qui recherche les influences déterminantes; s'appuyant sur la méthodologie marxiste-léniniste, il montre que les étapes de développement du spinozisme ne peuvent être distinguées que si l'on tient compte des différents degrés de pénétration parcourus par le philosophe dans son activité de réflexion de la réalité, durant les périodes successives.

On prouve que ces degrés différents correspondent aux étapes d'élargissement de la conception de Spinoza sur les choses singulières, sur l'individu et l'individualité humaine. Comme l'étude de cette question a été négligée jusqu'ici, l'auteur en a entrepris une analyse détaillée. Ainsi a-t-il pu établir que le changement de conception dans cette question, envisagée dans ses connexions multiples, exerce aussi une influence sur l'économie générale du système spinoziste. Assurément Spinoza n'est jamais parvenu à une conception large de l'individu et de l'individualité humaine; on peut néanmoins distinguer clairement à cet égard, dans le développement du spinozisme, deux positions successives: en premier lieu, l'individu et l'individualité humaine sont d'abord conçus comme n'ayant aucune réalité propre, toute leur réalité ne provenant que de leur union avec la substance infinie; puis dans la phase de maturité, et quoique la conception spinoziste implique même alors des limitations importantes, l'individu et l'individualité humaine sont considérés comme s'affirmant sur la base d'une réalité propre.

Le moteur de ce développement se trouve dans le facteur social. Dans la première phase du spinozisme, il régnait en effet en Hollande un calme social et politique relatif, ce qui facilita, ou du moins n'empêcha pas notre philosophe de concevoir son problème central comme étant de nature purement éthique au sens étroit et dépourvu de préoccupations sociales intenses; à cette étape, Spinoza a pu comprendre l'individualité humaine comme isolée, coupée de la société et n'ayant de lien, au fond, qu'avec la substance infinie, s'y dissolvant et n'ayant pas de réalité propre. Mais la fin de cette période de calme social et politique relatif et l'agitation qui avait commencé à croître, ont eu nécessairement pour effet que chez Spinoza aussi les préoccupations sociales ont pris le dessus. Déjà dans le Traité sur la réforme de l'entendement on observe un élargissement remarquable de l'horizon philosophique, où les préoccupations sociales trouvent une place importante. Dans le Traité théologico-politique, Spinoza, traitant du contrat social, affirme qu'en réalité la personne humaine ne peut pas renoncer à la totalité de ses droits en faveur de l'Etat et il établit la valeur sociale de l'individu, laquelle s'exprime par le droit inaliénable à la liberté de pensée et d'expression. Or on ne peut attribuer une valeur sociale à l'individu sans lui reconnaître une réalité propre au sens philosophique. Spinoza tire cette conclusion dans l'Éthique, en concevant l'individu humain comme s'affirmant sur la base d'une réalité propre.

C'est en fonction de ces phases de pénétration dans la réalité que se présentent chez Spinoza les deux étapes de développement des éléments dialectiques.

Il existe certes en permanence chez Spinoza une puissante tendance dialectique, et c'est un aspect important de sa philosophie que l'affirmation de la réalité et l'attachement à la joie de vivre. En effet, dans tous ses écrits, Spinoza exprime de façons variées le refus de l'absolutisation métaphysique de la négation.

Mais dans les deux étapes du développement de sa philosophie, la tendance dialectique se manifeste sous des formes différentes.

Dans la première étape les éléments dialectiques, ou bien ne sont pas organiquement englobés dans le système philosophique, ou bien ne parviennent pas à se dessiner nettement. Des éléments sont présents ici aussi aux points nodaux de la structure du système, mais ils n'ont pas la consistance nécessaire, en raison du niveau encore élémentaire de pénétration dans la réalité que l'on observe à cette phase de développement du spinozisme.

C'est à l'étape de maturité qu'apparaît sa position dialectique la plus importante, celle qui s'exprime par la thèse de la détermination comprise comme négation. Dans la théorie de la substance aussi bien que dans celle de l'homme, les éléments dialectiques reçoivent un contour ferme et net; il s'y opère en effet une approche notable dans le sens de l'idée dialectique de l'interaction universelle; en outre, par élimination de l'opposition méta-

physique entre nécessité et liberté, on conçoit leur unité dialectique. Il est donc indiscutable que la phase de maturité est d'une importance particulière quant à la présence de puissants éléments dialectiques.

Malgré tout, on ne peut supposer que Spinoza se soit vraiment approché d'une conception dialectique du monde et de l'homme. En effet, l'idée fondamentale de la dialectique, l'idée de développement, n'apparaît pas et ne peut apparaître dans la philosophie spinoziste. Malgré les éléments dialectiques vigoureux de sa conception, la philosophie de Spinoza, comme d'ailleurs tous les autres systèmes de l'époque, demeure dominée par la métaphysique.

Mais les éléments dialectiques du spinozisme sont d'autant plus précieux qu'ils se sont affirmés en dépit de la domination de la métaphysique. En s'affirmant même au siècle de cette domination, la dialectique démontre sa valeur générale. Cette démonstration est encore renforcée par le fait souligné plus haut: à savoir que les éléments dialectiques s'accroissent chez Spinoza à mesure que s'élargit et s'approfondit la réflexion de la réalité qui s'est effectuée au cours du développement de la philosophie spinoziste.

ROLUL IPOTEZEI IN CUNOAȘTEREA ȘTIINȚIFICA

de

ION V. MESAROȘIU

Logica clasică și în general literatura de specialitate a neglijat cercetarea ipotezei, deși s-a constatat valoarea ei în explicarea faptelor nedeplin cunoscute. Mari oameni de știință ca Copernic, Galilei, Faraday, Darwin, Mendeleev, Einstein, Bohr, M. A. Butlerov, Dirac, și în general cercetătorii de azi, au îmbogățit tezaurul științei cu cunoștințe de neprețuită importanță, cu teorii ce au promovat și promovează noi și noi descoperiri, plecând în cercetările lor de la elaborarea ipotezelor științifice.

În drumul parcurs de la faptele și fenomenele cunoscute izolat și pînă la dezvăluirea conexiunilor și raporturilor lor, a esenței lor, a legilor obiective care le produc, apar obstacole și greutăți, pe care omul de știință le învinge, folosind variate metode și raționamente. Între ele ipoteza științifică joacă un rol deosebit. Fiind o formă specifică a gândirii științifice, ipoteza dă posibilitatea trecerii de la cunoașterea faptelor izolate la cunoașterea legilor de producere, dă posibilitatea trecerii de la un anumit grad de cunoaștere a lucrurilor și fenomenelor la un grad din ce în ce mai înalt.

Cercetătorii, plecând de la cunoștințe obținute în cursul observațiilor și experiențelor științifice sau de la cunoștințele reflectate într-o teorie științifică, elaborează presupuneri pe plan teoretic prin care încearcă să dea explicație fenomenelor în cercetare, încearcă să găsească legăturile și raporturile obiective, legile obiective care încă nu sînt cunoscute sau deplin cunoscute. Aceste presupuneri teoretice sau explicații anticipate folosite în cercetările științifice cu privire la cunoașterea unei clase întregi de fenomene, care urmează să fie ulterior verificate, sînt ipotezele științifice.

Engels a subliniat în mod deosebit marele rol pe care-l au ipotezele științifice în dezvoltarea științei. El consideră ipoteza ca o „formă de dezvoltare a științelor naturii în măsura în care ele gîndesc“. Din moment ce apar noi fapte care nu mai pot fi explicate prin vechiul mod de explicare, omul de știință, ne arată Engels, recurge la explicarea lor pe baza elaborării de noi ipoteze; „apare necesitatea unui nou mod de explicare, bazat mai întîi numai pe un număr limitat de fapte și observații. Materialul experimental ulterior duce la trierea acestor ipoteze, înlătură unele din ele, le corectează pe altele pînă ce, în sfîrșit, este stabilită legea sub formă

pură. Dacă am voi să așteptăm pînă ce materialul necesar formulării legii este pur, ar însemna să suspendăm pînă atunci cercetarea bazată pe gîndire, ceea ce ar avea ca rezultat că nu am ajunge niciodată să formulăm legea"¹.

Ipoteza constituie o orientare prețioasă în munca științifică numai atunci cînd are caracter științific, cînd are un temei obiectiv. Cînd are acest temei, ea nu este o simplă combinație imaginativă, ci o reprezentare în planul gîndirii a realității obiective. Ipotezele, scrie L. B. Bejenov, „au o valoare obiectivă întrucît reflectă mai mult sau mai puțin fidel trăsăturile profunde ale realității nepuizabile; o parte oarecare din conținutul lor intră cu necesitate și în «părțile desăvîrșite ale științei»”².

Temeiul pe care se bazează omul de știință în munca sa de cercetare și elaborare a ipotezelor îl constituie însăși realitatea obiectivă, caracterul obiectiv și necesar al dezvoltării naturii și societății, caracterul obiectiv al interdependenței dintre lucruri și fenomene, existența legilor obiective, conexiunea și împletirea lor. Concepția materialist-dialectică și istorică care demonstrează existența acestei baze oferă cercetătorilor toate mijloacele de a cunoaște din ce în ce mai profund și mai multilateral existența obiectivă.

Faptul că reprezentanții idealismului subiectiv, pozitivistii în general, neagă valoarea ipotezei în cunoașterea științifică și că o socotesc numai ca o „convenție arbitrară”, fără nici un temei obiectiv, nu este de loc de mirare, atunci cînd cunoaștem pozițiile de pe care privesc acești teoreticieni problema.

Concepția lor cu privire la caracterul ipotezei științifice, al teoriei științifice și în general al științei este o consecință a concepției lor despre realitate.

Negînd existența obiectivă, negînd materialitatea lumii, negînd cauzalitatea obiectivă, implicit neagă cunoașterea obiectivă, neagă științei posibilitatea de a reflecta realitatea obiectivă. Considerînd știința, nu ca o reflectare a realității, ci pur și simplu ca o relație de simboluri determinate de nevoile arbitrare ale omului, Henri Poincaré, unul dintre reprezentanții pozitivismului care s-a ocupat de problema ipotezei³, socotește iluzorie orice încercare de a dovedi existența legăturilor între natura reală a lucrurilor și construcțiile teoretice ale ipotezelor și teoriilor științifice. Ipotezele, ca și teoriile științifice, în concepția lui, nu sînt decît sisteme logice de simboluri fără nici o legătură cu realitatea obiectivă. Ca și Ernst Mach, Richard Avenarius, Pierre Duhem sau Ed. Le Roy, Henri Poincaré neagă caracterul obiectiv al cunoștințelor științifice, considerîndu-le creații ale gîndirii logice, rezultate din necesitățile subiective legate de avantaj și comoditate. Pornind de la o asemenea înțelegere, ipoteza este privită ca o simplă convenție arbitrară și nu ca o reflectare a realității obiective.

¹ Fr. Engels, *Dialectica naturii*, Ed. politică, 1959, p. 245.

² L. B. Bejenov, *Despre ipoteză în științele naturii*, în „Probleme de filozofie” nr. 9/1962.

³ H. Poincaré, *La science et l'hypothèse*, Paris, 1902 și *La valeur de la science*, Paris, 1908.

Mergînd pe această linie, neopozitiviștii din zilele noastre, pozitiviștii logici, semanticii și pragmatiiștii, văd în lumea exterioară doar un haos de senzații, organizate de „structura logică a conștiinței”, o construcție creată de om în procesul prelucrării datelor senzoriale ca rezultat al experienței, un conglomerat de fapte și stări individuale a căror „esență” sînt stările mintale ale oamenilor. Ca urmare, cunoștințele pe care le poate obține știința, nu ar fi reflectări ale lucrurilor și fenomenelor, ci dimpotrivă, lucrurile și fenomenele sînt creații ale conștiinței cu nimic deosebite de percepțiile lui D. Hume sau de ideile lui Berkeley. Ipoteza, teoria științifică, știința nu sînt altceva, în concepția lor, decît creații artificiale, ansambluri de reguli stabilite de savanți în vederea acțiunilor, întocmai cum se stabilesc regulile unui joc oarecare. Cercetătorul însuși creează faptele științifice, fapte care, după cum afirmă ei înșiși, nu sînt nici adevărate, nici false, sînt numai comode sau incomode.

Dîndu-i-se un asemenea temei, e natural ca ipoteza să nu poată explica nimic, să nu poată fi confirmată. Confirmarea nu se poate face decît prin fapte și fenomene existente obiectiv în afară de „structura logică a conștiinței”. Din moment ce nu se recunoaște nici o lume exterioară obiectivă, ipoteza, teoria științifică, știința devin, așa cum ei înșiși afirmă, „pseudo-probleme”, de care „nu trebuie să se ocupe”⁴.

Propagînd asemenea idei, ideologii imperialismului contemporan încearcă să justifice teza că omul ar fi neputincios în fața naturii și în același timp, neputincios în încercarea lui de a se elibera de sub exploatarea „orînduită de forțele divine”. Cuceririle științei ca și eliberarea oamenilor care azi construiesc socialismul și comunismul, constituie argumente nimicitoare ale acestor soiuri de concepții. Progresul științei, marile descoperiri bazate pe elaborarea ipotezelor științifice, ne dau temeiuri suficiente să putem aprecia marea importanță și rolul pe care-l are ipoteza științifică în dezvoltarea științei. Toate realizările în producția și tehnica societății sînt rezultatul cunoașterii lucrurilor obiective, sînt rezultatele ce decurg din teoriile științifice la dezvoltarea cărora ipoteza își are contribuția sa.

Generalizînd faptele și fenomenele acumulate și anticipînd explicarea legilor care determină producerea lor, ipoteza științifică constituie o etapă necesară în cunoașterea științifică. În ipoteză, oamenii de știință „grupează un număr restrîns de date cunoscute într-o anumită problemă, le raportează la alte cunoștințe anterioare și emit o concluzie probabilă despre esența fenomenelor analizate”⁵. Ipoteza, în dezvoltarea sa logică, ia forma unui raționament complex în care mersul gîndirii este o mișcare, care pleacă de la fapte cunoscute, și se ridică, prin explicarea lor anticipată la

⁴ L. Wittgenstein, B. Russel, Whitehead, R. Carnap, Dewey A. I. Ayer, Moritz Schlich sau Louis Rougier și toți ceilalți, sub forme diferite exprimă aceleași păreri. „Legile naturii dacă nu sînt pure delimitări, sînt simple ipoteze, care pot fi dezmințite de experiență” (Ayer, *Langage, vérité et logique*, Paris, 1956, p. 58). „Enunțurilor generale, bazîndu-se pe experiență, nu li se poate atribui — cum se știe — o valoare absolută: trebuie de fapt să fie considerate ca ipoteze” (Moritz Schlich, *Sur le fondement de la connaissance*, Paris, 1933, p. 4).

⁵ Gh. D. Constantinescu, *Ipoteza în științele naturii*, Ed. științifică, 1960, p. 16.

treapta generalului și de aci, din nou, prin verificarea consecințelor deduse, la particularul concret. Spunem că este o formă complexă de raționamente pentru că în procesul dezvoltării sale participă de la caz la caz, potrivit cu natura ipotezei, toate formele de raționament.

Faptele și datele cunoscute izolat, de la care pleacă cercetătorul în construcția ipotezei științifice, precum și cunoștințele anterioare, sugerează explicația teoretică a legilor lor de producere, explicație, care, pînă la verificarea ei, rămîne o explicație probabilă. Experiența ulterioară va determina fie certitudinea ei, fie înlăturarea ei ca nefondată (parțial sau chiar total) și căutarea unei alte explicații, care și ea, la rîndul său, va trebui verificată. Culegerea materialului factual, formularea explicației teoretice și apoi verificarea în practica științifică a consecințelor, ce decurg din explicația teoretică, constituie tot alătatea momente și complexe de judecăți și raționamente în procesul de dezvoltare al ipotezei.

În elaborarea ipotezei, omul de știință poate pleca, nu numai de la fapte observate pe cale directă, sau de la fapte observate în cursul experiențelor, ci și de la cunoștințe obținute pe calea raționamentului.

Dacă unele ipoteze au fost elaborate plecînd de la fenomene observate pe cale directă, cum sînt, bunăoară, ipotezele lui Claude Bernard, sau plecînd de la fenomene observate în cursul experiențelor, așa cum a apărut ipoteza emisă de soții Curie cu privire la descoperirea poloniului și radiului, elaborarea celor mai valoroase ipoteze a plecat de la consecințele rezultate din diferitele raționamente. Cele mai multe ipoteze pleacă de la raționamente prin analogie. Descoperirea unor asemănări între două fenomene, dintre care unul este cunoscut și verificat, ne dă temeiul să presupunem că și în cazul celui alt fenomen încă necunoscut acționează aceeași lege. Ipoteza lui W. Ramsay, de exemplu, cu privire la descoperirea unor gaze inerte, se bazează pe analogia care pleacă de la legea periodicității elementelor, descoperită de Mendeleev. După ce a descoperit aragonul, a emis ipoteza existenței și a altor gaze inerte, raționînd astfel: după cum aragonul se află între clor și potasiu, tot așa, între fluor și radium, brom și rubidiu, iod și cesiu, trebuie să existe alte gaze. Gazele, despre care este vorba, au fost descoperite.

Se elaborează ipoteza și plecînd de la raționamentul deductiv. Planeta Neptun, de exemplu, a fost descoperită pe baza ipotezei emisă de Leverrier prin calcule deductive. Geometria neeuclidiană a fost elaborată pe baza postulatelor enunțate de Lobacevski. Raționamentul deductiv participă în procesul de dezvoltare al ipotezei nu numai în faza sa de plecare. Acționează în obținerea consecințelor teoretice rezultate din presupunerile teoretice. Raționamentul inductiv participă în procesul de dezvoltare al ipotezei mai ales în faza de verificare a consecințelor deduse teoretic din presupunere. Întregul proces de verificare prin experiență se fondează pe baza raționamentului inductiv. Cum vedem, în mișcarea gîndirii, în cadrul procesului de dezvoltare al ipotezei de la particular spre general și în continuare, de la general spre particular, participă diferitele feluri de raționamente, care se sprijină unele pe altele și se completează reciproc.

Spuneam că problema ipotezei este insuficient cercetată și pînă azi nu sînt clarificate toate aspectele ei. Cei cîțiva cercetători, care în ultima vreme

s-au ocupat de studiul ei sînt de acord în ce privește rolul ei în cercetarea științifică, sînt de acord că ipoteza are rolul de a generaliza faptele și datele acumulate și astfel de a anticipa explicarea legilor care determină producerea acestor fapte, fiind astfel un stimulator în dezvoltarea științei. Părerile se deosebesc însă, sau în tot cazul nu sînt suficient de clare cu privire la funcția reflectorie a ipotezei. Are ipoteza numai o funcție metodologică, fiind numai un mijloc de cercetare, sau mai are în același timp și funcția reflectorie? Ipoteza, cînd e științifică, reflectă sau nu adevărul, și la ce grad de certitudine?

Gh. D. Constantinescu rămîne la punctul de vedere că ipoteza are funcție reflectorie: este nu numai un mijloc de cercetare, dar și o formă de reflectare a realității⁶.

Aceeași părere o exprimă mult mai argumentat și logicianul sovietic P. V. Koptin⁷. În același sens este tratată problema și de către Gorski și Tovaneț⁸. Există însă și autori care se opresc la părerea că ipoteza nu poate avea funcție reflectorie. O asemenea părere susține și H. Wald⁹. H. Wald obiectează că ipoteza nu poate fi o formă de reflectare a realității obiective, întrucît nu este o formă logică, calitatea de a reflecta avînd-o numai formele logice, noțiunea, judecata, raționamentul. Numai ele pot fi adevărate sau false. Ipoteza, nefiind o formă de cunoaștere nu poate avea decît atributele de a fi justă sau nejustă. Dar în același timp Wald acceptă că teoria științifică, care este o formă verificată a ipotezei, are caracter reflectoriu, fiind prin urmare o formă de cunoaștere. „Ca și întrebarea, scrie autorul, ipoteza nu poate fi nici adevărată, nici falsă, ci numai justă sau nejustă. Ipoteza nu poate fi niciodată adevărată”¹⁰. Această afirmație ar putea fi justă în cazul în care ipoteza ar constitui o formă de reflectare în sensul dat de logica formală, cînd ipotezei i s-ar acorda natura logică a noțiunii, a judecății și a raționamentului. Socotim că atunci cînd se afirmă caracterul reflectoriu al ipotezei, e vorba de altceva. În primul rînd, ipoteza științifică nu e o simplă întrebare lipsită de adevăr, ci o explicare teoretică, iar în al doilea rînd, afirmația că ipoteza științifică este o formă specifică de reflectare accentuează un sens deosebit față de sensul formelor logice. În al treilea rînd, deși nu se confundă ipoteza științifică cu teoria științifică, deosebirea între ele are un caracter relativ, existînd posibilitatea trecerii ipotezei în teorie științifică. Afirmînd că ipoteza este o formă specifică de reflectare, avem în vedere specificul ei ca o formă de sistematizare științifică: o formă complexă de judecăți și raționamente care reflectă adevărul în diferite grade de certitudine. Din moment ce în structura ei participă diferite raționamente (forme de reflectare) pornite de la premise adevărate, conținute, cum vom vedea, în chiar întrebarea inițială și care împreună constituie explicația teoretică, înseamnă că această explicație reflectă realitatea potrivit specificului determinat de caracterul raționamen-

⁶ Ibidem.

⁷ P. V. Koptin, *Dialektika kak loghika* (Dialectica ca logică), Kiev, 1961.

⁸ Gorski și Tovaneț, *Logica*, Ed. științifică, 1957.

⁹ H. Wald, *Despre rolul ipotezei în cunoașterea științifică*, în „Cercetări filozofice” nr. 4/1960, și *Structura logică a gândirii*, Ed. științifică, 1962.

¹⁰ Ibidem.

telor componente. Spuneam, o reflectare specifică, pentru că adevărul reflectat de ipoteza științifică rămâne, pînă la verificarea totală, numai la grad de probabilitate. Dar în orice moment, atunci cînd ipoteza este într-adevăr științifică, cînd pleacă de la adevăruri certe conținute chiar în întrebarea care-i determină formularea, cînd nu contrazice legile obiective ale realității, verificate de știință și practică, și în același timp nu contrazice legile gîndirii logice, poate deveni un adevăr cert. Cînd se dovedește prin verificare că explicația anticipată concordă cu realitatea, această explicație devine un adevăr cert. Dacă se dovedește prin cercetarea ulterioară că explicația anticipată poate explica nu numai consecințele prevăzute ci și alte fenomene: toate fenomenele care apar ulterior și aparțin aceleiași clase de fenomene, dacă practica verifică în toate cazurile explicația anticipată, atunci adevărul probabil al ipotezei devine un adevăr cert, adevăr pe baza căruia cercetările științifice ulterioare vor duce la alte ipoteze și vor descoperi alte adevăruri, și așa mai departe.

Cel care neagă caracterul reflectoriu al ipotezei, consideră ipoteza ca o simplă întrebare pe care omul de știință o pune naturii, iar întrebării care ia forma unei propozițiuni interogative îi neagă caracterul de a exprima o judecată. Ca urmare, întrebarea ar fi goală de conținut și din această cauză n-ar putea fi adevărată sau falsă, ci numai justă sau nejustă. Ipoteza științifică este însă mai mult decît o întrebare. Ea cuprinde și întrebarea, dar totodată și răspunsul, ca explicare în planul gîndirii a întrebării puse. Și această explicare teoretică nu este goală de conținut obiectiv, nu este pur și simplu o creație a spiritului, o „combinație imaginară”. Complexul de judecăți și raționamente care o constituie pleacă de la fapte constatate în practică, în observație, în experiment, sau de la concluziile altor raționamente verificate și în același timp respectă corectitudinea legilor gîndirii. Întrebarea de la care pleacă ipoteza științifică se deosebește esențial de întrebările comune și elementare. Ea nu este goală de conținut. Dimpotrivă, este chiar mai mult decît o judecată considerată izolat. Ea reflectă în mod implicit o cunoștință certă preluată de la judecățile care o determină, cuprinde chiar mai mult decît judecățile de la care pleacă, cuprinde în plus dezvoltarea unui nou conținut legat de cel cunoscut înainte. Întrebarea constituie trecerea de la o judecată încheiată la o altă judecată, o parte din conținutul căreia există în întrebarea pusă. „Întrebarea, scrie P. V. Kopynin, este mai plină de conținut decît toate judecățile precedente, căci precizează dezvoltarea continuă a direcției cunoștințelor noastre”¹¹. Altfel spus, întrebarea reflectă adevărul judecăților de la care a pornit și în același timp și începutul a ceva nou, cu mai mult conținut decît judecățile date. O asemenea întrebare constituie ea însăși o judecată, care fiind corectă, este și adevărată. Determinînd un răspuns sub forma unei judecăți explicite, întrebarea poate fi considerată ca un echivalent al judecății, întrucît are un rol de cunoaștere și conține o anumită formă a gîndirii. Ideea că propozițiunea interogativă nu poate exprima o judecată trebuie revizuită.

¹¹ P. V. Kopynin, *op. cit.*, p. 403

Dar nu numai P. V. Kōpnin, ci și alți cercetători actuali sînt de acord cu această părere. „Propozițiunile interogative și emoționale, scrie Galkinoi Fedoruk, nu conțin judecăți atributive obișnuite, dar această nu înseamnă că ele nu conțin o oarecare formă a gîndirii”¹². Ocupîndu-se de această problemă, V. V. Vinogradov arată că propozițiile interogative care exprimă o cerință de a defini un fenomen, o acțiune, un obiect, etc. din punct de vedere al calității, cantității, timpului și așa mai departe sînt foarte felurite după conținut și formă și după sensurile lor modale. Multe tipuri de propozițiuni interogative exprimă de fapt o afirmație sau o negație. Și în întrebare se spune, se comunică, se înțelege ceva. Orice întrebare pleacă de la o serie de admiteri, presupuneri care pot fi adevărate sau false¹³.

Cînd afirmăm că ipoteza constituie o formă de reflectare a realității avem în vedere nu orice ipoteză, ci ipoteza științifică, care așa cum arată și P. V. Kōpnin, are la bază o întrebare caracteristică, care se deosebește de o simplă bănuială fără teme. Întrebări pornite din bănuiele în legătură cu explicarea fenomenelor au apărut din cele mai vechi timpuri, ipoteze științifice însă n-a înregistrat știința decît cînd a ajuns pe o anumită treaptă de dezvoltare, după ce s-a asigurat un număr mare de fapte și cunoștințe cu privire la o problemă sau alta. Ipotezele științifice cu privire la o problemă sau alta nu apar oricînd, ci atunci cînd condițiile pentru formularea lor sînt suficiente. La baza lor stă un bogat material faptic cercetat și studiat, din care cercetătorul poate prevedea într-o oarecare măsură legea cu privire la producerea lui, stă întrebarea care conține cunoștințe anterioare și în același timp ceva mai mult. Precizînd deosebirea între o oarecare ipoteză bazată pe simpla bănuială și ipoteza științifică, P. V. Kōpnin, arată că cea dintîi n-are suficiente baze obiective pentru a determina o explicație, pe cînd ipoteza științifică „își are bazele și punctul de plecare în bogăția de material faptic cercetat. În acest material rezidă posibilitatea explicației juste a fenomenelor respective”¹⁴. Istoria științei aduce toate dovezile pentru aceste afirmații. Afirmațiile lui Democrit cu privire la existența atomilor se datoresc unor bănuiele geniale, cum se exprimă Kōpnin, dar nicidecum unei ipoteze științifice. Numai după ce s-au adunat date suficiente rezultate din experiențele științifice, creîndu-se suficiente temeiuri obiective, s-a putut constitui ipoteza științifică, care în zilele noastre a devenit o fructuoasă teorie științifică.

Prin urmare, ipoteza, cînd are caracter științific, plecînd de la date și fapte constatate în practică și de la judecăți al căror adevăr a fost verificat, și cînd în procesul de dezvoltare a ei, judecățile și raționamentele ce o constituie se sprijină pe temeiuri obiective — deși conține unele elemente imaginative (e vorba de o imaginație creatoare bazată pe legile obiective) — nu este goală de conținut obiectiv, nu este o construcție imaginară, ci o reflectare a legii grupului de fenomene pentru explicarea că-

¹² Prof. E. M. Galkinoi Fedoruk, *Sovremennoi ruski iazik (Sintaksis)*, Izd. MGU, 1958, p. 10.

¹³ V. V. Vinogradov, *Gramatika ruskogo iazika*, T. II, p. I, poz. 75.

¹⁴ P. V. Kōpnin, *op. cit.*, p. 405.

ruia a fost emisă. Împlinind aceste condiții, ipoteza nu rămîne un simplu sprijin în cercetare, un simplu mijloc metodologic, ci devine o formă de cunoaștere științifică, o formă de reflectare a realității. Fundamentînd fenomenele din domeniul pentru a cărui explicare este enunțată, ipoteza „reflectă în gîndire ordinea necesară pe care am observat-o nemijlocit”¹⁵. Ipoteza științifică „nu este nici ficțiune, nici simbol, nici standard logic, nici instrument de muncă, ci copie a obiectelor, a fenomenelor lumii materiale, a legilor dezvoltării lor — „este un proces activ creator al reflectării lumii”¹⁶. Ipoteza științifică reflectă o cunoștință adevărată a legăturilor și a esenței lucrurilor și fenomenelor pentru explicarea cărora a fost emisă. Dar înîndea ipoteza științifică este o explicație teoretică anticipată a realității obiective, adevărul reflectat fiind mai mult potențial, el nu poate fi considerat de omul de știință la grad de certitudine. Adevărul reflectat de ipoteza științifică este acceptat ca un adevăr probabil. Se știe din logică că și judecata de posibilitate (de probabilitate) este adevărată, atunci cînd îndeplinește condițiile materiale și formale. Or, concluziile ipotezei fiind judecări de posibilitate, reflectă și ele adevărul, cînd îndeplinesc condițiile cerute. Prin verificarea în practică a tuturor consecințelor ce rezultă din ipoteză, adevărul probabil al ei devine un adevăr cert, căci numai prin verificare ajunge să fie total fundamentat și demonstrat. Elaborat pe baza practicii, adevărul reflectat de ipoteză se fundamentează tot prin practică, aceasta fiind și punctul de plecare al cunoașterii adevărului și criteriul de verificare al lui.

Intemeindu-se pe caracterul progresiv și dialectic al procesului de cunoaștere, nu este lipsită de adevăr afirmația că ipoteza, cînd are caracter științific reflectă în grad de probabilitate un adevăr relativ. Chiar dacă o anumită ipoteză ar explica numai parțial clasa de fenomene pentru care a fost enunțată, chiar dacă ar explica numai unele laturi și aspecte, nici în aceste condiții nu este lipsită de adevăr. Reflectînd parțial clasa de fapte și fenomene cercetate, ea determină o nouă ipoteză, care la rîndul ei va reflecta mai adînc și mai complet adevărul urmărit. În procesul cunoașterii științifice ipotezele se dezvoltă unele din altele, se înlătură elementele neadevate și se completează cu alte elemente, care duc la rezultate noi și mai complete, în stare să reflecte tot mai adecvat și multilateral grupul de fenomene cercetat. Materialul experimental, ne arată Engels, duce la corectarea ipotezelor pînă ce se ajunge la stabilirea legii sub forma sa pură¹⁷.

Transformarea unei ipoteze științifice în altă ipoteză sau în alte ipoteze reflectă adevărul cu tot mai mare probabilitate, pînă cînd se ajunge la ipoteza care explică fenomenele cercetate în tot mai mare precizie și multilateralitate. În acest proces de transformare a ipotezelor științifice una în alta se ajunge la ipoteza cea mai adecvată al cărei adevăr considerat probabil, prin verificări se dovedește a fi un adevăr cert. Acest moment

¹⁵ Gorski și Tovaneț, *op. cit.*, p. 268.

¹⁶ P. V. Kopnin, *op. cit.*, p. 415

¹⁷ Fr. Engels, *loc. citat.*

constituie un salt în trecerea de la ipoteza științifică la teoria științifică. Munca științifică nu se poate desfășura decât plecând de la observația fenomenelor încă neexplicate sau insuficient explicate, la elaborarea explicației lor teoretice, la elaborarea ipotezelor și în continuare la transformarea lor în teorii științifice. Și această muncă nu se încheie aici. Apar noi ipoteze a căror întrebare pornește de la adevărul reflectat de teoria științifică, pentru a explica și mai adânc și mai multilateral clasa respectivă de fenomene. În felul acesta, lupta dintre ipotezele emise cu privire la același domeniu de fapte și trecerea lor una în alta constituie motorul dezvoltării ascendente a științei.

Rezultă că în îndelungatul proces de cunoaștere științifică a legilor obiective ale lucrurilor din natură și societate ipoteza științifică constituie o primă etapă și reflectă adevărul relativ în grad de probabilitate, iar teoria științifică, ca urmare și rezultat al ipotezei constituie o etapă calitativ nouă reflectând un adevăr relativ cert, prin faptul că e confirmat de practica științifică și de producție.

Ipoteza lui Mendeleev despre legea periodicității elementelor, bunăoară, elaborată pe baza unor observații, a fost verificată de fizica atomică prin descoperirile cu privire la radioactivitate și structura atomului. Aceste descoperiri au confirmat total valoarea științifică a ipotezei lui Mendeleev și astfel ipoteza a devenit teorie științifică, care călăuzește cercetările oamenilor de știință spre noi și noi descoperiri.

Și înaintea lui s-au emis ipoteze, pe baza cărora s-au încercat clasificări ale elementelor chimice (clasificarea lui Döhreiner, a lui Newlans, a lui Lothar Mayer). Aceste clasificări s-au dovedit a nu fi suficient de întemeiate. Plecând de la observația că în șirul elementelor așezate în ordinea crescândă a maselor (a greutăților) lor atomice, proprietățile lor asemănătoare apar în mod periodic, Mendeleev a elaborat ipoteza cu privire la legea periodicității, formulind-o astfel: proprietățile elementelor sînt funcții periodice ale maselor (greutăților) atomice.

Din primul său tabel publicat în 1869 s-a constatat că din 63 elemente cunoscute atunci, numai 35 au putut fi clasificate în grupele stabilite de Mendeleev, ținînd seama de greutatea atomică ce le era prevăzută. Celelalte elemente, după greutatea lor cunoscute atunci, se situau în alte grupe decât cele stabilite de Mendeleev.

Față de această situație, Mendeleev, avînd încredere în temeiurile ipotezei sale, a afirmat că greutatea elementelor care nu se încadrau la grupele stabilite, este greșit calculată. Ca exemplu, greutatea atomică a ceriului era socotită atunci 92, iar Mendeleev în ipoteza sa, i-a atribuit greutatea de 138. În urma unor măsurători precise, astăzi s-a dovedit că greutatea atomică a ceriului este de 140,13, foarte apropiată de cea prevăzută de Mendeleev. Alt exemplu: în vremea aceea casiului i se atribuia o greutate de 124,4, o greutate mai mică decât greutatea sa reală. Mendeleev a arătat că locul ocupat de casiu în tabelul său este o indicație, că greutatea lui atomică a fost greșit determinată și a precizat că greutatea atomică a acestui element trebuie să fie apropiată de 130. Măsurătorile mai recente au găsit că casiu are o greutate atomică de 132,91.

Nu numai că s-a verificat prin cercetările ulterioare exactitatea greutății atomice a elementelor cunoscute atunci și cuprinse în tabel, confirmându-se astfel ipoteza lui Mendeleev, dar mai mult, legea periodicității elementelor a dat impuls cercetărilor ulterioare, care au dus la descoperirea elementelor ce lipseau din tabel, dar cărora Mendeleev le lăsase loc gol și le precizase proprietățile. Bunăoară, el a presupus existența elementului Eka-Siliciu și i-a fixat cu precizie toate proprietățile. Mai târziu acest element a fost descoperit în realitate de Winkler și denumit germanium.

Teoria lui Mendeleev a deschis drum pentru noi cercetări și noi descoperiri.

Ipotezele elaborate în fizica atomică duc la descoperiri de-a dreptul revoluționare, descoperiri care la rândul lor stimulează alte ipoteze și prin verificarea lor, alte teorii științifice. Aceste teorii științifice, nu numai că îmbogățesc și adâncesc cunoștințele noastre despre realitate, dar prin aplicarea lor practică pot să aducă foloase enorme societății omenesci.

Cît de fructuoasă poate fi o teorie științifică ne-o dovedește și teoria existenței antiparticulelor, care stimulează elaborarea de noi și noi ipoteze.

Ipoteza marelui fizician și matematician englez Dirac, de exemplu, s-a dovedit a fi extrem de fecundă în descoperirea existenței antiparticulelor elementare.

Formula expresiei energiei unei particule elementare realizată de Dirac încă la sfîrșitul secolului XIX, cînd se cunoștea doar o singură particulă elementară (electronul cu sarcină negativă) s-a dovedit rodnică în ce privește dezvoltarea cunoașterii particulelor elementare. Formula ($W = \pm \sqrt{p^2c^2 + m_0^2c^4}$ — unde p = impulsul, c = viteza luminii în vid, m_0 = masa în repaus a particulei elementare) pune în evidență pentru energia particulei două domenii de valori (valoarea pozitivă și valoarea negativă).

Ceea ce nu putea rezolva fizica clasică, adică trecerea prin salt a energiei de la domenii pozitive la domenii negative, a rezolvat mecanica cuantică, știința care studiază legile componentelor elementare ale structurii materiei. Admiterea faptului că una și aceeași particulă elementară se poate prezenta sub două forme diferite corespunzătoare celor două domenii de energie, a dus la ipoteza existenței unei particule, opusă electronului, a dus la ipoteza existenței pozitronului. Dirac a elaborat ipoteza existenței pozitronului și i-a prevăzut toate proprietățile. Această ipoteză a fost confirmată în anul 1932 de către Andersen, care a identificat particula pozitronului în razele cosmice. Andersen a observat în razele cosmice existența a două feluri de particule gemene cu mase egale, dar de sarcini contrare. Una dintre aceste particule s-a dovedit a fi un electron, cealaltă un pozitron.

Descoperirea pozitronului a determinat elaborarea altei ipoteze. S-a presupus prin analogie, că și alte particule ar avea antipozi. Cercetările ulterioare au confirmat și această ipoteză. Spre sfîrșitul anului 1955 savanții Chamberlain, Segré, Wiegand și Ipsilantis au constatat existența antiprotonului. Prin descoperirea antiprotonului s-a confirmat încă o consecință rezultată din ecuația lui Dirac, formulată cu aproape 30 ani în urmă.

Urmînd această cale, în zilele noastre s-a pus în evidență existența altor particule. Un exemplu concludent este descoperirea antiparticulei anti- σ minus (antisigma minus), pusă în evidență către sfîrșitul anului 1960 de către savanții sovietici. Existența antiparticulelor duce la ipoteza existenței antiatomilor (alcătuiți din antiparticule: pozitroni în loc de electroni, antiprotoni în loc de protoni și antineutroni în loc de neutroni). Cercetările experimentale urmăresc să confirme și această ipoteză. Exemplele analizate pun în evidență raportul dintre ipoteză și teoria științifică. Ele constituie momente ale aceluiași proces de cunoaștere științifică. Sprijinindu-se pe faptele și fenomenele constatate, ipoteza anticipează explicația legilor lor și se transformă în teorie științifică, dacă se constată prin verificare că această explicație corespunde realității. La rîndul ei, teoria științifică stimulează și determină noi ipoteze cu privire la explicarea altor categorii de fenomene.

Ipoteza științifică apărută pe o anumită treaptă de dezvoltare a științei, cînd acumularea de fapte și date cunoscute prin observație și experiment cere cu necesitate explicarea legii lor de producere, constituie o formă științifică specifică de reflectare a realității. Încercînd explicarea teoretică a acestor fapte, ea nu poate fi goală de conținut obiectiv întrucît pleacă, prin întrebarea ce o determină de la fapte și date cunoscute precum și de la alte cunoștințe anterioare și se desfășoară prin judecăți și raționamente al căror caracter de probabilitate se bazează pe adevărurile inițiale. Stabilește prin mijlocirea gîndirii logice legăturile și raporturile între faptele și fenomenele în cercetare, răspunzînd astfel întrebării ce o conține cu privire la legea fenomenelor din natură și societate. Pînă la verificarea în practică, adevărul reflectat de ipoteză rămîne sub semnul probabilității. Verificarea îl transformă în certitudine, iar ipoteza devine o teorie științifică.

Dezvoltarea ipotezelor una din alta și transformarea lor, cînd îndeplinesc condițiile cerute, în teorii științifice constituie un proces îndelungat și continuu, care duce la cunoașterea tot mai autentică a realității, la cunoașterea tot mai profundă a adevărului obiectiv. Dar, oricît de profund și multilateral ar fi adevărul cert reflectat de teoria științifică rezultată din confirmarea ipotezei ce-i stă la bază, acest adevăr nu poate fi decît relativ în raport cu procesul istoric de dezvoltare al cunoașterii. Cunoștințele reflectate de o teorie științifică nu epuizează cunoașterea totală și definitivă a domeniului respectiv de fapte, căci, „materia este infinită, diversă și în permanentă mișcare și transformare, procesul cunoașterii nu poate fi niciodată încheiat: el este infinit ca și obiectul de cunoscut”¹⁸.

Experiența ulterioară va scoate la iveală noi fapte și noi aspecte ale faptelor explicate, ceea ce va determina o nouă întrebare și prin urmare, o nouă ipoteză științifică. Fiecare teorie științifică, mai devreme sau mai tîrziu, va determina apariția altor ipoteze, care vor îmbrățișa domenii din ce în ce mai multilaterale și vor determina noi teorii științifice în stare să reflecte adevărul tot mai autentic, constituind o „viziune din ce în ce mai

¹⁸ Gh. D. Constantinescu, *op. cit.*, p. 35.

fidelă a lumii înconjurătoare¹⁹. Cu fiecare ipoteză științifică și cu fiecare teorie nouă, cunoștințele noastre se largesc și se adâncesc tot mai mult, constituind o reflectare tot mai profundă și tot mai corespunzătoare a realității obiective, căci apariția unei teorii noi științifice privind explicarea unui domeniu de fapte și fenomene nu aduce după sine negarea și înlăturarea vechii teorii despre aceleași fenomene și fapte, ci integrarea ei ca un element component în explicarea mai multilaterală și mai profundă a legității obiective. Adevărul reflectat de vechea teorie devine o bază de la care pleacă întrebarea conținută în noua ipoteză ce o determină această teorie pusă în condițiile de a nu putea explica aspectele noi apărute în practică și experiență. Trecerea ipotezelor una în alta, scrie P. V. Kopnin, precum și obținerea teoriilor științifice tot mai cuprinzătoare pe baza ipotezelor, adăugăm noi, este o „formă a sintezei adevărilor relative care în rezultatul final, duce la cunoașterea plină, autentică, adică la adevărul absolut”²⁰.

РОЛЬ ГИПОТЕЗЫ В НАУЧНОМ ПОЗНАНИИ

(Резюме)

В этой работе автор особо выявляет необходимость изучения научной гипотезы как с точки зрения её логической структуры, так и с точки зрения её роли в познании. Считает научную гипотезу не только средством исследования, а также и специфической формой отражения. Поддерживая эту точку зрения, оспаривает необоснованность идеалистических субъективных воззрений позитивистов и неопозитивистов, которые считают гипотезу простой произвольной условностью, а науку, как отношение символов, определенное произвольной необходимостью человека. Считая несбыточной любую попытку доказать существование какой-нибудь связи между действительной природой вещей и теоретическими построениями гипотез и научных теорий, представители позитивизма рассматривают их как „псевдо-проблемы“ которыми „не нужно заниматься“.

Завоевания современной и новейшей науки, обоснованные на научных гипотезах выдвинутых в различных областях действительности, составляют доводы против воззрений такого рода и, одновременно, достаточные основания для оценки важности и роли, которыми обладает научная гипотеза в развитии науки.

Опираясь на доводы некоторых румынских и советских исследователей, автор показывает, что научная гипотеза обладает не только методологической функцией, но, в то же время, и рефлекторной функцией, так как она, является не только простым вопросом лишённым истины, но и теоретическим объяснением. Научная гипотеза содержит вопрос, но одновременно и ответ, как объяснение в плоскости мышления поставленного вопроса. Это теоретическое объяснение не лишено содержания: комплекс составляющих её суждений и умозаключений исходит из фактов установленных наблюдением, опытом и из выводов других уже проверенных умозаключений. Сам вопрос из которого исходит теоретическое объяснение является не простым вопросом, а суждением предположительно отражающим истину проверенных раньше суждений. Истины эти приводят к необходимости более глубокого объяснения. История развития науки показывает нам, что научная гипотеза не появляется в любое время, она появляется в определенной степени развития науки, тогда когда накопление известных фактов и данных, также как и некоторые их объяснения настойчиво требуют и внушают в определенной мере объяснение законов возникновения. Как предварительное теоретическое объяснение вещей и фактов, научная гипотеза отражает действительность в соответствии со специфичностью, определенной характером слагающих суждений и умозаключений. Являясь предварительным объяснением,

¹⁹ L. Infeld, *Noile căi ale științei*, Ed. științifică, 1960, p. 22.

²⁰ P. V. Kopnin, *op. cit.*, p. 420.

отраженная в нем истина не может рассматриваться ученым как на степени достоверности и принимается как вероятная истина. Последующей проверкой на практике всех следствий теоретически вытекающих из гипотезы, истина, считавшаяся вероятной, становится действительной истиной. Вследствие этих проверок, гипотеза становится научной теорией. Научные гипотезы по отношению к той или другой категории явлений развиваются одна из другой, отражая с еще большей вероятностью объективную истину. Развитие научных гипотез одних из других и преобразование их в конце концов в научные теории составляет непрерывный процесс, который ведет к все более достоверному и полному познанию истины.

RÔLE DE L'HYPOTHÈSE DANS LA CONNAISSANCE SCIENTIFIQUE

(Résumé)

L'auteur souligne la nécessité d'étudier l'hypothèse scientifique aussi bien sous l'aspect de sa structure logique que sous celui de son rôle dans la connaissance. Il considère l'hypothèse scientifique non seulement comme un moyen de recherche mais aussi comme une forme spécifique de reflet. Soutenant ce point de vue, il combat le manque de fondement des conceptions idéalistes subjectives des positivistes et néo-positivistes, qui considèrent l'hypothèse comme une simple convention arbitraire et la science comme une relation entre symboles déterminés uniquement par la nécessité arbitraire de l'homme. Estimant illusoire toute tentative de démontrer l'existence d'un lien quelconque entre la nature réelle des choses et les constructions théoriques des hypothèses et des théories scientifiques, les représentants du positivisme considèrent celles-ci comme des „pseudo-problèmes“ dont „on ne doit pas s'occuper“.

Les conquêtes de la science moderne et contemporaine fondées sur les hypothèses scientifiques émises dans les différents domaines de la réalité constituent des arguments contre ce genre de conceptions et, en même temps, des bases suffisantes pour apprécier l'importance et le rôle que l'hypothèse scientifique détient dans le développement de la science.

Se réclamant aussi des arguments de chercheurs roumains et soviétiques, l'auteur montre que l'hypothèse scientifique a non seulement une fonction méthodologique, mais encore, en même temps, une fonction réflexive, car elle n'est pas seulement une simple question dépourvue de vérité, mais aussi une explication théorique. L'hypothèse scientifique embrasse la question, mais en même temps aussi la réponse, comme explication sur le plan de pensée de la question posée. Cette explication théorique n'est pas vide de contenu: le complexe de jugements et de raisonnements qui la constitue part de faits constatés par l'observation et l'expérimentation et de conclusions d'autres raisonnements déjà vérifiés. La question même d'où part l'explication théorique n'est pas une simple question, mais un jugement qui reflète implicitement les vérités formulées par des jugements antérieurement vérifiés. Ces vérités impliquent la nécessité d'une explication plus poussée en profondeur. L'histoire des sciences nous montre que l'hypothèse n'apparaît pas n'importe quand: elle naît à un certain niveau de développement de la science, quand l'accumulation de faits et de données connus, comme aussi certaines de leurs explications, réclament impérieusement et suggèrent dans une certaine mesure l'explication des lois de production. Comme explication théorique anticipée des choses et des faits, l'hypothèse scientifique reflète la réalité en accord avec le spécifique déterminé par le caractère des jugements et raisonnements composants. Etant une explication anticipée, la vérité qu'elle reflète ne peut être considérée par l'homme de science comme étant au niveau de la certitude; elle est acceptée comme une vérité probable. Par la vérification ultérieure, dans la pratique, de toutes les conséquences résultant théoriquement de l'hypothèse, la vérité considérée comme probable devient une vérité certaine. A la suite de cette vérification, l'hypothèse devient une théorie scientifique. Les hypothèses scientifiques relatives à telle ou telle catégorie de phénomènes se développent les unes à partir des autres en réfléchissant avec une probabilité croissante la vérité objective. Le développement des hypothèses scientifiques les unes à partir des autres et leur transformation finale en théories scientifiques constituent un procès continu, menant à la connaissance toujours plus authentique et plus complète de la vérité.

RECENZII

Pe marginea unei interesante monografii despre modul de producție socialist.* Afirmând că problemele teoretice ale dezvoltării socialismului, cercetarea legilor trecerii de la socialism la comunism stau în centrul atenției sociologilor, economiștilor și a altor specialiști marxști în U.R.S.S. și țările de democrație populară, furnulăm o idee ce corespunde pe deplin stării de fapt a cercetărilor întreprinse în domeniul materialismului istoric sau al economiei politice. Solide monografii, numeroase studii ce apar în coloanele revistelor din capitala Uniunii Sovietice sau din alte centre culturale, sînt înclinare studierii legilor apariției, consolidării, dezvoltării modului de producție socialist atît în Uniunea Sovietică, cît și în celelalte țări ale sistemului mondial socialist.

Evident, întrucît Uniunea Sovietică a trecut la realizarea practică a milenarului vis uman — comunismul — interesul teoreticienilor sovietici în domeniul sociologiei sau al altor științe sociale gravitează spre problemele specifice ridicate de practica construcției comuniste. Relevăm drept parametru delimitatoriu al noilor lucrări (monografii, studii, articole) ce dezbate teme majore ale materialismului istoric în lumina sarcinilor construcției comuniste, stăruința de a pune și soluționa creator problemele. Amintim printre ele monografia „Problemele social-economice ale progresului tehnic” (Materialele sesiunii științifice a secției de științe economice, filozo-

lice și juridice a Academiei de Științe a U.R.S.S., Moscova 1961); monografia semnată de acad. S. G. Strumilin; „Problemele socialismului și comunismului în U.R.S.S.”, Moscova 1961; „Despre legitățile apariției și dezvoltării societății socialiste” (lucrare colectivă, Moscova, 1960); „Construirea fundamentului economiei socialiste în U.R.S.S. 1926—1932” (lucrare colectivă, Moscova, 1960); de asemenea numeroase studii semnate de Konstanlinov, Glezerman, Zvorikin, Kurakov, etc. Printre monografiile de acest gen se numără și cea semnată de prof. Fomina și tînărul candidat în științe Belozertev. Monografia cuprinde următoarele cinci capitole:

1. construirea bazei tehnico-materiale a comunismului, principala sarcină practică a dezvoltării economiei U.R.S.S. în etapa actuală;
2. despre elementele structurale ale modului de producție socialist;
3. legitățile dezvoltării modului de producție socialist;
4. condițiile dezvoltării accelerate a modului de producție socialist;
5. despre unele legități ale dezvoltării sistemului mondial socialist.

Remarcăm de la început că titlul lucrării și denumirea capitolelor nu acoperă întru totul conținutul lor. Pe lângă tratarea unor probleme de vie actualitate legate de vastul program de construire a comunismului, autorii atacă cu curaj și deosebită competență probleme teoretice mai vaste, în speță categorii centrale, ale materialismului

* A. FOMINA V. I. BELOZERTEV.
Particularitățile dezvoltării modului de producție socialist
Moscova, 1963.

istorie cum sînt categoriile de: mod de producție, forțe de producție, relații de producție, progres tehnic, tehnica, baza tehnico-materială, oferind soluții în bună măsură originale și argumentate problemelor atacate, soluții de regulă stimulatoare de gîndire și discuții.

Am dori, în cadrul recenziei să atragem atenția cititorului asupra unor probleme nodale din domeniul sociologiei marxiste abordate de autorii citați și asupra soluțiilor oferite de ei. Acelea care, după socoțina noastră, prezintă deosebit interes științific și oferă monografiei vigoare, durabilitate și putere de circulație în cadrul mișcării de idei sociologice marxiste contemporane.

Definind forțele de producție, autorii aderă la punctul de vedere după care acestea implică trei elemente fundamentale: omul, mijloacele de producție și obiectul muncii. Cu alte cuvinte, monografia promovează un punct de vedere creator, corespunzător spiritului scrierilor lui Marx și Lenin. Pentru a delimita obiectul muncii de mediul geografic, deci pentru a ocoli pericolul geografismului în interpretarea fenomenelor sociale, autorii precizează că obiectele muncii cuprind acele elemente ale naturii care „au fost deja cuprinse în procesul producției”, acele „particule ale substanței”, care au fost deja „schimbate de om, filtrate de munca omenească”, care așadar nu mai aparțin mediului natural, ci celui social, „artificial” (vezi pag. 52).

Justificată din punct de vedere științific este insistența cu care prof. Fomina și Belozertsev subliniază ideea *unității inextricabile* dintre cele trei elemente structurale ale modului de producție, cit și necesitatea situării omului în centrul acestora. De bună seamă tezele amintite reprezintă o prețioasă cucerire a sociologiei marxiste prin care ea ocolește atât sterilitatea idealismului, cit și vulgaritatea tehnicismului în explicarea fenomenului social.

Opunînd tezele marxiste unui astfel de punct de vedere neștiințific autorii scriu: „În felul acesta oamenii, tehnica și obiectele muncii constituie elementele forțelor de producție — citim în monografie la pag. 31 — numai dacă ele sînt unite, interacționează în procesul muncii; lipsa unuia dintre ele paralizază funcționarea forțelor de producție...”. Iar ideea locului

epicentric pe care îl ocupă omul în sistemul forțelor de producție și, în genere, în sistemul tuturor componentelor socialului, este repetată în multe locuri ale monografiei recenzate. De aceea sună disonant propoziția de la pag. 21, după care în comunism omul va înceta să fie „elementul principal” al procesului de producție, devenind simplu supraveghetor și registru al ei. Socotim că această propoziție ruptă din textul marxian, neexplicitată, nu se încadrează necontradictoriu în sistemul de idei al monografiei, prejudiciind unitatea ei, încalcînd adevărul insistent repetat, că omul a fost, este și rămîne centrul de intersecare și raportare al tuturor curentelor, cîmpurilor de forță din care este plămădită societatea pe toate treptele existenței sale. Prin urmare nici în comunism omul nu va fi împins la periferia procesului de producție, nu va deveni un element auxiliar al ei, numai că, în cadrul acestui proces centrul de greutate se va deplasa de la „mîna”, de la forța sa fizică, adică de la elementele ce-l apropie în mai mare măsură de animal, spre intelect, adică spre ceea ce îl deosebește de regnul din care s-a desprins.

În mod deosebit însă accentele de originalitate se constată în cadrul analizei categoriei de forțe de producție, atunci cînd autorii definesc tehnica ca element pozitiv al acestora, cînd ei analizează cauzele progresului tehnic și ale dezvoltării forțelor de producție. Pe bună dreptate autorii descifrează în definiția dată de I. Kurakov tehnicii (vezi „Probleme de filozofie”, 1956, nr. 1, pag. 14—15) o identificare nejustificată a tehnicii cu indicii nivelului ei de dezvoltare (cu nomenclatura producției, cu calitatea ei).

Prof. Fomina și I. Belozertsev includ în noțiunea de tehnică *mijloacele de muncă și procesele tehnologice*. Tocmai aceste mijloace de muncă determinate împreună cu procesele tehnologice proprii lor formează baza tehnică a producției”, putem citi în monografia amintită la pag. 38, 39. Iar la pag. 46 definiția este lărgită și precizată în următoarea formulare: „Tehnica este elementul material al forțelor de producție, care servește ca mijloc (transmițător) al activității transformatoare a omului și unealtă de supunere a forțelor naturii puterii omului în sistemul istoric determinat al producției sociale; tehnica reprezintă totalitatea mijloacelor de muncă cu procesele tehnologice determinate”.

Introducerea elementelor „procese tehnologice“ diferențiază definiția mai sus reprodusă de cea care prin tehnică înțelege doar mijloacele de muncă (vezi de pildă G. V. Osipov, „Tehnică și progresul social“, „Moscova, 1959, pag. 95). Totodată prof. Fomina și V. Belozertev precizează că definiția propusă de ei se deosebește și de punctul de vedere al lui A. Kațenelinboighen care include în sfera tehnicii și *produsul muncii*, obiectul muncii și *tehnologia*. În același timp autorul amintit nu face distincție între tehnologie ca știință și procesele tehnologice (cf. „Filosofskie nauki“, 1959, nr. 4, pag. 15—17).

Acceptând în genere părerile autorilor monografiei în legătură cu precizarea conținutului noțiunii de tehnică, nu putem să trecem cu vederea unele neajunsuri ale înțelegerii acestui fenomen social prezente în literatura sociologică marxistă, neajunsuri pe care nu le înlătură nici interesanta lucrare pe care o recenzăm. Înainte de toate credem că ar fi fost nimerită distincția dintre sensul noțiunii de tehnică atunci când o raportăm la procesul de producție și un alt sens mult mai larg, aplicabil la diverse domenii ale activității umane, inclusiv la domeniile activității spirituale. Ni se pare că acest al doilea sens al conceptului în cauză este mai vechi decât primul. Poate ar fi mai nimerit să vorbim de mai multe sensuri decât două. Se știe că la greci prin cuvântul „Tehnică“ se designa arta, îndemânarea de realizare a unui lucru cit și tehnicile industriale sau intelectuale (vezi V. de Magelhaes—Vilhena: „Tendențe contradictorii ale progresului tehnic în cetatea antică“ în rev. „Cercetări filozofice“ nr. 2/1962, pag. 434—436).

În orice caz se știe curent că noțiunea de tehnică se utilizează pentru a designa procedee utilizate de artist în crearea operei sale (vorbim doar de latura tehnică a picturii, a creației muzicale, a creației literare, vorbim de o tehnică a gândirii, etc.) se folosește în mod curent termenul de tehnică în știință, sport etc. Deci ar fi rezonabilă o disociere a noțiunilor de „tehnică în general“ și „tehnică de producție“. Iar noțiunea de tehnică în general am putea-o defini drept totalitatea mijloacelor și procedeele materiale și mentale folosite pentru atingerea unui anumit scop.

Mai departe: sîntem întru totul de acord cu distincția pe care o fac autorii monografiei între „tehnologie ca știință“ și

„procesele tehnologice“, și cu includerea proceselor tehnologice (nu a tehnologiei ca știință) în sfera tehnicii. Socotim că, procedînd în felul amintit mai sus, Fomina și Belozertev dezvăluie mai profund conținutul cunoscutei teze a lui Marx, potrivit căreia „epocile economice se deosebesc între ele nu prin ceea ce produc, ci prin modul cum se produce, cu ce mijloace de muncă“ (vezi: Karl Marx, „Capitalul“ vol. I. Ed. 1948, pag. 187). Acest *cum* devine mai inteligibil dacă acceptăm că și uneltele și tehnologia fac parte din tehnică.

Făcînd distincția amintită între cele două forme ale tehnologiei, autorii monografiei „Particularitățile dezvoltării modului de producție socialist“ pun problema raportului dintre știință și tehnică, dintre știință și forțele de producție. Se știe că punctul de vedere dominant în sociologia sovietică contemporană consideră științele (naturii) ca făcînd parte din forțele de producție, iar Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice cuprinde indicația precisă că în procesul construirii comunismului „știința va deveni în deplină măsură forță de producție nemijlocită“ (pag. 74, ed. rusă). Pe de o parte Fomina și Belozertev se declară de acord cu această teză, pe de altă parte ei afirmă că acceptarea acesteia înseamnă suprimarea problemei „relației dintre știință și tehnică, între teorie și practică“ (op. citat p. 42). Evident, sîntem în fața unei inconsecvențe și autorii rămîn datorci cu eliminarea ei într-o ediție viitoare a lucrării.

În principiu sîntem de acord cu poziția autorilor care obiectează împotriva includerii științei în mod nediferențiat în țesătura forțelor de producție. Explicația lor însă este schematică și repetăm, inconsecventă.

O altă problemă ce captează puternic atenția cititorului este cea a existenței *relațiilor tehnice* dintre oameni, abordată de autori în legătură cu analiza celei de a doua laturi a modului de producție: latura *relațiilor de producție*.

În unele studii de sociologie existența acestor relații este pur și simplu ocolită, iar utilitatea introducerii unei astfel de noțiuni în aparatul categorial al materialismului istoric negată. Alții, considerînd diviziunea muncii ca expresie a stării forțelor de producție, nu recunosc totuși existența unui astfel de tip de relații între oameni. Or, așa cum pe bună dreptate precizează Fomina și Belozertev, recunoscînd existența *diviziunii tehnice* a muncii,

trebuie să admitti și existența relațiilor tehnice, întrucât ultimele nu sînt decît expresia și rezultatul necesar al diviziunii tehnice dintre oameni în procesul de producție. Criticînd punctul de vedere formulat de Ceaghin și Hareev (vezi rev. „Probleme de filozofie nr. 2/1958), punct de vedere eclectic care, cînd face distincție între relații de producție și relații tehnice, considerîndu-le pe acestea ca o a doua latură a relațiilor de producție, cînd le identifică, autorii monografiei disting categoric aceste doua tipuri de relații, incluzîndu-le pe cele tehnice în *sfera forțelor de producție*. „Relațiile tehnice sînt determinate de însăși natura procesului social al muncii și intră în componența lui. Cu alte cuvinte, acestea sînt relații între producători și grupele lor în procesul nemijlocit al muncii, în care ei îndeplinesc diferite funcții și operații. Existența și schimbarea relațiilor tehnice este condiționată de existența și schimbarea diviziunii sociale a muncii (generale, particulare și individuale).

Relațiile tehnice, care intră în sfera (volumul) forțelor de producție în funcțiune, se formează nu în raport cu produsul muncii, ci în legătură cu însuși procesul muncii sau în decursul producției diferitelor produse ale muncii“ (op. cit. pag. 70). Iar mai departe: „În relațiile tehnice intră: diferențierea calitativă și proporționalitatea cantitativă în procesul muncii între diferiți muncitori și grupele lor; relațiile dintre ingineri, tehnicieni și muncitori în legătură cu [desfășurarea?] diferitelor funcții tehnice și organizatorice în procesul nemijlocit al muncii; relațiile dintre muncitorii calificați; relațiile dintre muncitorii proceselor principale și muncitorii din cadrul proceselor auxiliare și secundare; relațiile dintre colectivele scîrilor, întreprinderilor și ramurilor producției pe temeiul aprovizionării tehnico-materiale în scopul asigurării unui proces de producție normal.“ (Ibidem pag. 71.) Deși autorii nu neagă influența relațiilor de producție asupra relațiilor tehnice, ei repetă cu insistența ideea că ultimele se disting prin principal de primele, că ele intră în componența forțelor de producție. Iată o idee interesantă și care stimulează gîndirea sociologică marxistă. Totodată pentru ca ea să fie mai convingătoare necesită argumente în plus pe care autorii nu ni le oferă în această monografie. Căci deosebiră dintre tipul relațiilor tehnice și tipul relațiilor de producție nu cere neapărat

includerea primelor în sfera forțelor de producție.

Analizei structurale a modului de producție îi urmează în clip firese analiza *funcționării, dinamismului* modului de producție și a elementelor care îl compun. Dialectica marxista ne indică drept rădăcina ultimă a mobilității lucrurilor unitatea contradictorie a laturilor lor. Care sînt contradicțiile specifice ale dinamicii modului de producție, iată întrebarea veche la care își oferă răspunsul lor și autorii monografiei. Desigur ei pornesc de la contradicția fundamentală dintre forțele de producție și relațiile de producție, dezvăluită încă de întemeietorii marxismului. Atenția lor însă este reținută de un domeniu al contradicțiilor din sînul modului de producție mai puțin cercetat în cadrul materialismului istoric și anume contradicțiile din sfera forțelor de producție ca izvor al automatizării acestora, contradicțiile din sfera tehnicii și legitățile progresului tehnic ce decurg din acestea. „Dialectica imanentă existentă între elementele interacționale ale forțelor de producție — scriu autorii — se exprimă: a) în interacțiunea dintre obiectul muncii și tehnică; b) în interacțiunea dintre tehnica și oameni în procesul muncii; c) în interacțiunea dintre elementele, verigile, ramurile tehnicii; d) în acțiunea legităților generale ale dezvoltării tehnicii.“ (Op. citat, pag. 95.)

Situîndu-se pe un punct de vedere larg răspîdit în lucrările de materialism istoric sovietic (vezi A. Zvorîkin, G. Osipov, Ceaghin și Hareev, etc.) în explicarea primelor 3 puncte prof. Fomina și Beozerțev formulează într-un mod mai interesant și mai original legile generale ale dezvoltării tehnicii. Acestea ar fi următoarele: 1. „Perfecționarea și dezvoltarea mijloacelor tehnice se realizează prin diferențiere, specializare și simplificare. Diferențierea — formarea diferitelor forme ale mijloacelor de muncă; specializarea — adaptarea mijloacelor de muncă la o întrebuintare particulară, pentru îndeplinirea unei operații speciale“. (Op. citat, pag. 105.). 2. Principiul agregării sau agregativității constituie „o nouă legitate a dezvoltării tehnice mașiniste, care deschide mari perspective progresului tehnic... În agregatele de mașini sînt contopite la un loc trei verigi ale sistemului, unealta de lucru, mașina-motor și mecanismul de transmisie. Aceasta este cea mai bună bază pentru automatizare.“ (Op. citat,

pag. 107.). 3. Progresul tehnicii duce inevitabil la creșterea tot mai mare a masei mijloacelor tehnice în producție, proces însoțit de o scădere a cantității de muncă umană cheltuită pentru punerea în mișcare a acestei mase în crescendo. 4. Progresul tehnicii mașiniste duce în tot mai mare măsură „la înlocuirea sistematică a muncii manuale cu cea mecanizată — acesta este mersul logic al dezvoltării tehnicii.” (Op. citat, pag. 107.). 5. La acest punct autorii monografiei în esență reproduc ideea lui Marx din „Mizeria filozofiei”, pe care ne permitem să o cităm și noi în extenso: „Unelte simple, acumulare de unelte, unelte compuse acționate de un singur motor manual — omul —; unelte acționate de forțele naturii, mașina, sistemul de mașini cu motor automat — iată evoluția mașinilor” — scrie Marx. (Marx—Engels, „Opere”, vol. 4, pag. 151.) Schema dezvoltării mașinii schițată de Marx în citatul de mai sus indică făgașul fundamental, legitatea de bază a progresului tehnic atît în prezent cît și în viitor. 6. „Tendința legică generală a dezvoltării tehnice constă și în aceea că trecerea la noi mijloace tehnice, la noi principii tehnice se realizează de regulă după ce mijloacele tehnice vechi au atins punctul maxim al dezvoltării lor, adică atunci cînd perfecționarea lor în continuare aduce doar un efect tehnico-economic neînsemnat în comparație cu efectul noilor mijloace și principii tehnice.” (Op. citat, pag. 110.)

Deși suferă de un oarecare abstractism, credem că schema legilor generale și imanente ale evoluției tehnicii oferă o bază rodnică de discuție, un punct de plecare stimulator pentru cercetarea sociologică a progresului tehnic.

Aminteam într-un loc faptul că titlul monografiei nu acoperă în întregime conținutul ei. Într-adevăr lucrarea analizată după conținutul ideilor ei cuprinde două secțiuni mari: o primă secțiune care pune în discuție și oferă soluții mai mult sau mai puțin originale, pentru unele categorii de bază ale materialismului istoric; și o a doua secțiune care în linii mari coincide cu capitolele III—IV, consacrată propriu zis legităților dezvoltării modului de producție socialist. Problematika celei de a doua secțiuni a monografiei se suprapune într-o oarecare măsură cu cea dintr-o altă lucrare închinată dezbaterei legilor generale ale construirii socialismului (cf. „Le-

gile apariției și dezvoltării societății socialiste”, Inst. filoz., Moscova). Nivelul de generalizare în lucrarea colectivă a Institutului de Filozofie al Academiei de Științe din U.R.S.S. este mai înalt în sensul că se cercetează acțiunea *legilor generale ale dialecticii marxiste* și ale materialismului istoric în socialism.

Monografia pe care o recenzăm prezintă alte avantaje: permite, prin restrîngerea obiectului cercetat un plus de adîncime, o mai analitică explicare a interesantelor probleme teoretice ale dinamicii modului de producție socialist.

Punctul de plecare în dezvoltarea specificității legilor modului de producție socialist și a superiorității sale față de cel capitalist, îl constituie relațiile de producție. Impotriva letșismului tehnic de orientare pesimistă sau optimistă din sociologia burgheză, care autonomizează, separă domeniul tehnic de cel social, cercetătorii sovietici formulează ideea principială potrivit căreia finalitatea umană, scopul tehnicii, sensul progresului tehnic nu se găsesc în tehnică ca atare, ci depind de alți factori printre care, în primul rînd, de tipul relațiilor de producție. Ocolirea acestei probleme a finalității social-umane în cadrul unor structuri economice diferite din partea sociologilor burghezi se explică, evident, prin poziția lor de clasă, prin tendința lor spre apologia directă sau indirectă a orînduirii capitaliste. Se știe că ideologii capitalismului se străduiesc să zgrăvească orînduirea exploatării omului de către om în culori trandafirii, denumind-o „capitalism popular”, „lumea liberă”, iar fenomenele negative din cadrul ei să le pună pe seama oricăror altor factori, numai pe seama proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție nu.

Demascînd cu hotărîre și principialitate demagogia apologetică a unor astfel de teorii autorii monografiei dezvoltă opoziția radicală dintre scopurile utilizării tehnicii în orînduirea socialistă și orînduirea capitalistă, legile diferite de dezvoltare a acestor două moduri de producție, caracterul profund uman al orînduirii socialiste în opoziție cu orînduirea exploatării și exterminării omului de către om.

În ce constă superioritatea relațiilor de producție socialiste față de cele capitaliste, după autorii monografiei, și care este influența lor asupra acțiunii noilor legități ale dezvoltării producției? Ne permitem să

rezumăm la maximum răspunsul larg și documentat oferit la această întrebare de interesanta monografie iscălită de Fomina și Belozerțev.

Schematic răspunsul autorilor rezidă în următoarele: 1. superioritatea modului de producție socialist constă în aceea că, datorită relațiilor de producție socialiste se realizează dezvoltarea planică a producției pe temeiul activității conștiente a maselor de oameni ai muncii în dirijarea procesului de producție în conformitate cu cunoașterea legilor ei de dezvoltare (cf. op. citat, pag. 140); 2. relațiile de producție socialiste asigură dezvoltarea tehnicii pornind nu de la interesele imediate și din perspectiva, ca să zicem așa provincială, ci din interesele *perspectivei generale* a dezvoltării tehnicii și a întregului proces de producție. În felul acesta se asigură proportionalitatea, ritmicitatea funcționării economiei pe planul întregii societăți; 3. o particularitate caracteristică a relațiilor de producție socialiste constă în colaborarea tovărășească și intrajutorarea muncitorilor, țăranilor și intelectualilor în cadrul activității generale de producție. În munca colectivă a maselor populare în interesul întregii societăți rezidă deosebirea radicală dintre modul de producție socialist și capitalist, în care interesul îmbogățirii individuale reprezintă pîrghia principală ce pune în mișcare energia oamenilor, în care producția se dovedește a fi un mijloc de îmbogățire personală a unui număr restrîns de oameni pe seama exploatării unei mase imense; 4. avantajul hotărîtor al relațiilor de producție socialiste față de cele capitaliste constă în aceea că ele determină un *scop principal deosebit* al dezvoltării producției: dezvoltarea multilaterală fizică și spirituală a personalității umane, asigurarea unui nivel de trai, material și cultural din ce în ce mai înalt (în comunism asigurîndu-se satisfacerea deplină a tuturor nevoilor materiale și spirituale); 5. o altă particularitate diferențială a modului de producție socialist în raport cu cel capitalist rezidă după autori, în caracterul pașnic al dezvoltării lui, întrucît legitățile specifice socialismului exclud războiul dintre state și deci militarizarea economiei ca instrument de realizare a războaielor; 6. superioritatea relațiilor de producție socialiste asupra celor capitaliste se manifestă și în aceea că *legile generale ale progresului tehnic* se manifestă în condițiile producției socialiste într-o formă so-

cial-economică calitativ nouă, capătă cel mai larg câmp de acțiune, se concretizează în forma unor legități economice specifice ale dezvoltării tehnicii (op. citat, pag. 151). De pildă legitatea dezvoltării tehnicii prin diferențiere, specializare, capătă un larg câmp de desfășurare în condiții de cooperării economice socialiste. În țările capitaliste proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție, existența a numeroase firme particulare reține, frînează introducerea specializării adînci, tipizării și unificării. De pildă în Germania apuseană firmele particulare produc aproximativ 3000 de varietăți de ceasuri de mîină și de buzunar, aproximativ 130 de tipuri de mașini de spălat etc. Pe această cale relațiile de producție capitaliste contribuie la încetinirea ritmului progresului tehnic. Dimpotrivă relațiile de producție socialiste asigură ritmuri înalte, incomparabile cu cele din capitalism, ale dezvoltării economiei în genere, ale tehnicii în mod deosebit, ceea ce constituie *una din legile noi* ale progresului tehnic în socialism. Aceleași relații elimină, cum just subliniază autorii monografiei, elementele obiective care frînau progresul neîntrerupt al tehnicii în orînduirile presocialiste.

Progresul impetuos tehnico-științific în condițiile acțiunii legilor specifice ale relațiilor de producție socialiste asigură crearea bazei tehnico-materiale a comunismului, sarcina principală înscrisă în noul Program al P.C.U.S. aprobat de cel de al XXII-lea Congres al său. Ce înțeleg autorii prin această noțiune? „Marxismul vede în baza tehnico-materială totalitatea unor elemente substanțiale ale producției: starea mijloacelor materiale de muncă și a mijloacelor substanțiale (sensibile, palpabile n. m.) indestructibil legate de elementul (uman) al producției și de asemenea de o anumită structură a relațiilor de producție care aparțin unei formații social-economice date și care caracterizează particularitățile dezvoltării forțelor ei de producție. Aceasta este tocmai acel nivel tehnic al dezvoltării producției sociale, care condiționează o tehnologie determinată și o anumită organizare a producției în fiecare etapă a dezvoltării, determină capacitatea societății de a crea bunuri materiale necesare pentru existența și dezvoltarea ei. Ea este măsura posibilităților economice a acestei societăți” (op. citat, pag. 8.). După părerea autorilor fiecare formație social-economică își are baza ei tehnico-materială, ceea ce, după *părerea*

noastră, pentru anumite epoci istorice (de pildă sclavagism) rămâne de demonstrat.

Definiția formulată de autori cuprinde elemente unanim acceptate de gânditori marxști. Desigur nuanțe diferențiale există între unii și alții. Așa de pildă, Zvorikin (vezi vol. „Despre legile apariției și dezvoltării societății socialiste“, Moscova, 1960) include în conținutul noțiunii de bază tehnico-materială și combinația socială a procesului producției, care își găsește expresia sa materializată într-o organizare sau alta a procesului de producție, atât la nivelul întreprinderii, cât și în cadrul aparatului de producție în ansamblu (op. citat, pag. 106).

Baza tehnico-materială a comunismului, în plin proces de construcție se deosebește de cea a socialismului și cu atât mai mult de cea a capitalismului din punct de vedere tehnic sub aspectul volumului, proporțiilor, nivelurilor și ritmurilor ei de dezvoltare. Construirea acesteia, citim noi la pag. 21 a monografiei semnată de Fomina și Belozertev, este legată: „mai întâi de salturile revoluționare în elementele materiale ale producției, de un nou conținut tehnico-științific al producției de mecanizare complexă și automatizarea deplină a procesului de producție; în al doilea rând de modificări calitative în caracterul și conținutul muncii, când omul în principiu devine supraveghetor al producției; în al treilea rând de o radicală revoluție în izvoarele de energie (energia termo-nucleară); în al patrulea rând de schimbările ce survin în obiectul muncii, de apariția noilor specii de materie primă, materiale sintetice, etc. (op. citat, pag. 21).

„Crearea unui sistem automat de mașini cu autoreglare la nivelul întregii producții, mecanizarea complexă a tuturor proceselor de producție, a întregii economii naționale a țării, constituie conținutul specific al bazei tehnico-materiale a comunismului și diferența ei față de baza tehnico-materială a socialismului, în care nu există o automatizare atotcuprinzătoare...“ (op. citat pag. 21—22).

În același timp se aduc argumente în favoarea ideii că orînduirii capitaliste îi este cu neputință să creeze un sistem automatizat al întregii economii naționale, și că în consecință revoluția tehnico-științifică contemporană care are loc în

aceste țări mărește și mai mult distanța dintre nivelul forțelor de producție și tipul de relații capitaliste, făcînd mai acută, mai arzătoare necesitatea revoluției socialiste în țările capitaliste.

Vorbînd de construirea bazei tehnico-materiale a comunismului, de legile progresului tehnic în socialism, autorii ananizează pe larg deosebirea dintre ritmul dezvoltării economice a socialismului, capitalismului, creșterea continuă a nivelului înzestrării tehnico-științifice a economiei în socialism, creșterea continuă a nivelului tehnico-cultural al muncitorilor în corelațiile cu schimbările ce survin în nivelul tehnicii. Problema desăvîrșirii relațiilor de producție socialiste în condițiile construirii comunismului, este pe larg tratată (50 de pag.) în paragraful V al cap. III.

Cap. IV este consacrat factorilor subiectivi care condiționează dezvoltarea accelerată a modului de producție socialist (rolului statului socialist și creșterii rolului creator al maselor populare în perioada trecerii spre comunism). Acest capitol, și mai cu seamă ultimul, care abordează problema unor legități ale dezvoltării sistemului mondial socialist se distanțează prea mult, după părerea noastră, de miezul principal al lucrării — analiza modului de producție socialist — a elementelor sale componente și a funcționării lor. De fapt coloana vertebrală a monografiei recenzate este reprezentată de analiza tehnicii și progresului ei în condițiile socialismului. Din acest punct de vedere monografia, după impresia pe care ne-a lăsat-o lectura ei atentă, cuprinde o analiză mai adîncă, mai precisă, mai bogată documentată decît monografia închinată legilor dezvoltării societății socialiste, lucrare colectivă a Institutului de filozofie din Moscova. Deși ultima se mișcă la un nivel de generalitate filozofic-sociologică mai înalt, oferînd o privire mai integrală și mai organică, așa zice de la mare altitudine, a orînduirii care reprezintă, după cunoscuta expresie, saltul de la preistoria la istoria omenirii, ea însăși, în virtutea concepției sale, nu ne oferă o prezentare suficient de analitică a categoriilor cu care operează și nu cuprinde o documentație faptică atât de bogată ca lucrarea „Particularitățile dezvoltării modului de producție socialist“.

ION ALUAȘ

Pseudo-umanismul filozofiei burgheze contemporane. Problematica umanistă nu odată a stat în centrul preocupărilor filozofice. Ea este, în zilele noastre asimilată organic practicii și teoriei marxist-leniniste. Comunismul, ca doctrină și acțiune este sinonim cu umanismul contemporan.

Ideologia burgheză încearcă și ea să-și reabiliteze prestigiul grav — și de altfel iremediabil — compromis în fața maselor, mîndrind reînnoirea la umanism aîșind în chip farișice grija față de om și destinul lui. Mărturie în această direcție ne sta *personalismul*, una din orientările principale ale filozofiei burgheze contemporane.

Personalismul efectuează o epigonica încercare de readucere la linia de plutire a unor valori de mult aruncate peste bord de burghezie și înainte de toate a valorii supreme în concepțiile umaniste — omul, strivit de dinții nemiloși ai giganticei mașinării capitaliste. Încercarea lui a eșuat într-un jalnic eclecticism, cu un puternic iz reacționar. Eșecul era inevitabil din momentul în care problematica umanistă era cercetată prin ochelarii unei clase sortite pierii, iar fundamentul teoretic ales pentru edificarea unei pretinse noi concepții despre om, fiind religia.

Analiza globală — prima de acest fel în literatura marxistă din țara noastră asupra personalismului —, o întilnim în cartea tînarului și virtuosului mîmuit al condeiului filozofic Ludwig Grünberg (*Critica filozofiei personaliste*, Buc., Edit. Științ., 1962).

Lucrarea pe care o vom prezenta aici în câteva cuvinte, constituie, fără indoială, o realizare meritorie în domeniul criticii filozofiei burgheze reacționare. Ea se impune atenției nu numai prin apreciabila informare pe care o are la bază ei și prin logica pe care o imprimă autorul în expunerea materialului faptic.

Creдем însă — lăsînd la o parte o serie de probleme importante pe care le ridică cartea în prima ei parte — că punctul central al expunerii, elementul care aduce mai multă notă personală, îl constituie efortul de a realiza o analiză critică a trăsăturilor specifice, a structurii interioare specifice personalismului, precum și a pozițiilor politice promovate pe această bază de către el. De aceea, cele câteva observații care urmează, le vom face mai ales în jurul problematicii cuprinsă în aceste două părți ale lucrării.

De la început autorul deînește, credem noi, în mod judicios personalismul ca fiind „idealism obiectiv în ontologie; idealism subiectiv în gnoseologie“. Alegînd o asemenea perspectivă — ea nu este impusă din exterior, ci detașată din analiza concretă a materialului — expunerea a putut urmări cu suficientă limpezime cum s-a construit de „jos“ pînă „sus“ eclecticica concepției personaliste. Din nevoia imperioasă de a „fundamenta“ o ordine iluzorie de reprezentări politice și morale, această filozofie diversionistă, caracterizată „printr-o fatală inconsistență științifică și incoerența logică“, așează la baza sa o poziție teistă. Acest fapt l-a îndreptățit pe autorul lucrării „Critica filozofiei personaliste“ să concludă în mod just că religia devine în cadrul filozofiei personaliste „nu numai punctul ei de sosire, ci și punctul ei de plecare, și punctul ei de sprijin“. Ceea ce trebuie remarcat este faptul că aceste poziții sînt implicate în înșuși pluralismul subiectivist care este asociat cu teismul în cadrul personalismului. Observația aceasta trebuie luată în sensul arătat de V. I. Lenin: în efortul lui de a se elibera de absurdități idealismul subiectiv trece în idealismul obiectiv. Problema raportului subiect-obiect este supusă și aici aceleiași grosolane mistificări. Cei doi termeni sînt goțiți de semnificația lor adevărată, concretă: obiectul înecînd de a mai fi realitate obiectivă, iar subiectul fiind luat și el în mod cu totul abstract — în afara relațiilor istorice concrete. Cu un asemenea subiect abstract golit de orice conținut real și transformat „într-o celulă care se închide în ea însăși“, care caută sensul absolut al lucrurilor în propria sa trăire subiectivă, idealistii contemporani, încearcă construirea celor mai bizare reprezentări despre lume pe care, în mod diversionist, le propun drept modele perfecte de viață. Se impune a fi subliniat ca un merit al lucrării faptul de a fi arătat inconsistența teoretică, eclecticismul, și reacționarismul personalismului. El, se spune în subcapitolul „Teismul“ și „Metafizica persoanei“, este „o formulare diversionistă care consemnează de fapt criza generală a capitalismului“. Cu alte cuvinte, personalismul este o proiecție pe fond cosmic a psihologiei unei clase sociale aflată în plin proces de disoluție.

Urmărind pînă „sus“ pozițiile personaliste, pînă la deplina deslășurare a implicațiilor de ordin politic și etic, auto-

rul arată că trăsăturile caracteristice ale sociologiei și eticii personaliste sînt anti-comunismul și antiumanismul. Cu această ocazie este demascată tentativa nejustificată a personaliştilor grupați în jurul revistei „Esprit“ de a împăca marxismul cu existențialismul, cerînd marxismului să se „deschidă“ subiectivismului existențialist; de fapt, să renunțe la conținutul său revoluționar. Tot în această ordine de idei este surprinsă și poziția reacționară după care morala și politica ar cădea în afara științei ceea ce ar duce la concluzia falsă și neștiințifică că socialismul nu este o știință ci un simplu ideal etic, o pură stare afectivă. De altfel, combaterea acestor aberații revizioniste constituie unul din punctele cele mai valoroase ale lucrării. „Faptul că socialismul, serie L. Grünberg, este și un ideal de viață, un deziderat uman cu semnificație etică, nu infirmă conținutul său științific, ci dimpotrivă, îl reflectă și valorifică, asigurînd mobilizarea capacităților creatoare revoluționare ale clasei muncitoare și ale aliaților ei în vederea realizării lui. Conștiința dreptății cauzei pentru care luptă, conștiința valorii morale a idealului său constituie un izvor al victoriilor sale numai pentrucă are un lemei obiectiv, pentrucă se bazează pe înțelegerea legii dezvoltării sociale și pe acțiunea — istoricește justă — în vederea realizării cerințelor acestor legi“ (pag. 150).

În ultimul capitol este expusă critic concepția personalistă a lui Rădulescu-Motru. Judecățile, în general vorbind, sînt juste și combative. În mai multe părți se subliniază caracterul eclectic, mistic și cameleonie al personalismului energetic, filozofie a reacțiunii burghezomoșierimii din țara noastră între cele două războaie mondiale. Era, credem, în interesul demascării mai profunde, mai multilaterale, dacă autorul făcea o analiză ceva mai amănunțită a unor lucrări ca „Vocația“ sau „Timp și destîn“. Concepția asupra culturii și a omului de vocație, piesa centrală a doctrinei lui Rădulescu-Motru, nu este analizată întotdeauna egal de adînc și în mișcarea ei contradictorie. Acest lucru se datorește poate și faptului că autorul cărții pe care o recenzăm a abuzat de cele mai multe ori de anumite izvoare de mina a doua.

Totuși, impresia generală cu care rămîne cititorul după ce a parcurs ultimele file ale cărții este în mod cert

favorabilă autorului. După cum vom vedea este și firesc să fie așa. Informația consistentă, verva polemică, plasticile metafore ce închid în cîteva cuvinte foarte nimerite o caracterizare judicioasă a personalismului — „jucătorul de rezervă“ al echipei filozofice burgheze, la care apelează mereu pentru servicii toți coechipierii — sînt tot atîtea motive care cer ca să fie apreciată pozitiv lucrarea „Critica filozofiei personaliste“. Și mai este încă ceva: superioritatea marxism-leninismului nu este subliniată artificial în cartea amintită, ci se desprinde firesc și de regulă, cu mare forță din paginile ei.

Dacă în cele ce urmează, vom insista în special asupra părților mai puțin realizate și a soluțiilor discutabile oferite de autor problemelor în dezbatere, aceasta o facem nu pentru că studiul iscălit de L. Grünberg nu ar merita o apreciere de ansamblu pozitivă. Asupra acestui punct ne-am spus limpede părerea în rîndurile de mai sus ale recenziei noastre. Întrucît însă nu e vorba de o simplă lucrare de popularizare, ci de un studiu științific, prezentat de altfel și ca disertație pentru titlul de candidat în științe, vom formula cîteva judecăți critice justificate, credem noi — și am vrea să fie înțelese ca atare — de exigențele ce se impun în fața unei lucrări științifice *originale*; așa cum trebuie să fie, de fapt, o lucrare de disertație.

Socotim că multe din studiile marxist-leniniste care au drept obiect critica filozofiei burgheze, în bună parte și cel recenzat în rîndurile de față, păcătuiesc prin faptul că ele se mulțumesc să riposteze unei teze eronate cu un prea sumar comentariu pozitiv al punctului de vedere marxist-leninist în problema abordată.

Ni se pare un adevăr evident faptul că eficiența criticii adversarilor noștri ideologiei este substanțial sporită de prelungirea acestei critici într-o expunere pozitivă, argumentată a propriului nostru punct de vedere în problema dezbătută.

De altfel, însuși studiul recenzat ne oferă un bun exemplu în această direcție — în § 4 al capitolului al III-lea relevîndu-ne pregnant opoziția dintre umanismul marxist și pseudoumanismul personalismului. Caducitatea derizoriului capital teoretic de care dispune personalismul reiese mult mai clar în evidență atunci cînd se dezvăluie confuzia gravă dintre *obiectivitatea și înstrăinarea*

omului, confuzie prezentă în filozofia personalistă, și când se insistă asupra deosebirii celor două modalități de comunicare a omului cu realitatea în lumina filozofiei marxiste. Înțelesului personalist, neștiințific al înstrăinării îi este opus de către autor cu succes, motivat, înțelesul științific marxist al acestui fenomen.

Din păcate L. Grünberg nu procedează la fel și în alte cazuri. Considerăm, de pildă, că dezvăluirea caracterului abstract, metafizic, mistic și antiistoric — deci antiștiințific — al conceptului de bază cu care operează filozofia personalistă — conceptul de „persoana umană” — trebuia să fie prelungită într-o succintă explicație a sensului științific ce se poate conferi noțiunii în cauză. Or, după aprecierea noastră, nu e suficient să indice *punctele de reper*, — în cazul de față formula principală marxistă după care omul este expresia concentrată a raporturilor sociale istoricește determinate — necesare pentru elucidarea problemei date, ci se cere ceva mai mult.

Pe bună dreptate autorul reproșează personalismului că el „desprinde în mod metafizic omul de raporturile sociale în cadrul cărora se formează și se dezvoltă, înzestrându-l cu atribute date o dată pentru totdeauna. Separat de individul concret, persoana devine un fel de esență spirituală transcendentă, inaccesibilă rațiunii și sustrasă în principiu oricărei posibilități de investigație științifică” (op. cit. pag. 54). Și mai departe: „...rupind omul de raporturile sale cu lumea, autonomizând conștiința, exagerând rolul voinței în complexul psihologic, ipostaziind și proiectind pe un plan supranatural caracterul conștient al vieții umane, personalismul a ajuns să desemneze prin «persoană» o ființă pur spirituală, atemporală și aspațială... (Ibid. pag. 53.) „Omul real este astfel transformat într-o abstracție...” (pag. 55).

Dar în focul polemicii antipersonaliste autorul se pare că uită de utilitatea abstracțiilor *corecte, științifice* care, după cum scrie Lenin, „reflectă natura mai profund, mai exact, mai *complet*” decât concretul senzorial. „Gîndirea, pornind de la concret la abstract, nu se îndepărtează, dacă este *justă*... de adevăr ci se apropie de el” („Caiete filozofice”, Buc., 1956, p. 140).

Sînt oare posibile și utile abstracțiunile științifice despre „om în general”, despre esența sa, despre anumite „permanențe

ale naturii umane”, despre „persoana umană” în genere? Noi credem că da. Autorul însuși vorbește în numeroase ocazii de „esența omului”, de redobîndirea „esenței umane” prin revoluția socialistă etc. Credem că autorul procedează corect utilizînd aceste expresii care se referă la „om în genere”, expresii care presupun anumite coordonate de bază, „permanente” ale naturii umane, — expresii împrumutate, de altfel, de la Marx. — Simple *consemnări* de poziții nu sînt, în schimb, suficiente pentru a înțelege mai adînc deosebirea dintre „abstracțiunea personalistă”, net mistică și antiștiințifică, și „abstracțiunea marxistă”, științifică a omului, a esenței și naturii sale. Pe această linie am dori din partea autorului mai multă concretitudine și precizie în delinirea și explicarea acestei abstracțiuni — cel puțin la același nivel la care este explicată noțiunea marxistă de înstrăinare. De fapt, explorarea mai atentă a „Manuscriselor economico-filozofice” elaborate de K. Marx, a bogatei literaturi legate de aceste manuscrise și a altor opere marxiste ar fi oferit substanțiale indicații și idei, în plus, față de cele cuprinse în „Critica filozofiei personaliste”, pentru a dezlega „taina” naturii omului (Acad. N. Konrad din U.R.S.S. creionează, de pildă, în câteva rînduri un interesant tablou al „permanențelor” umane și a progresului lor. Vezi „Vestnik istorii mirovoi kulturi nr. 2/1961).

Valoroasă din punct de vedere științific și deosebit de utilă în economia lucrării este distincția pe care o face tov. L. Grünberg între *obiective* și *înstrăinare*. Interesante și frumos sînt scrise paginile în care autorul dezvăluie pătruzător legătura dintre înstrăinare și sistemul exploatarei omului de către om, demascînd mitul plâsmuit de antropologii burghezi, mit potrivit căruia în orice condiții munca ar însemna înstrăinarea omului de propria-i existență și că, ea în totdeauna ar duce la pustuirea personalității umane, fiind în felul acesta, element generator de permanentă nemulțumire, suferință, tinjire după o ordine perfectă, ideală și supranaturală, ordine în care omul ar fi ferit de o astfel de ireparabilă pierdere, de risipa puterilor sale esențiale, a capacității sale creatoare.

„Critica filozofiei personaliste” nu ocolește de data aceasta o oarecare simplificare a problemei „înstrăinării”. Mai

întîi întîlnim o supărătoare inconsecvență în stabilirea raportului dintre proprietatea privată, orînduirea capitalistă și fenomenul alienării, defect pe care vrem să-l credem nu de natura conținutului ci de ordin stilistic.

Citîm, de pildă, la pagina 136 a lucrării recenzate că „datorită exclusiv proprietății privat-capitaliste (s.n.) asupra mijloacelor de producție, *obiectivizarea* (de ce nu obiectivarea?) omului în procesul muncii devine implicit și «înstrăinarea» lui de propria sa esență”. Aceeași idee se repetă la pag. 131, 137. Pe de altă parte, autorul scrie că „numai în condițiile existenței proprietății private și ale scîndării societății în clase antagoniste, obiectivizarea îmbracă forma înstrăinării de omul muncii a unor funcții vitale, care îi devin străine și ostile. Acest fenomen a căpătat cea mai deplină și mai desăvîrșită expresie în condițiile societății capitaliste”. Care formulă este adevărată? Este oare fenomenul alienării specific orînduirii capitaliste sau e legat de existența proprietății particulare asupra mijloacelor de producție și a exploatării omului de către om în general? Evident, a doua formulă este mai aproape de adevăr. Zicem „mai aproape” deoarece nici ea nu acoperă întru totul fenomenul marxist al fenomenului în discuție.

Judecînd după text, autorul lucrării „Critica filozofiei personaliste” nu se îndoieste de justetea tezei: proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție premerge și este cauza apariției muncii înstrăinate¹. Ceea ce este inexact sau cel puțin discutabil și, după părerea noastră, contravine unor texte limpede formulate din „Manuscrisele economico-filozofice”. (Original, scrie Marx, „...proprietatea particulară este produs, rezultat, efectul necesar (s.n.) al muncii înstrăinate, al raportării exterioare al muncitorului la natură și la el însuși”. Vezi:

¹ Acest punct de vedere este susținut, e adevărat cu anumite rezerve, și de cunoscutul cercetător sovietic D. I. Rosenberg („Studii despre dezvoltarea gîndirii economice a lui Marx și Engels în deceniul al V-lea din sec. al XIX-lea”, Moscova, 1954).

Este adevărat că L. Grünberg formulează, la pagina 134 a lucrării sale o idee care ar contrazice aprecierea noastră de mai sus. El scrie „proprietatea privată (și implicit exploatarea omului de către om) este deci cauza și totodată produsul, rezultatul, consecința necesară a muncii înstrăinate”. Lipsită de orice comentariu explicativ această formulă profund justă rămîne echivocă și stingheră în ansamblul textului.

Marx—Engels, „Iz rannih proizvedenii”, Moskva, 1956, pag. 569).

În opera lui Marx întîlnim ideea limpede formulată potrivit căreia alienarea precede în timp apariția proprietății private, ceea ce conseninează și argumentează aproape toți comentatorii concepției lui Marx despre înstrăinare. (Vezi: T. Oizerman, „Formirovanie illozofii marksizma”, Moskva, 1962, pag. 265—68; D. Mărkus, „K analizu «ekonomicesko-illozofskih rukopisei» K. Marksa” în „Filozofskie nauki” nr. 1/1962, pag. 99—100, 104; I. Davidov, „A Lefevre i evo «konceptia otciujdenia»” în „Voprosi filozofii” nr. 1/1963, pag. 94. R. Garaudy, „Le communisme et le morale”, Paris, 1947, pag. 34).

De asemenea se știe că dacă genetic-istoric alienarea are prioritate față de proprietatea privată, ulterior aceasta din urmă devine fundamentul înstrăinării. Între proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție și înstrăinare se instaurează relația de interacțiune, proprietatea rămîind termenul fundamental al acestei interacțiuni.

În explicarea detaliată a relației proprietate particulară—alienare, autorii lucrărilor ce dezbate această problemă formulează — e adevărat — puncte de vedere diferite. De pildă, T. Oizermann face distincție între *forma primară, originară* a înstrăinării, care ar fi, după el, legată de insuficiența dezvoltare a forțelor de producție (și care deci, ar reieși de aici, va trebui să dispară pe măsura progresului tehnico-științific) și *forma ei dezvoltată*, legată genetic de proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție, de exploatarea omului de către om (și care este suprimată odată cu înlăturarea orînduirii capitaliste).

L. Grünberg putea să opteze pentru una din explicațiile existente în literatura marxistă, putea să ofere o soluție a sa proprie, nouă, originală, dar nu credem că era cazul să ocolească total faptul *pre-existenței* alienării în raport cu proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. În felul acesta el ar fi putut atinge și problema legăturii dintre alienare și diviziunea socială a muncii în condițiile orînduirii presocialiste și căile înlăturării ei în condițiile construirii societății comuniste în vederea realizării omului integral, multilateral dezvoltat.

Cel mai viu interes îl suscită lucrarea semnată de L. Grünberg prin analiza

convingătoare în esență a rădăcinilor de clasă și a funcției sociale retrograde îndeplinite de filozofia personalistă. Ni se pare însă întemeiată observația lui D. Ghișe (vezi recenzia din „Cercetări filozofice“ nr. 5, 1961) după care critica filozofiei personaliste în studiul lui L. Grünberg „ar fi putut beneficia de un spor de greutate și eficiență „dacă autorul ar fi adăugat la verba sa polemică o mai staruitoare analiză teoretică a tezelor personaliste“ (art. cit., pag. 1331). Adâncirea elementului de analiză teoretică ar fi permis autorului în mod incontestabil să dezvăluie cu mai multă precizie *diferența specifică* a personalismului în raport cu celelalte orientări filozofice burgheze contemporane. Totodată o analiză teoretică mai adâncită i-ar fi permis și o mai nuanțată detectare a rădăcinilor de clasă, stabilirea unei legături mai organice, mai firești între tezele teoretice și funcția socială retrogradă a personalismului.

Socotim că imprecizia în determinarea elementului diferențial al personalismului în ansamblul filozofiei burgheze contemporane se datorează și unei insuficiente nuanțări în stabilirea pozițiilor și intereselor de clasă pe care anuntitul curent le oglindește. De regulă L. Grünberg face un oarecare abuz retoric de superlativ în caracterizarea orientării politice a personalismului în cât se creează impresia că dincolo de el nu poate fi nimic mai reacționar, antiuman, agresiv. Te întrebî atunci: există ideologia fascistă (oasistă, de pildă, în Franța), și prin ce se poate deosebi ea de o altă varietate a ideologiei burgheze, cum este firește și personalismul. Se înțelege, nu e vorba de o pledoarie în favoarea personalismului, care este o orientare filozofică mistică, neștiințifică, ci de apărarea adevărului, adică de stabilirea cât mai exactă a identității și diferențelor specifice între variantele ideologiei burgheze contemporane.

Prin urmare afirmația categorică după care personalismul este „cea mai fațșă propagandă în favoarea imperialismului, a misticismului și a războiului“, împrumutată de la cercetătorul sovietic L. Serșenko, ni se pare că simplifică întru-civa lucrurile. De aceea credem că într-o eventuală ediție nouă a lucrării este necesar să se acorde mai multă atenție diverselor aspecte ale rădăcinilor sociale de clasă ale personalismului. De asemenea ne exprimăm dorința ca într-o viitoare ediție funcția social-politică a anun-

titului curent să reiasă cu mai multă limpezime și pregnanță din analiza structurii teoretice a filozofiei personaliste.

Iată de ce zicem că ar fi fost deosebit de utilă, instructivă și justificată din punct de vedere științific o analiză mai nuanțată a temeiurilor de clasă ale filozofiei personaliste.

Deși lucrarea vedește lectura întinsă și temeinică a textelor filozofice personaliste și a unor variate comentarii — marxiste și nemarxiste — pe marginea curentului filozofic dezbătut, în câteva locuri am putut constata utilizarea nu tocmai adecvată, după părerea noastră, a fragmentelor citate. Așa, de pildă, autorul plasează în următorul context un citat din R. Eucken („Les grands courants de la pensée contemporaine“, F. Alcan, Paris, 1911, pag. 524): „Pentru burghezia imperialistă era deci (și aici începe citatul din R. Eucken n.n.) «o urgență necesitate ca religia să fie în mod energetic revizuită, ca liniile ei mari să fie în mod net degajate, ca tot ce era în ea mort și putred să fie eliminat, dar toate acestea în propriul ei interes». Rezultă de aici că potrivit opiniilor cunoscutului istoric burghez al filozofiei de la începutul secolului nostru, burghezia imperialistă, în propriul ei interes a întreprins o epocă de radicală asanare a religiei. Textul atribuit lui Eucken pare să fie pe care el în realitate nu le împărtășește, iar poziția lui față de religie rămâne incertă pentru cititorul rîndurilor citate. În realitate textul lui Eucken și contextul din care este luat nu pomenesc nimic despre un astfel de demers al burgheziei imperialiste, și nu ne permite să conchidem că el s-ar fi gândit la burghezia imperialistă vorbind de necesitatea radicalei înnoiri a religiei. Eucken scrie: „Este de o urgență necesitatea ca religia să fie în mod energetic revizuită...“ (urmează cuvintele citatului de mai sus). Ca atare *el, Eucken*, consideră absolut necesară reconsiderarea religiei pentru ca ea să devină mai eficientă, pentru ca puterea ei de captare să sporească. „Trebuie apărută energie substanța religiei“ scrie în alt loc (op. cit. pag. 524), precizîndu-și atitudinea net favorabilă față de religie.

Fîind vorba de informația utilizată de autor în elaborarea monografiei sale, remarcăm faptul că L. Grünberg a apelat prea puțin la lucrările lui R. Garaudy și ale altor marxști din Franța în analiza personalismului.

În fine se impun și câteva observații de stil. Lucrarea este scrisă în general într-o frază sprintenă și limpede care ușurează desfășurarea firească a conținutului. Din dorința de a se face accesibil autorul se apropie însă uneori de pericolul de a diseca pe mai multe puncte lucruri relativ simple care ar putea fi exprimate eventual, și numai în câteva fraze. Această situație ar putea să creeze impresia că autorul face un efort exterior de a nima profunzime, ceea ce nu este cazul întrucât lucrarea își are bogăția și adâncimea ei interioară. De asemenea menționăm și faptul că se observă în câteva locuri și un stil inegal, chiar cu unele elemente de împrumut. Ne referim la capitoul în care se analizează trăsăturile fundamentale ale filozofiei burgheze contemporane.

Cu toate observațiile făcute părerea noastră fermă este că această lucrare reprezintă o realizare meritorie a frontului filozofic din țara noastră în domeniul criticii filozofiei burgheze contemporane. Ea se impune prin logica ei în general consecventă, printr-o informație destul de bogată și temeinică, printr-un spirit activ de combativitate eficientă, care merge de cele mai multe ori la conținutul faptelor, care se impune, cu alte cuvinte prin stilul de gândire al autorului cât și prin stilul său de exprimare.

I. ALUĂȘ
GH. TOMA

Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii. Volumul III. — Editarea în ultimul timp a unor lucrări colective ce cuprind dezbaterile problemelor filozofice ale științelor naturii, a fost primită cu mult interes de cercuri largi de cititori, ceea ce demonstrează o preocupare crescândă față de aspectele teoretice ale noilor realizări obținute de științele contemporane. Acest interes este cu atât mai mare cu cât articolele cuprinse sînt scrise de cercetători din diferite ramuri ale științelor naturii, care pe baza cunoașterii temeinice a filozofiei marxist-leniniste, caută să generalizeze cele mai noi descoperiri din domeniile de care se ocupă, scoțînd în evidență aspectele lor filozofice.

Punerea în discuție a acestor probleme contribuie la argumentarea științifică a

tezelor generale ale materialismului dialectic, la îmbogățirea filozofiei și în același timp, la înțelegerea tot mai justă a noilor descoperiri.

Așa cum arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej „Studierea învățaturii marxist-leniniste, a filozofiei materialiste fructifică gîndirea științifică, oricare ar fi domeniul de care se ocupă, dă răspuns la marile întrebări pe care le pune dezvoltarea științei contemporane și la care nu poate să răspundă nici una din teoriile filozofice idealiste, vechi sau noi”¹.

În volumul III al culegerii „Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii” apărut în anul 1962 în editura politică și de care ne vom ocupa în cele ce urmează, autorii studiilor cuprinse în lucrare pun în discuție unele probleme filozofice din domenii importante ale științelor contemporane ca: matematică, astronomie, fizica particulelor elementare, chimie, neurofiziologie etc. Desigur, așa cum subliniază și redacția, în lucrare sînt expuse unele puncte de vedere proprii ale diferiților autori care sînt discutabile și tocmai de aceea discuțiile ce se vor purta în jurul lor vor duce la elucidarea și formularea cât mai precisă a acestor probleme.

În cele ce urmează dorim să subliniem câteva aspecte mai importante din această lucrare și în același timp să arătăm unele neajunsuri care, după părerea noastră, îngreunează într-o oarecare măsură însușirea de către cercuri largi de cititori a unor probleme expuse.

În articolele consacrate noilor realizări ale matematicilor și rolul acestora pentru dezvoltarea altor ramuri ale științelor se subliniază pe bună dreptate în primul rînd faptul că dezvoltarea matematicii este determinată de dezvoltarea noilor ramuri ale tehnicii și producției. Această dezvoltare a matematicilor și folosirea lor pe scară tot mai largă în cele mai variate ramuri ale tehnicii și producției, și chiar în diferite domenii ale științelor despre care pînă nu de mult se credea că nu au nimic comun cu matematica, a dat posibilitatea prof. T. Popovici să tragă concluzia în articolul „Matematica și cibernetica”, că asistăm la un proces de matematizare a științei și tehnicii, proces ce va provoca adînci transformări în însăși viața omului. Autorul articolului citat

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări* (1959—1961), pag. 81.

arată că procesul de matematizare a științei din zilele noastre se deosebește însă de procesul de pătrundere a matematicii în toate ramurile științei caracteristic pentru începutul sec. XX-lea prin aceea, că acum se accentuează caracterul calculatoriu, se adâncește aspectul algoritmic al metodelor matematice pe care le solicită atât specialiștii teoreticieni cât și practicienii din diferite domenii.

Un alt aspect al dezvoltării matematicilor este acela că s-a depășit cadrul raporturilor cantitative cu care se ocupau matematicile și care constituia obiectul acestora.

Matematicile în zilele noastre au trecut la abordarea unor probleme necantitative, așa cum arată academicianul Gr. C. Moisiu în articolul „Perspectivele dezvoltării științelor matematice”. Astfel apar noi discipline ale matematicilor ca: teoria grupurilor, logica matematică, teoria algoritmilor etc. care studiază relații calitative dintre diferite fenomene și procese, prin aceasta lărgindu-se sfera de aplicabilitate atât a metodelor folosite de matematică, cât și a rezultatelor acesteia.

Ca o consecință directă a dezvoltării matematicii și aplicării ei, în tehnică, este apariția și dezvoltarea ciberneticii.

Apariția și dezvoltarea acestei științe speciale ce studiază analogia dintre modul de transmitere a semnalelor în liniile de comunicație electrice și sistemul nervos a ridicat așa după cum arată T. Popovici în articolul citat, importante probleme nu numai tehnice ci și teoretico-filozofice.

În lucrare se arată că una din problemele majore pe care le ridică apariția și dezvoltarea ciberneticii este aceea a determinării locului pe care îl ocupă această nouă știință printre celelalte ramuri ale științei. Intrucit cibernetica apare ca o știință ce generalizează și sintetizează un șir de domenii ale științei, precum și interacțiunea dintre aceste domenii (fiziologia activității nervoase superioare, teoria reglajului automat, calculul cu numere, teoria informației, teoria generală a comunicațiilor, statistica etc.), aceasta a dus pe unii ciberneticieni la exagerări, considerând cibernetica drept o metodă generală de cercetare a fenomenelor lumii înconjurătoare. Concluzia la care ajunge autorul, criticând aceste denaturări este: „Caracterul de generalitate al ciberneticii constă doar în faptul că studiază ceea ce

este comun mai multor fenomene din punctul de vedere al transmisiei și transformării informației. Obiectul ei este deci tot parțial, deși vizează fenomene deosebite calitativ. Cibernetica este o știință specială. Formulele care intervin în cibernetică trebuie interpretate adecvat specificului calitativ al fenomenului căruia i se aplică (pag. 68).

Foarte just se subliniază în lucrare faptul că deși cibernetica se ocupă cu o sferă de probleme științifice ce se rezolvă de obicei prin conștiința omului care gândește sau prin funcționarea unui sistem nervos al unui organism animal, totuși informațiile au un caracter obiectiv. Informația este o formă a relațiilor dintre fenomenele realității materiale. Ea se manifestă prin transmisia de mesaje, transmisia de știri de la o parte a mașinii la alta sau dintr-o parte a unui organism la altă. Datorită acestui fapt legile transmisiei mesajelor descoperite de cibernetică confirmă unitatea materială a lumii.

Un alt aspect teoretic pe care îl ridică cibernetica prin performanțele în construirea unor instalații de comandă automată complexă este acela al raportului dintre mașină și creierul omului.

Autorul, criticând diferite tendințe de a identifica mașina cu creierul sau chiar de a considera superioară mașina automată creierului uman, arată pe de o parte prin ce se aseamănă creierul omului cu mașina electronică, și în același timp, prin ce este superior creierul omului „creierului” mașină. Asemănarea între mașină și creier constă în primul rând în aceea că elementele (neuronii) din sistemul nervos prin activitatea lor se aseamănă cu funcționarea unui rețea din mașina electronică, în al doilea rând, capacitatea de a păstra și de a reacționa la nevoie informația este o însușire atât a sistemului nervos cât și a mașinilor de calcul.

Deosebirea constă în primul rând în aceea că creierul se autoreînnoiește și se autoguvernează în cadrul organismului uman pe când mașina electronică are nevoie pentru aceasta de intervenția omului.

Un alt aspect al deosebirii dintre creier și mașină constă în aceea că omul folosește întreaga experiență acumulată de oameni, pe când mașina este îngrădită în activitatea ei de programarea pe care i-o dă omul.

Autorul subliniază totuși faptul că gândirea „automată” are posibilități de dezvoltare nelimitate, deși nu e o gândire de sine

stătătoare, ruptă de om. Ea este subordonată gândirii umane, constituie un nou instrument de lărgire și aprofundare a cunoștințelor omului. „Mașinile care gândesc” oricât de perfecționate ar fi și oricât de adânc vor intra în studiul celor mai variate sfere ale activității sociale și chiar ale vieții spirituale, vor rămâne numai un mijloc material al activității umane.

Un alt articol consacrat problemelor matematice este acela a lui V. Săhleanu intitulat „Matematica în biologie și medicină”.

Autorul se străduiește să arate unele aspecte teoretico-filozofice ce decurg din pătrunderea tot mai largă a matematicilor în cercetarea naturii vii. Se subliniază pe bună dreptate faptul că matematica este chemată să contribuie la accelerarea progresului în științele biologice, care s-au dezvoltat mai încet, în comparație cu celelalte științe. Matematica poate fi folosită pentru studiul oricărei forme de mișcare a materiei, însă este necesar să se aibă în vedere corelația justă dintre matematică și știința căreia îi folosește. De aceea este foarte justă sublinierea autorului că „Matematica oferă o metodă alături de altele; această metodă nu poate fi — singură — suficientă pentru rezolvarea problemelor specifice științelor biologice și medicale, dar este de multeori absolut necesară” (pag. 157).

Pierderea din vedere a acestei indicații duce la formalism în interpretarea proceselor ce au loc în materia vie.

Metodele matematice folosite în biologie sînt metodele matematicii statistice care se aplică la diferite niveluri de organizare a materiei vii și a căror folosire decurge din variabilitatea formelor vii.

Autorul ridică o problemă care merită să fie subliniată și anume: dacă are matematica posibilitatea de a scoate în evidență specificul calitativ al unei forme de existență sau de mișcare a materiei.

Se arată că deși matematica prin noțiunile, operațiile, expresiile, metodele folosite scoate în evidență mai ales unitatea lumii, ea încearcă să se adapteze și particularităților obiectelor și fenomenelor. Noțiunile și metodele folosite de matematică au fost elaborate din necesitățile tehnicii, fizicii și chimiei și de aceea ele sînt adecvate acestora. Dezvoltarea biologiei contemporane și folosirea de către aceasta a matematicii va duce fără îndoială la elaborarea unui aparat matematic și a unor metode specifice cercetării materiei

vii, fără ca să apară pericolul înlocuirii biologiei prin matematică.

Din cele arătate mai sus, reiese că în dezvoltarea diferitelor ramuri ale tehnicii și ale științelor contemporane matematica joacă un rol din ce în ce mai mare.

Academicianul Gr. C. Moisil subliniază, în articolul amintit că: „Posibilitățile tehnicii și necesitățile ei determină direcțiile de dezvoltare ale științei. Unitatea dintre teorie și practica fructifică teoriile cele mai abstracte spre înțelegerea fenomenelor concrete. Aplicarea logicii matematice, a lingvisticii matematice și a economiei matematice e modul nou în care știința noastră abstractă — (e vorba de matematică Gh. B.) — folosește construcției socialismului. Bun al poporului, matematica folosește bunăstării poporului” (pag. 10).

Cu toate părțile pozitive subliniate mai sus în studiile consacrate problemelor teoretice ale matematicii și rolului acesteia, după părerea noastră, există și anumite aspecte ce îngreunează într-o oarecare măsură înțelegerea lor de către cercurile largi de cititori, cărora le sînt adresate.

Astfel în articolul „Perspectivele dezvoltării științelor matematice” de academicianul Gr. Moisil, problemele sînt expuse în mod prea general. Considerăm că ar fi fost foarte util ca pe lângă sublinierea dependenței dezvoltării matematicii de cerințele tehnicii noi și ale producției, să se fi arătat în ce constă relativa independență a matematicii — dezvoltarea ei conform legilor proprii — și în acest sens depășirea uneori a cerințelor practicii actuale. De asemenea credem că nu ar fi fost lipsită de interes cercetarea mai concretă a folosirii matematicilor în diferite domenii și specificul acestei folosiri.

Dacă se subliniază just faptul că matematicile moderne studiază nu numai raporturi cantitative ci și relații calitative, credem că ar fi fost bine să se arate că acest fapt duce la noi speculații idealiste, la reactivarea „idealismului matematic” pe alt plan.

În studiul „Problemele filozofice ale astronomiei contemporane” de prof. Călin Popovici, sînt expuse, pe baza unui bogat material factual, cele mai noi descoperiri ale astronomiei contemporane și problemele filozofice ce izvorăsc din generalizarea acestor descoperiri. Autorul subliniază strînsa legătură ce există între astronomia contemporană (sau astrofizica, după cum o denumește autorul), și filozofie. Această legătură se poate urmări atît prin meto-

dele folosite de astrofizică, cit și prin rezultatele obținute de aceasta.

Astrofizica se ocupă de formele de existență, de interacțiunea și de evoluția materiei la scară cosmică. Ea nu se mai limitează la studiul problemelor de mișcare ca mecanica cerească din secolul trecut, ci se ocupă de obiecte tot mai îndepărtate și cercetează corpurile cerești dintr-un punct de vedere fizic cât mai complet posibil. Prin însăși această problematică a astrofizicii se vede importanța deosebită a realizărilor astronomice contemporane pentru generalizarea filozofice. Autorul arată cum prin realizările obținute în cucerirea spațiului cosmic prin lansarea de sateliți și rachete cosmice, astronomia a trecut la măsurători directe a unor parametri fizici (concentrația ionică, densități, intensități de câmpuri magnetice etc.). Prin măsurătorile directe și prin experiențele produse în spațiul cosmic, astronomia dobândește o nouă metodă de cercetare. Dintr-o știință ce se baza exclusiv pe observație, astronomia a devenit o știință ce folosește cu succes experimentul ca și fizica. După părerea noastră foarte importantă este sublinierea faptului că prin cuceririle obținute de către om în studiul spațiului cosmic, pe de o parte, se lărgeste și se adâncește cunoașterea diferitelor aspecte și forme de existență a materiei și a legilor ce guvernează natura, iar pe de altă parte, aceste rezultate îl vor ajuta pe om, să-și organizeze mai bine viața și să folosească legile naturii pe pământ.

„Pătrunderea omului în cosmos — se arată în articolul citat — nu numai că-l va pune în condiții biologice noi și îl va face să reacționeze printr-o adaptabilitate sporită față de cele mai vitrege condiții de mediu, constrângându-l să-și creeze microbiosfera sa pe navele cosmice, pe Lună sau Marte, dar în același timp va duce la adâncirea cunoașterii legilor obiective ale naturii, va însemna o nouă etapă în supunerea forțelor naturii de către om. Prezența omului în cosmos va avea, fără îndoială, mari consecințe directe și indirecte asupra vieții omului pe Pământ“ (pag. 22).

Punându-se în evidență forța creatoare a omului, posibilitățile lui nelimitate în cunoașterea și folosirea forțelor naturii, se subliniază faptul că limita de pătrundere în Galaxie și Metagalaxie nu are decât o valoare istorică, depinzând de progresul tehnicii la un anumit moment.

Autorul arată în mod convingător faptul

că studiul materiei la nivel cosmic trebuie să se bazeze pe o cunoaștere profundă și folosirea cu pricepere a materialismului dialectic.

Ocupându-se de stările și schimbările de stare ale materiei în cosmos, de legătura dintre diferitele forme de existență a materiei în univers, astronomia furnizează material faptic pentru confirmarea tezelor generale ale materialismului dialectic.

Analizând realizările obținute până în prezent de astronomie, autorul arată că din ele se desprind două aspecte cu conținut filozofic deosebit și anume: problema nașterii și evoluției stelelor și formarea elementelor chimice în natură.

În legătură cu prima problemă autorul arată, pe baza unui material faptic bogat, că se conturează două puncte de vedere. Cea mai mare parte dintre astronomi susțin ipoteza conform căreia stelele ar lua naștere din condensarea gravitațională a materiei interstelare.

Autorul arată că cu toate că procesul nu poate fi urmărit în toate amănunțele sale prin calcul, totuși asocierea stelelor și a grupelor de stele tinere cu materia gazoasă pulverulentă interstelară, precum și absența acestei materii în sistemele mai vechi, în care procesul formării stelelor nu mai are loc (roiuri globulare, nebuloase extragalactice eliptice etc.) face ca această teorie să fie susținută de majoritatea astronomilor.

Al doilea punct de vedere este susținut de V. A. Ambarțumian care a elaborat teoria cu privire la nașterea stelelor în grupuri din protostele, corpuri cu o temperatură și densitate excepțional de mari, care reprezintă alte forme de existență a materiei decât cele cunoscute de noi.

Redind câteva aspecte ale teoriilor susținute de astrofizicienii sovietici Fesenkov și Massevici cu privire la pierderea de materie de către unele sisteme și refacerea lor din nou, autorul subliniază aspectul filozofic al acestor teorii, care constă în evidențierea legăturii strânse între stele și materia interstelară, a faptului că stelele nu sînt izolate în spațiu.

În legătură cu formarea elementelor chimice în natură se arată faptul că rezultatele obținute de astronomia contemporană pun în evidență, procesul formării elementelor grele din hidrogen. Acest proces are un sens unic în porțiunea de univers cunoscută de noi — adică de la hidrogen la elemente grele. Datorită acestui fapt s-ar putea ajunge la o altă față a

teoriei despre „moartea termică a universului”. Autorul subliniază foarte just însă faptul că: „Existența unui sens de evoluție a materiei în galaxie nu este numai deicet o indicație a unui sens de evoluție a materiei în univers luat ca un tot” (pag. 32). În tratarea problemei structurii spațio-temporale a universului autorul face o critică aspră interpretărilor idealiste ce au luat naștere din explicarea fenomenului „deplasării spre roșu”. Se arată că „deplasarea spre roșu” din spectrul nebuloaselor extragalactice este un fenomen Doppler și reprezintă o deplasare a galaxiilor și o expansiune a regiunii universului pe care o observăm.

Autorul arată că: „Tentativa de a da o altă explicație a „deplasării spre roșu” a eșuat. Dar expansiunea observată în Metagalaxie nu se poate absolutiza și extrapola în timp și spațiu, pentru că extinzând-o asupra întregului univers și în trecut să ne ducă la un moment origine și la o vîrstă a universului” (pag. 43).

Arătînd poziția justă în înțelegerea structurii spațio-temporale a universului, autorul arată că universul este nu numai nelimitat ci și infinit în sensul că el cuprinde o înfinitate de evenimente spațio-temporale distincte.

Cu foarte aceste părți pozitive scoase în evidență și altele care mai sînt cuprinse în articolul citat, după părerea noastră articolul suferă de anumite neajunsuri.

Avîndu-se în vedere faptul că lucrarea se adresează unui cerc larg de cititori și nu numai specialiștilor, înțelegerea problemelor tratate este mult îngreunată de bogăția materialului faptic strict de specialitate.

Considerăm, de asemenea, că tema tratată putea și trebuia să ne conducă cu mai multă claritate la unele concluzii ateiste ce decurg din realizările astronomiei contemporane.

Un alt articol cuprins în lucrarea de care ne ocupăm este intitulat: „Probleme teoretice ale fizicii particulelor elementare” de V. Novacu.

După ce trece în revistă etapele istorice ale dezvoltării cunoștințelor omului despre particulele elementare, autorul arată că pe baza dezvoltării acestor cunoștințe apar o serie de concluzii teoretice.

În primul rînd se subliniază faptul că descoperirile în domeniul structurii materiei ne demonstrează bogăția inepuizabilă și varietatea nelimitată de calități a microparticulelor și a proceselor din micro-

cosm, iar pe această bază se confirmă teza leninistă a inepuizabilității structurii particulelor materiale.

În al doilea rînd aceste descoperiri ne arată existența diferitelor niveluri de organizare a structurii materiei, de fiecare structură fiind legată o anumită formă de mișcare specifică.

În tratarea istorică a dezvoltării cunoștințelor noastre despre particulele elementare, autorul își propune și, după părerea noastră, reușește ca pe baza cunoașterii legilor dialecticii materialiste, să arate filiațiunea de idei, simburile de adevăr într-o teorie la un moment dat și depășirea acestei teorii în etapele următoare prin păstrarea a tot ceea ce conține în ea valoros. În același timp se subliniază limitele aplicabilității ei.

Pe baza unui material faptic bogat autorul examinează pe larg diferite contradicții ce au apărut în procesul de adîncire a cunoștințelor noastre despre natura și structura particulelor elementare ca: contradicția între ideea structurii atomice discontinue a substanței și concepția asupra caracterului continuu, ondulatoriu al luminii, descoperirea radioactivității și a electronilor (structurii electronice a materiei) care a însemnat o negare a sensului noțiunii de atom, ca element imuabil și constituent ultim al materiei.

Se subliniază, de asemenea, faptul că descoperirea naturii corpusculare a luminii de către Einstein a dat naștere unei contradicții ce a continuat să se adîncească, extinzîndu-se și asupra particulelor materiale componente ale substanței, dînd posibilitate lui De Broglie să formuleze ipoteza dualității de aspect al particulelor elementare — ipoteză ce a fost confirmată experimental.

Autorul arată că descoperirea fenomenului de generare a perechii electron-pozitron din fotoni și invers s-a dovedit a avea o însemnătate crucială în teoria particulelor elementare. Această descoperire a dezvoltat contradicția dintre particulă (electron) și antiparticulă (pozitron), care s-a dovedit ulterior a fi o caracteristică generală a particulelor elementare.

Descoperirea pozitronului și studiul proprietăților acestuia a pus pentru prima dată în fața fizicienilor problema existenței antiparticulelor formulată pe baza principiului simetriei de sarcină. Conform acestui principiu se poate afirma că fiecărei particule elementare îi corespunde o antiparticulă.

În analiza descoperirilor ce au avut loc în cunoașterea structurii interne a materiei, autorul ajunge la o concluzie care ni se pare foarte importantă și anume: „Fiecare etapă principial nouă realizată de o teorie are o latură negativă și una pozitivă. Cea negativă constă în limitarea posibilității de aplicare a noțiunilor și a reprezentărilor fizice de pînă atunci, cea pozitivă constă în îmbogățirea teoriei printr-un conținut fizic nou“ (pag. 125).

Considerăm că dacă autorul ar fi analizat mai profund contradicția ce apare cu orice nouă etapă a descoperirilor științifice între conținutul fizic nou și imposibilitatea explicării acestuia pe baza noțiunilor și reprezentărilor fizice vechi, această analiză ar fi permis înțelegerea mai justă a cauzelor alunecării spre interpretări idealiste a noilor descoperiri și a reînvierii în forme variate a idealismului fizic.

În analiza ce o face diferitelor încercări de elaborare a unei teorii dintr-o micro-particulelor, autorul critică pe bună dreptate poziția lui Heisenberg care pune la baza teoriei unitare „a particulelor elementare, structura matematică simplă, clară“ ceea ce înseamnă întoarcere la idealismul obiectiv de tipul lui Platon.

În încheiere, autorul subliniază just faptul că materialismul dialectic joacă un rol important în orientarea cercetărilor în interpretarea noilor date ale fizicii contemporane, ceea ce face ca tot mai mulți oameni de știință din apus să părăsească pozițiile pozitivismului și să se îndrepte spre poziții materialist dialectice, pe care se situează spontan sau conștient.

Considerăm însă că în tratarea temei cu privire la problemele teoretice ale fizicii contemporane, autorul intră în prea multe detalii, ceea ce face ca problemele teoretice să se piardă de multe ori în aceste detalii.

O altă lipsă constă în faptul că nu întotdeauna autorul face legătura necesară între diferitele părți ale studiului, iar numerotația utilizată nu este întotdeauna justificată.

Un alt articol interesant este scris de acad. C. D. Nenișescu „Despre metodologia și orientarea cercetării în chimie“.

Mai întii acad. Nenișescu subliniază influența reciprocă a științelor naturii, influență care duce la îmbogățirea, la dezvoltarea acestora, citind influența deosebit de favorabilă a fizicii asupra chimiei, iar a fizicii și a chimiei asupra biologiei.

Constatănd această interacțiune deosebit de complexă a diferitelor științe acad. Nenișescu ridică o problemă foarte actuală și anume necesitatea unui „studiu aprofundat al cauzelor care au condus la actuala diviziune a științei naturii în trei ramuri“ (fizică, chimie și biologie). Și într-adevăr acuma cînd apar noi și noi ramuri ale științelor este necesar să se studieze cu deosebită atenție clasificarea științelor, cu scopul de a preciza obiectul lor de cercetare, precum și influența reciprocă a diferitelor științe. Acad. Nenișescu subliniază pe bună dreptate că „un asemenea studiu nu ar fi numai de interes academic ci ar prezenta o mare importanță practică atît pentru organizarea unităților de cercetare, cît și pentru învățămînt“ (pag. 138).

Sublinierea rolului deosebit al teoriei în cunoașterea realității este un alt aspect pozitiv al articolului, arătîndu-se că teoria este tot atît de importantă ca și „observarea fenomenelor și stabilirea legilor lor“ (pag. 142).

Acad. Nenișescu se oprește apoi asupra unei probleme foarte importante și anume raportul dintre știință și tehnică.

Se arată că ar fi greșit ca știința să se considere o simplă anexă a tehnicii. Autorul subliniază că toate rezultatele practice atinse de chimie „se bazează pe cuceriri anterioare teoretice pe un întreg sistem complex de fapte și teorii care s-au construit în cursul vremii“ (pag. 148).

În articol se scoate de asemenea în evidență dezvoltarea rapidă a cercetărilor științifice în cadrul orînduirii socialiste.

„Așa cum socializarea mijloacelor de producție duce la rezultate remarcabile constatate în toate domeniile, organizarea planificată a muncii științifice, concentrarea ei asupra problemelor esențiale ale economiei și științei, introduce un element de progres nou, de o eficacitate neîntrecută“ (pag. 150).

Nu credem însă justificată afirmația acad. Nenișescu că s-ar naște „îndoilei serioase, chiar la o analiză superficială, în ce privește justificarea diviziunii științelor „în forma în care am moștenit-o“ (pag. 138). Se știe că formele mișcării determină principalele deosebiri calitative în natură. Diviziunea științelor în fizică, chimie și biologie este determinată de existența formelor de mișcare calitativ distincte. Ori cum s-ar împleti științele naturii, această împletire nu poate șterge granițele calitative între ele. De aceea diviziunea știin-

țelor pe care am moștenit-o este justificată.

În articolul său „Noțiunea de boală în lumina materialismului dialectic“ acad. Șt. Milcu face o analiză multilaterală, dialectică a noțiunii de boală, pune în relație cu mediul natural și social. Autorul arată că trebuie să se analizeze „procesul de îmbolnăvire din punctul de vedere al ecologiei omului, adică în relație cu condițiile naturale în care el se produce. Acest fel de a pune problema scoate pe medic din izolarea din clinică și laborator și-l pune în contact cu boala ca fenomen biologic natural“ (pag. 194).

Interpretarea fenomenului de boală în lumina relațiilor dintre organism și mediul natural și social permite autorului să dea o definiție mai complexă noțiunii de boală.

„Boala reprezintă o formă particulară de existență a materiei vii, caracterizată prin apariția unui proces patologic, care tulbură unitatea părților în organism și a organismului cu mediul urmată de scăderea, creșterea sau viciera schimbărilor metabolice și de limitarea sau disoaria libertății și capacități de muncă“ (pag. 200).

Lămurirea noțiunii de boală are o mare importanță teoretică și practică. După cum subliniază acad. Șt. Milcu: „O concepție greșită despre boală angajează nu numai acțiunea personală a medicului, dar în egală măsură organizarea măsurilor de profilaxie și vindecare a bolilor“ (pag. 200).

„Creier și conștiință“ scris de M. Steriade este un alt studiu de o importanță foarte mare care se înscrie pe linia lămuririi unui fenomen atât de complex cum este raportul dintre creier și conștiință. Se știe că această problemă a fost și este cel mai mult speculată de idealism. De acest lucru ne putem convinge dacă amintim cele spuse de Russel Brain și citate de autorul studiului recenzat: „Este posibil să accepți toate datele oferite de neurofiziologie și psihologie și să păstrezi totuși autonomia spiritului în propria lui sferă“ (pag. 210).

Alți cercetători neagă însăși posibilitatea de abordare a funcțiilor psihice prin studiul mecanismelor cerebrale. „Nu mai departe decât în 1942, Sherington (criticat încă de I. P. Pavlov n. n.) afirmă că nu știința, ci „teologia naturală“ este cea chemată să găsească cheia mecanismelor cerebrale, reluând astfel poziția sa dualistă exprimată cu ani în urmă după care psihicul, „îngropat în creier“, nu derivă din

acesta, fiind astfel separat, în procesul său de geneză, de matricea cerebrală“ (pag. 210).

De aceea autorul trage o concluzie foarte justă și anume că: „Dualismul agnostic al lui Sherington . . . nu trebuie considerat astăzi ca desuet și eludat pentru naivitatea sa. El trebuie continuu avut în centrul atenției noastre și combătut“ pentru că aceste idei mai dăinuie și în zilele noastre cu toate că cercetările din fiziologia contemporană au adus multe date împotriva lor.

Se critică just poziția celor care înțeleg mult prea îngust fenomenul de conștiință. Una dintre cauzele înțelegerii „mult prea restrînse a conceptului de conștiință rezidă în faptul că experimenterii și clinicienii sistemului nervos se referă în definițiile lor doar la aspectele explorabile cu metodele de laborator, neconsiderând de cele mai multe ori aspectele determinării complexe, psihologice și sociale ale fenomenului de conștiință“ (pag. 224).

Este deci inadmisibilă identificarea psihicului cu fiziologicul. Analizând cele mai noi date ale neurofiziologiei în lumina materialismului dialectic, autorul combate cu deosebită tărie și claritate încercarea unora de a identifica psihicul cu fiziologicul, de a localiza procesele psihice. M. Steriade susține că „... dacă conexiunea temporară poate fi relativ ușor localizabilă la nivelul unor sectoare sau circuite nervoase, psihicul cere o participare cerebrală foarte largă, poate chiar a întregului creier“ (pag. 234).

Respingînd pozițiile greșite autorul critică varianta cea mai nouă a idealismului fiziologic, care pe baza descoperirii rolului foarte mare pe care îl joacă sistemul reticulat din trunchiul cerebral au crezut că „înlocuind un termen (starea de veghe) cu altul (conștiința), îl explică pe al doilea, scoțindu-l din arsenalul noțiunilor filozofice și transpunându-l în laboratorul de experiment animal“ (pag. 235). Deci numai ținînd cont de o determinare complexă: fiziologică, psihologică și socială vom reuși să explicăm în mod just fenomenele de conștiință.

Acad. Kreindler în studiul său: „Mecanismele cerebrale ale limbii și gândirii“ abordează o altă problemă complexă și importantă și anume problema proceselor neurofiziologice care stau la baza limbii și gândirii.

Acad. Kreindler susține că „la baza vorbirii articulate și a formulării verbale

stau mecanisme cerebrale legate de procese neurofiziologice particulare, legate de modul de funcționare a unor complexe morfofuncționale de o foarte mare diversitate" (pag. 240).

Sublinierea diferitelor niveluri funcționale a limbajului este foarte importantă. Ea duce la o analiză nuanțată care necesită aplicarea unor metode diferite în cercetarea lor. Iată ce scrie acad. Kreindler în aceasta privință: „Metodele neurofiziologice ne pot da în studiul nivelelor mai joase ale celui de-al doilea sistem de semnalizare, dar nu constituie metode adecvate pentru studiul nivelelor înalte ale acestui sistem. Pentru studiul nivelelor înalte sînt indicate metodele psihologice" (pag. 243).

Analizînd procesele neurofiziologice care stau la baza limbii și gîndirii, acad. Kreindler subliniază că nu este suficientă studierea acestor mecanisme numai cu metodele fiziologiei deoarece ele nu „intervin în determinarea conținutului” cuvîntului. Acest conținut este determinat de realitatea obiectivă, de practica omenească pe care gîndirea o reflectă prin intermediul cuvîntului.

Prin urmare, și în acest caz trebuie să fim conștienți de determinația dublă: fiziologică și social-istorică.

Ultimul studiu din volumul recenzat este consacrat criticii filozofiei neopozitiviste.

Studiul: „Critica negării pozitivist-logice a conținutului obiectiv al cunoașterii științifice” este scris de St. Georgescu.

Autorul subliniază foarte just că trăsătura dominantă a filozofiei burgheze contemporane o reprezintă tendința de a limita cunoașterea umană. Pentru munca de cercetare științifică este deosebit de periculos pozitivismul logic, „deoarece se prezintă ca filozofie a științei pretinzînd a asigura fundamente solide pentru orice cunoaștere științifică” (pag. 271), nefiind în fond decît o încercare de a submina știința din interiorul ei, de a o goli de orice semnificație. Pozitivismul logic privează cunoașterea de obiectul ei. El neagă existența obiectivă a realității, neagă orice obiect și implicit, orice obiectivitate a cunoașterii.

În concepția pozitivist-logică a cunoașterii nu poate fi vorba de adevăr obiectiv. În acest sens Ph. Frank declară: „Concepția pozitivistă a științei nu are nevoie să fie completată prin recurgerea la noțiunea metafizică de adevăr” (pag. 277).

Încercînd să nege legitimitatea noțiunii de adevăr, Ayer conchide: „Termenii „adevărat” și „fals” nu înseamnă nimic, ei funcționează în frază numai ca semne de afirmare sau negare, și în acest caz nu poate avea sens a ne cere să analizăm conceptul „adevărat”... expresia „este adevărat” fiind, din punct de vedere logic, superflua” (pag. 284). Reducînd adevărul la simpla afirmare sau negare, neopozitivismul exclude conceptul de adevăr din știință și filozofie ca instrument de cunoaștere și transformare a realității. În continuare, autorul critică interpretarea formalista a logicii și matematicii de către pozitivismul logic. Reprezentanții neopozitivismului susțin deschis că judecățile matematice și logice nu spun nimic despre realitatea obiectivă. Hans Hahn, matematicianul cercului din Viena scrie: „Ca și acelea ale logicii, propozițiile sale (ale matematicii n.n.) nu spun nimic asupra obiectului în chestiune; ele sînt tautologice, netrăind decît despre modul în care noi ne vom exprima la ele” (pag. 293).

Prin urmare, logica și matematica, după părerea neopozitiviștilor, au ca obiect limbajul, modul de exprimare cu privire la obiecte. Acestui punct de vedere eronat, autorul îi opune concepția marxist-leninistă a cunoașterii care „demonstrează că, în ultima instanță, afit conținutul gîndirii cît și formele ei, legile după care se desfășoară sînt determinate de legile dezvoltării lumii obiective” (pag. 304).

O altă problemă asupra căreia se oprește autorul, este critica falsificării pozitivist-logice a criteriului adevărului în domeniul logicii și matematicii.

Neopozitivismul susține că criteriul adevărului este coerența logică a unei teorii sau a unui sistem de propozițiuni.

În acest sens Ayer scrie: „A zice că o propoziție geometrică sau un sistem de propoziții geometrice sînt false este a zice că ele sînt contradictorii” (pag. 305). Georgescu subliniază în mod just, criticînd această poziție, că din punct de vedere al materialismului dialectic „coerența internă este o condiție necesară, dar nu suficientă a adevărului, căci cunoașterii i se cere justețe, și nu numai coerență” (pag. 306). Deci marxismul nu respinge cerința coerenței, ci numai „absolutizarea ei, transformarea ei în singurul criteriu posibil al adevărului” (pag. 307). Se știe că teoria marxist-leninistă a cunoașterii

consideră că singurul criteriu obiectiv al adevărului este practica social-istorică.

Studiile cuprinse în volumul recenzat abordează cele mai importante probleme teoretice ale științelor naturii. În ele este cuprins un bogat material faptic obținut de științele naturii contemporane, dându-li-se o interpretare justă, materialist-dialectică.

Cu toate neajunsurile semnalate, lucrarea în care un colectiv de specialiști pun în discuție o serie de probleme teoretice ale celor mai noi descoperiri ale științelor naturii este de un real folos atât specialiștilor, cât și cercului larg de cititori care se interesează de probleme filozofice.

GH. BIRSAN
I. SEMENIUC

Mircea Flonta, Esență și fenomen. — După cum se știe orice lucru este o unitate a contrariilor. Cele două laturi contrare ale oricărui lucru, pot fi privite însă din diferite puncte de vedere:

- a) din punctul de vedere al extensiunii: general — individual;
- b) din punctul de vedere al dezvoltării: necesar — întâmplător;
- c) din punctul de vedere al timpului: constant — trecător;
- d) din punctul de vedere al intensiunii: esență — fenomen.

Lucrarea tovarășului Mircea Flonta „Esență și fenomen“ apărută în Ed. pol. București 1962 și pe care o recenzăm vine să răspundă punctului ultim menționat mai sus.

În prima parte a lucrării consacrată analizei istorice a concepțiilor despre esență și fenomen și a raportului dintre ele, autorul evidențiază faptul că filozofia premarxistă cu toate meritele ei în punerea și dezbaterăa acestor probleme, datorită limitelor sale istorice și de clasă, limite determinate de dezvoltarea practicii sociale și a cunoașterii științifice, nu a putut elabora o concepție justă asupra lor. De pildă, materialistii antici reduceau esența lucrurilor la un substrat unic. Aristotel, cu toate meritele lui în critica idealismului lui Platon — considerată de Lenin ca o bună critică a idealismului în general —, după cum remarcă tot Lenin, s-a încurcat tocmai în problema analizei raportului dintre general și particular. Bacon, cu toată importanța pe care o acordă descoperirii „formelor ascunse“ ca mijloc de sporire a forței oamenilor asu-

pra naturii, datorită gândirii sale mecaniciste, considera lucrurile ca rezultatul combinării citorva forme a căror cunoaștere epuizează obiectul.

Ruperea treptei raționale de cea senzorială în procesul cunoașterii a condiționat răspunsul negativ din partea unor filozofi (Hume, Kant) la întrebarea: cum se explică faptul că noi putem cunoaște conecare evident nu ne sînt date mijlocit de xiumi constante și necesare între lucruri, senzații și percepții? Dacă mergem mai departe constatăm, după cum subliniază Mircea Flonta, că „la baza agnosticismului lui Kant și Hume ca și a oricărui agnosticism, stă ruperea esenței de fenomen“ (pag. 16).

Spre deosebire de aceștia, Hegel, după cum subliniază Lenin, în loc de „sau“ pune „și“ văzînd unitatea dintre esență și fenomen. Dar și în această problemă, contradicția între metodă și sistem își spune cuvîntul în favoarea sistemului. Acordînd prioritate din punct de vedere istoric esenței față de fenomen, Hegel consideră că esența există în faza logică a dezvoltării ideii absolute în afara fenomenului. Unitatea între esență și fenomen este contrazisă de sistemul lui Hegel.

Situarea deschisă a lui Marx și Engels pe pozițiile de clasă ale proletariatului, care spre deosebire de celelalte clase progresiste din trecut nu-și poate realiza misiunea sa istorică decît pe baza cunoașterii esenței fenomenelor sociale, a folosirii în chip conștient a legilor obiective ale dezvoltării sociale, le-a permis elaborarea unei concepții științifice despre lume, materialismul dialectic și istoric.

În procesul descoperirii esenței obiectelor și fenomenelor se manifestă cu deosebită forță puterea de abstracție și rolul activ al gândirii. Descoperirea esenței este rezultatul celor două operații: abstractizarea și generalizarea, operații cognitive exclusiv umane.

Abstractizarea ca proces are două laturi: negatoare, depășirea aspectului individual și afirmativă, reținerea generalului, esențialului.

Dacă abstractizarea este operația de descoperire, de scoatere la iveală a însușirilor esențiale, generalizarea este operația al cărei rezultat este sfera comunității însușirilor esențiale; genul obiectelor care au aceeași esență.

Unitatea celor două operații se manifestă ca rezultat în noțiune în unitatea celor două elemente sfera și conținutul.

Vorbind despre cunoaștere — proces istoric de aprofundare a esenței lucrurilor, autorul insistă îndeosebi asupra rolului practicii în acest proces. Practica determină în fiecare moment istoric nu numai problemele și sarcinile gândirii științifice ei și puterea de abstracție a minții omenescii. „Nivelul de dezvoltare a forțelor de producție, natura relațiilor de producție dominante în societate și structura ei de clasă, determină problemele care se pun în fața cunoașterii științifice, orientarea sa generală, precum și nivelul rezolvării problemelor ridicate” (pag. 32). Iar mai departe „Descoperirea de către Marx a esenței modului de producție capitalist reflectă în mod izbitor condiționarea complexă, multilaterală a aprofundării esenței fenomenelor sociale de dezvoltarea practicii social-istorice și de poziția de clasă a gânditorului” (pag. 33).

Analizând corelația dialectică dintre esența și fenomen, Mircea Flonta relevă însemnătatea teoretică și metodologică a categoriilor filozofiei marxiste pentru analiza condițiilor istorice concrete și stabilirea de către partid a liniei sale politice, pentru stabilirea obiectivului principal în fiecare etapă, pentru studierea și generalizarea experienței înaintate dobândită de oamenii muncii în construirea socialismului.

Nici una dintre diferitele teorii sociologice burgheze nu este capabilă să explice procesele dezvoltării sociale și să constituie prin aceasta un îndreptar pentru activitatea practică. De aceea nu este împlător faptul că se vorbește de construirea socialismului și comunismului. Nimeni nu a vorbit și nu poate vorbi de construirea capitalismului.

După cum arată autorul, programul P.C.U.S. confirmă încă odată că numai partidul înarmat cu cunoașterea esenței proceselor sociale, a legilor obiective ale dezvoltării sociale poate să prevadă cu rigurozitate științifică căile dezvoltării societății și să imprime pe această bază un caracter conștient, organizat, planificat întregii activități sociale (pag. 42).

Analizând succesele obținute de oamenii muncii din țara noastră sub conducerea partidului în procesul desăvârșirii construcției socialiste, autorul evidențiază vasta activitate teoretică a partidului nostru îndreptată spre analiza principal creatoare a problemelor fundamentale ale construcției socialismului.

Congresul al III-lea al P.M.R. făcând bilanțul muncii creatoare desăvârșată de oamenii muncii sub conducerea partidului a scos la iveală factorii esențiali care au stat la baza succeselor obținute de poporul nostru și pe această bază a formulat sarcinile care stau în fața oamenilor muncii în procesul desăvârșirii construcției socialismului, pentru trecerea treptată la comunism.

Urmărind dezorientarea maselor largi populare, abaterea lor de la calea luptei revoluționare, căutind să le convingă că interesele lor fundamentale pot fi satisfăcute în condițiile menținerii proprietății private și a statului burghez, ideologia burgheză contemporană recurge la forme tot mai rafinate de apărare a capitalismului și de denigrare a socialismului.

Modalitatea cea mai răspândită prin care ideologia burgheză caută să-și mențină influența asupra oamenilor muncii, după cum menționează pe bună dreptate autorul, este mascarea esenței capitalismului contemporan, a deosebirilor esențiale dintre capitalism și socialism.

O trăsătură caracteristică a multor curente și teorii sociologice burgheze contemporane este empirismul, subaprecierea gândirii teoretice și a abstracțiilor științifice în cercetarea fenomenelor sociale.

Analizind teoriile sociologice burgheze referitoare la „stratificarea” și „mobilitatea” socială autorul demască caracterul antiștiințific, esența reacționară a acestor teorii, evidențiind importanța teoretică și metodologică a dialecticii categoriilor esență și fenomen.

Speculind aparentele, ascunzind factorii esențiali care determină împărțirea societății în clase — poziția deosebită față de mijloacele de producție — în schemele sociologilor burghezi se șterge deosebirea esențială dintre proletar și capitalist și se încearcă să se găsească trăsături comune între clasa muncitoare și exploataatori.

După cum arată autorul, aceste teorii cu privire la „stratificarea” socială servesc ca suport nemijlocit pentru teoria ultra-reacționară a „mobilității” sociale, care urmărește să convingă pe oamenii muncii că în condițiile capitalismului contemporan ar avea loc un proces de nivelare socială, care ar face chipurile inutilă lupta de clasă în general și îndeosebi lupta clasei muncitoare pentru desființarea proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție.

Ultima parte a lucrării recenzate este consacrată analizei însemnătății învățării materialismului dialectic despre esență și fenomen pentru științele naturii, și criticii pozitivismului și neopozitivismului.

Denaturînd marile cuceriri ale științelor naturii, negînd capacitatea științei de a cunoaște esența lucrurilor, lînuțind sarcina științelor naturii la ordonarea cunoștințelor noastre senzoriale, la desprinderea elementelor și relațiilor stabile din fluxul senzațiilor, neopozitivismul urmărește să înlăture concluziile materialist-dialectice care rezultă din dezvoltarea științelor naturii și să îndrepte oamenii de știință pe calea unei interpretări idealiste și agnostice a cuceririlor științei.

La baza teoriilor neopozitivistice stă rușerea esenței de fenomen că „nu putem cunoaște esența prin metodele cunoașterii științifice fiindcă aceasta are ca punct de plecare fenomenele al căror studiu nu oferă nici un acces spre lumea esențelor“ (pag. 78).

Căutînd să arate că utilitatea practică a științei nu rezultă din faptul că reflectă însușirile și raporturile esențiale ale lucrurilor, după cum remarcă autorul, neopozitivismul oferă o rafinată justificare fideismului. „Dacă însă nu există adevăr obiec-

tiv, dacă adevărul (inclusiv cel științific) nu e decît o formă de organizare a experienței omenești, este implicit admisă teza fundamentală a clericalismului, este deschisă acestuia ușa, este pregătit terenul în vederea «formelor de organizare» a experienței religioase“.¹

Concepția materialist-dialectică despre știință, în opoziție cu concepția neopozitivistă care frîncează într-o măsură tot mai mare dezvoltarea științei, arată că scopul științei este cunoașterea tot mai profundă a esenței proceselor din natură, descoperirea legilor și punerea lor în slujba omului.

În ansamblu lucrarea tovarășului Mircea Flonta este valoroasă și utilă. Se remarcă în mod deosebit relevarea importanței teoretico-metodologice a categoriilor esență și fenomen pentru activitatea partidelor marxist-leniniste, și critica ideologiei burghize contemporane. Totodată prin felul cum sînt prezentate și abordate problemele lucrarea este accesibilă unui larg cerc de cititori.

GH. DIACONU

¹ L e n i n , *Opere*, vol. 14. Editura politică. 1959, pag. 116.

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ—BOLYAI
Str. M. Kogălniceanu 1, CLUJ (R. P. Romîna)

Numere apărute — Вышедшие номера

Numéros parus — Published numbers — Erschienenene Nummern

1 9 5 6

**BULETINUL UNIVERSITAȚILOR „V. BABEȘ” ȘI „BOLYAI” CLUJ, Seria Științe
sociale, vol. I, nr. 1—2**

**A KOLOZSVÁRI V. BABEȘ ÉS BOLYAI EGYETEMEK KÖZLEMÉNYEI, társadalom-
tudományi sorozat, I. évfolyam, 1—2. szám**

1 9 5 7

**BULETINUL UNIVERSITAȚILOR „V. BABEȘ” ȘI „BOLYAI” CLUJ, Seria Științele
naturii, vol. II, nr. 1—2**

**A KOLOZSVÁRI V. BABEȘ ÉS BOLYAI EGYETEMEK KÖZLEMÉNYEI, természet-
tudományi sorozat, II. évfolyam, 1—2. szám**

1 9 5 8

STUDIA UNIVERSITATUM VICTOR BABEȘ ET BOLYAI. Tomus III

- Nr. 1, Series III Fasciculus 1, Philosophia
- Nr. 2, Series III Fasciculus 2, Iurisprudentia
- Nr. 3, Series I Fasciculus 1, Mathematica
- Nr. 4, Series I Fasciculus 2, Chemia
- Nr. 5, Series II Fasciculus 1, Geologia-Geographia
- Nr. 6, Series IV Fasciculus 1, Philologia
- Nr. 7, Series II Fasciculus 2, Biologia
- Nr. 8, Series IV Fasciculus 2, Historia

1 9 5 9

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ—BOLYAI

- Series I Fasciculus 1, Physica
- Series I Fasciculus 2, Chemia
- Series II Fasciculus 1, Geologia-Geographia
- Series II Fasciculus 2, Biologia
- Series III Fasciculus 1, Psychologia-Paedagogia
- Series III Fasciculus 2, Iurisprudentia
- Series IV Fasciculus 1, Historia
- Series IV Fasciculus 2, Philologia

1 9 6 0

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ--BOLYAI

- Series I Fasciculus 1, Mathematica-Physica
- Series I Fasciculus 2, Chemia
- Series II Fasciculus 1, Geologia-Geographia
- Series II Fasciculus 2, Biologia
- Series III Fasciculus 1, Philosophia et Oeconomica
- Series III Fasciculus 2, Iurisprudentia
- Series IV Fasciculus 1, Historia
- Series IV Fasciculus 2, Philologia

1 9 6 1

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ--BOLYAI

- Series I Fasciculus 1, Mathematica-Physica
- Series I Fasciculus 2, Chemia
- Series II Fasciculus 1, Geologia-Geographia
- Series II Fasciculus 2, Biologia
- Series III Fasciculus 1, Psychologia-Paedagogia
- Series III Fasciculus 2, Oeconomica et Iurisprudentia
- Series IV Fasciculus 1, Historia
- Series IV Fasciculus 2, Philologia

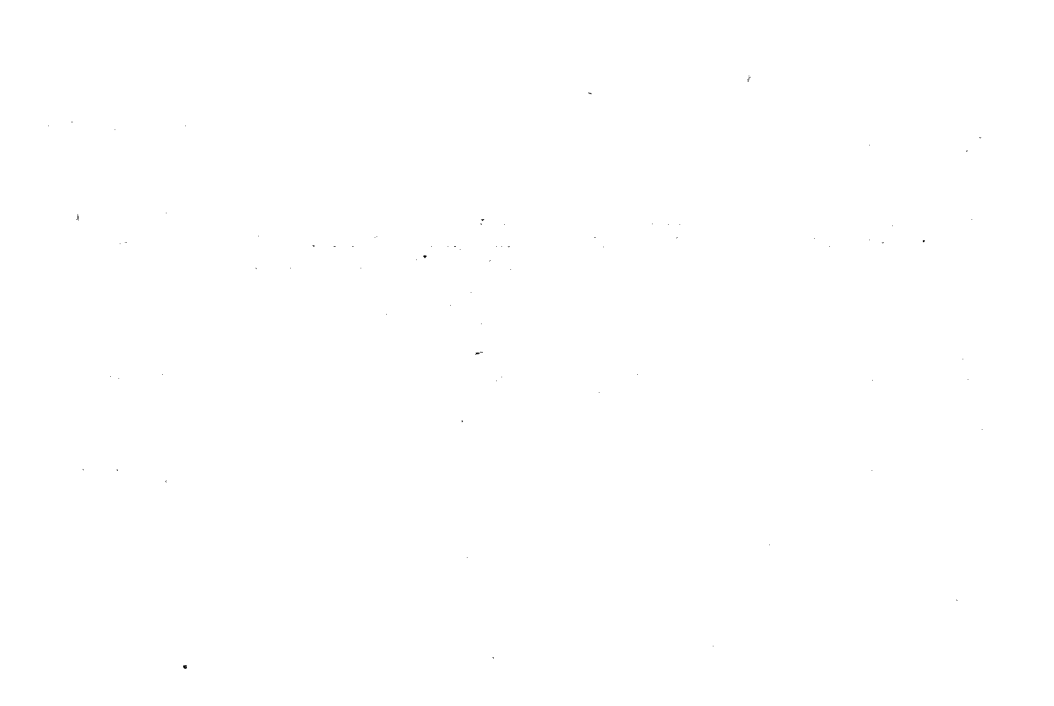
1 9 6 2

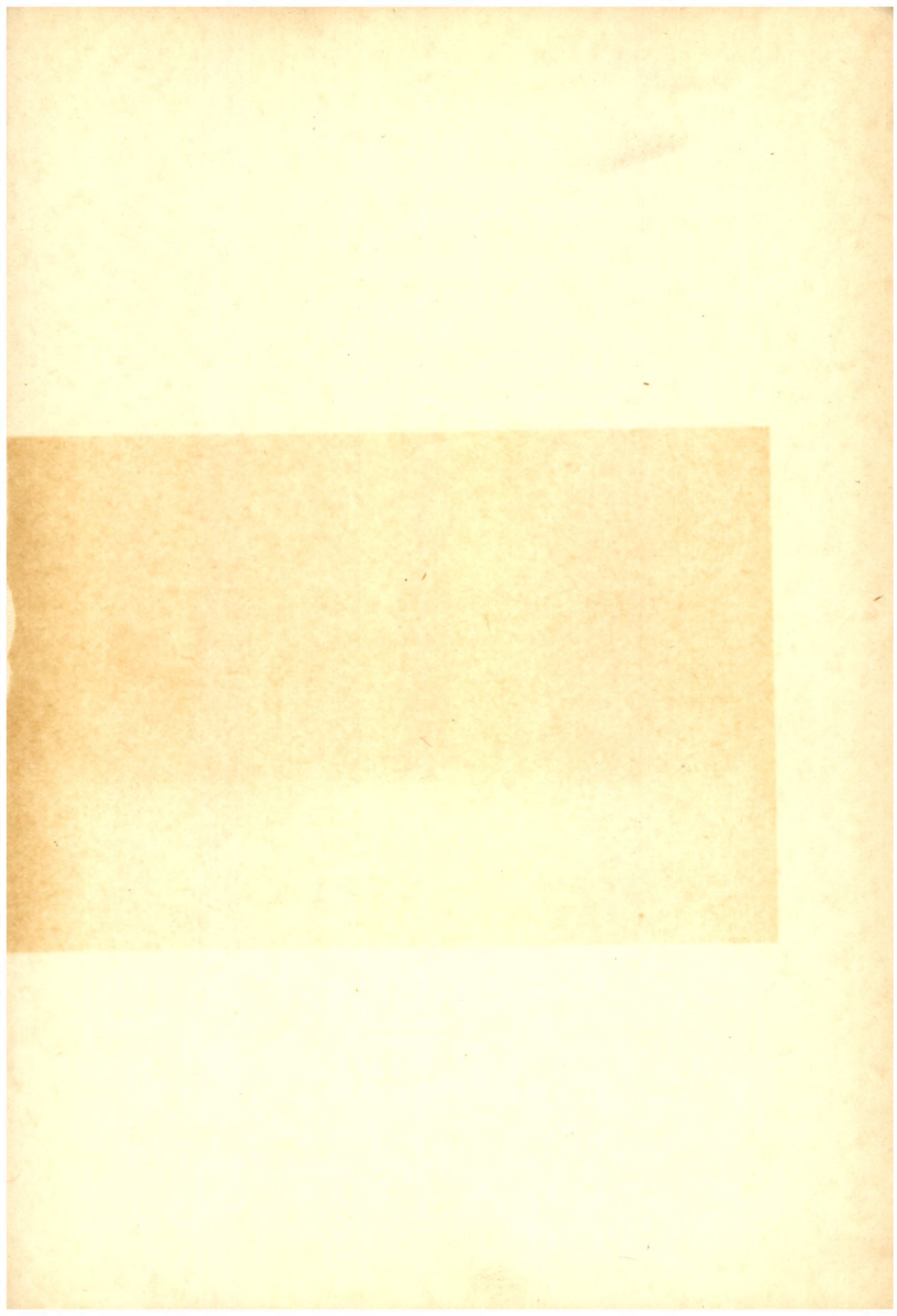
STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ--BOLYAI

- Series Mathematica-Physica, fasciculus 1
- Series Mathematica-Physica, fasciculus 2
- Series Chemia, fasciculus 1
- Series Chemia, fasciculus 2
- Series Geologia-Geographia, fasciculus 1
- Series Geologia-Geographia, fasciculus 2
- Series Biologia, fasciculus 1
- Series Biologia, fasciculus 2
- Series Philosophia et Oeconomica
- Series Psychologia-Paedagogia
- Series Iurisprudentia
- Series Historia, fasciculus 1
- Series Historia, fasciculus 2
- Series Philologia, fasciculus 1
- Series Philologia, fasciculus 2

ERATĂ

<i>Pag.</i>	<i>Rîndul</i>	<i>In loc de:</i>	<i>Se va citi:</i>	<i>Greșeala s-a făcut din vina:</i>
79	4 de jos	traietorice	traietorie	autorului
80	21 de jos	în înseși teme-	în înseși temeliile ei. De aceea, luînd atitudi- ne împotriva lui Kant, el afirmă că știința	"
131	1 de jos	1063	1963	tipografiei
col. I				
137	2 de sus	sclavagism	feudalism	autorului
col. I				
142	31 de sus	epocă	operă	"
col. II				
149	6 de sus	pune	o pune	autorilor
col. I				
150	12 de sus	da	da rezultate	"
col. I				
151	10—11 de sus		rîndurile inversate	tipografiei
col. II				

43813